

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГАЛУЗІНСЬКИЙ НАЗАР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 349.3 (477)-027.568

ДИСЕРТАЦІЯ
САНКЦІЇ У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Спеціальність 081 – Право

Галузь знань 08 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Н.О. Галузінський

Науковий керівник –
БОРИЧЕНКО Катерина Валеріївна,
доктор юридичних наук, доцент

ОДЕСА - 2025

АНОТАЦІЯ

Галузінський Н.О. Санкції у праві соціального забезпечення. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право (галузь знань 08 – Право). Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2025.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню санкцій у праві соціального забезпечення. Актуальність обраної теми зумовлена тим, що попри численні наукові напрацювання у цій сфері, досі у вітчизняній науці права соціального забезпечення не було здійснено спеціального дослідження санкцій у праві соціального забезпечення. До того ж, якісне та ефективне впорядкування суспільних відносин у сфері застосування санкцій у праві соціального забезпечення потребує ґрунтовних теоретичних напрацювань з огляду на нові виклики, які постали перед Україною у сучасних умовах.

Мета та завдання, визначені в дослідженні, зумовили відповідну структуру дисертації. Розділ 1 «Теоретичні засади застосування санкцій у праві соціального забезпечення» складається з трьох підрозділів і присвячений дослідженню поняття та ознак відповідальності у праві соціального забезпечення, її нормативного забезпечення, поняття та класифікації санкцій у праві соціального забезпечення.

Доведено розуміння відповідальності у праві соціального забезпечення у декількох значеннях: як заходу державного примусу; як суспільних відносин; як інституту права соціального забезпечення; як діяльності компетентних суб'єктів, як комплексу заходів.

Аргументована доцільність інституційної систематизації соціального законодавства України та прийняття Книги 1 Кодексу соціального захисту населення як загальної частини, у якій, серед іншого, має бути глава «Відповідальність у сфері соціального захисту населення», положеннями якої

буде визначено: суб'єктів відповідальності, підстави притягнення до відповідальності, порядок притягнення до відповідальності уповноважених у сфері соціального захисту та соціально-зобов'язаних суб'єктів, санкції за порушення соціального законодавства та порядок їх застосування.

Розмежовано та проаналізовано дві групи ознак відповідальності у праві соціального забезпечення: загальні та спеціальні. Розкрито ознаки санкцій у праві соціального забезпечення.

Наголошено, що санкції у праві соціального забезпечення можна визначити у двох аспектах: 1) як елемент галузевих правових норм; 2) як вираз осуду і примусу, який застосовується до суб'єкта відносин соціального захисту при порушенні ним вимог правових норм. Зроблено висновок, що змістовнішим є другий (більш широкий) підхід до визначення санкції у праві соціального забезпечення, відповідно до якого нею є вид державного примусу, закріплений у правовій нормі, що вживається компетентними суб'єктами з метою приведення в попередній стан, що існував до правопорушення, галузевих правовідносин, правового становища їх суб'єктів.

Аргументовано доцільність проведення класифікації санкцій у праві соціального забезпечення залежно від: способу, яким забезпечується охорона правопорядку, дотримання юридичних обов'язків у сфері соціального захисту; залежно від правового статусу суб'єкта, до якого санкція може бути застосована; за ступенем визначеності; за спрямованістю негативних наслідків; залежно від кола суб'єктів, уповноважених застосовувати санкції; залежно від порядку застосування.

У розділі 2 надано характеристику правообмежуючим, правопоновлюючим та штрафним санкціям у праві соціального забезпечення.

Доведено, що правообмежуючі санкції у праві соціального забезпечення є видом державного примусу, закріпленим галузевою правовою нормою, що полягає у звуженні змісту чи обсягу прав у сфері соціального захисту суб'єктів,

винних у вчиненні правопорушень, наслідки яких мають значення для здійснення соціально-забезпечувального надання.

Аргументовано, що правообмежуючі санкції більшою мірою притаманні галузевій відповідальності уповноваженої у сфері соціального захисту особи. Відзначено, що у межах права соціального забезпечення правообмежуюча санкція, застосована до соціально зобов'язаного суб'єкта, сама по собі не забезпечить відновлення порушених прав іншого учасника галузевих відносин, а тому правообмежуючі санкції у праві соціального забезпечення, накладені на соціально зобов'язаного суб'єкта, покликані виключно припинити правопорушення та неспроможні відновити порушене право, забезпечити відшкодування завданої шкоди та гарантувати недопущення таких порушень у майбутньому.

Розмежовано та проаналізовано дві групи правообмежуючих санкцій у праві соціального забезпечення, перша з яких включає в себе заходи державного примусу, спрямовані на зниження розмірів грошових виплат у сфері соціального захисту чи тривалості їх здійснення. Друга група санкцій полягає у можливості відмовити в наданні того чи іншого виду соціального захисту, що дозволяє максимально забезпечити інтереси другого з учасників відповідних галузевих відносин та у глобальному сенсі держави і суспільства.

Зроблено висновок, що з огляду на порядок застосування правопоновлюючих санкцій у праві соціального забезпечення не можна говорити, що вони забезпечують повне поновлення у правах та відшкодування понесених у зв'язку з правопорушенням втрат саме у соціальній сфері. Це пов'язано з не співпадінням у часі моментів існування законного очікування отримати певне соціально-забезпечувальне надання і його реального отримання, а з іншого боку – витрат коштів соціального захисту і їх повернення як безпідставно отриманих. Об'єктивно чим більш темпорально віддаленими є зазначені події, тим більшими є понесені збитки, на розмір яких, як мінімум, впливає рівень інфляції в країні.

Аргументовано, що штрафними санкціями у праві соціального забезпечення є ті з них, які передбачають заходи найбільшого процесуального примусу на правопорушника та виражаються у застосуванні до нього матеріального покарання.

Доведено, що відшкодування моральної шкоди належить до числа галузевих санкцій права соціального забезпечення, хоча й має цивільно-правову природу. Виокремлено ознаки відшкодування моральної шкоди як штрафної санкції у праві соціального забезпечення.

Встановлено, що іншим видом штрафної санкції у праві соціального забезпечення є обов'язок соціально зобов'язаного суб'єкта сплатити управомоченій у сфері соціального захисту особі (сім'ї) у разі несвоєчасного виконання свого грошового зобов'язання разом із сумою нарахованих грошових виплат суму інфляційних втрат як компенсацію знецінення грошових коштів за основним зобов'язанням внаслідок інфляційних процесів у період прострочення їх оплати та три проценти річних від простроченої суми.

Аргументовано, що нарахування інфляційних втрат на суму нарахованого, але не виплаченого, соціально-забезпечувального надання та трьох процентів річних є санкцією, яка застосовується до соціально зобов'язаного суб'єкта за прострочення грошового зобов'язання, оскільки виступає способом захисту майнового права та інтересу, який полягає у відшкодуванні матеріальних втрат управомоченої у сфері соціального захисту особи (сім'ї) від знецінення грошових коштів унаслідок інфляційних процесів та отриманні компенсації за неналежне виконання соціального зобов'язання.

У розділі 3 «Порядок застосування санкцій у праві соціального забезпечення» надано загальну характеристику підставі застосування санкцій у праві соціального забезпечення, колу суб'єктів, уповноважених на застосування санкцій у праві соціального забезпечення, порядку застосування санкцій у праві соціального забезпечення.

Доведено, що для визначення сутності підстави застосування санкцій у праві соціального забезпечення доцільно застосовувати широкий підхід, який передбачає необхідність встановлення фактичної, нормативно-правової та процесуальної підстави.

Обґрунтовано, що правопорушення у праві соціального забезпечення має свій склад: суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт, об'єктивна сторона. Суб'єктом правопорушень у праві соціального забезпечення можуть бути як уповноважені у сфері соціального захисту особи (сім'ї), так і соціально зобов'язані особи.

Зроблено висновок, що навіть за умови фактичного вчинення правопорушення у праві соціального забезпечення уповноваженим, договірним чи законним представником, суб'єктом такого правопорушення є саме уповноважена у сфері соціального захисту особа, що зумовлено особливістю галузевої правосуб'єктності такої особи та змістом санкцій у праві соціального забезпечення.

Доведено, що вина надавача соціального захисту – юридичної особи у правопорушенні у праві соціального забезпечення має змішану суб'єктивно-об'єктивну природу, оскільки посадові особи органу, маючи доступ до документів заявника, будучи обізнаними зі змістом галузевого законодавства та практикою його застосування, допускають порушення прав людини у сфері соціального захисту, які, частіше за все, мають типовий та масовий характер. З іншого боку, відповідні правопорушення вчиняються, як правило, за наявності можливості діяти правомірно.

Об'єкт правопорушення у праві соціального забезпечення доцільно визначати, виходячи із синергії двох концепцій розуміння змісту відповідної категорії («об'єкт – відносини» та «об'єкт – благо»).

Аргументовано, що застосування санкцій у праві соціального забезпечення можливе лише за діяння, які є суспільно значимими, тобто такими, які зачіпають інтереси інших учасників правовідносин, держави, всього суспільства. Особливістю галузевих санкцій є те, що вони застосовуються не лише за фактичне

заподіяння шкоди вищезгаданим суб'єктам, але й за створення реальної можливості заподіяння шкоди інтересам інших суб'єктів суспільних відносин, державі в цілому.

Досліджено нормативно-правову підставу застосування санкцій у праві соціального забезпечення на мікро-; макро-; мегарівнях.

Зазначено, що процедурна підстава застосування санкцій у праві соціального забезпечення полягає у наявності рішення уповноваженого суб'єкта (юридичного акту) про застосування до правопорушника конкретних санкцій, ухваленого з дотриманням встановленого порядку. У випадку добровільної реалізації юридичної відповідальності процесуальна підстава останньої відсутня.

Обґрунтовано, що повноваженнями щодо реалізації санкцій у праві соціального забезпечення наділена система суб'єктів загальної та спеціальної компетенції, що поділяються за критерієм завдань діяльності суб'єкта. Вони поєднані внутрішніми субординаційними (вертикальними) та координаційними (горизонтальними) зв'язками.

Зроблено висновок, що санкції у праві соціального забезпечення застосовуються у порядку здійснення контрольних та управлінсько-правозастосовних функцій відповідних суб'єктів, які: здійснюють свої повноваження в порядку та у формах, що передбачені законом; вправі контролювати суб'єктів соціального захисту, виявляти і фіксувати виявлені ними порушення і в межах наданих законом повноважень застосовувати стягнення.

Виокремлено та проаналізовано три види проваджень щодо застосування санкцій у праві соціального забезпечення: безспірне, позасудове та судове.

Аргументовано, що безспірне застосування санкцій у праві соціального забезпечення здійснюється в рамках процедурних відносин соціально зобов'язаним суб'єктом, який реалізовував право на соціальний захист особи (сім'ї). Безспірний порядок застосування санкцій до соціально зобов'язаних суб'єктів для права соціального забезпечення не характерний.

Доведено, що позасудовий порядок реалізації санкцій у праві соціального забезпечення відповідає всім ознакам адміністративної процедури.

Встановлено, що найпоширенішим видом провадження щодо застосування санкцій у праві соціального забезпечення є судове провадження. Виокремлено та проаналізовано етапи застосування санкцій у праві соціального забезпечення судом.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, недержавне соціальне забезпечення, соціальні гарантії, пенсійне страхування, соціальне законодавство, правовідносини у сфері соціального забезпечення, уповноважені суб'єкти у праві соціального забезпечення, соціально зобов'язані суб'єкти, відповідальність у праві соціального забезпечення, суб'єкти відповідальності у праві соціального забезпечення, класифікація санкцій у праві соціального забезпечення, порушення соціального законодавства, порядок застосування санкцій у праві соціального забезпечення, судове рішення.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бориченко К.В., Галузінський Н.О. Поняття відповідальності у праві соціального забезпечення. *Юридичний вісник*. 2022. №3. С. 7-12. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v3_2022/1.pdf
2. Галузінський Н.О. Порядок застосування санкцій у праві соціального забезпечення. *Академічні візії*. 2023. №26. С. 1-6. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1395>.
3. Галузінський Н.О. Критерії класифікації санкцій у праві соціального забезпечення. *Право і суспільство*. 2024. №4. С. 154-159. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/4_2024/22.pdf
4. Галузінський Н.О. Відшкодування моральної шкоди у праві соціального забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2024. Вип. 85. С. 96-101. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/11/15-1.pdf>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Галузінський Н.О. Нормативне забезпечення відповідальності у праві соціального забезпечення. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та перспективи розвитку: матеріали всеукраїнської наукової конференції молодих вчених (м. Одеса, 17 грудня 2021 р.)* / за ред. М.Р. Аракеляна, К.І. Спасової; уклад.: Ю.Д. Батан, О.С. Бондарчук, В.С. Кучерявенко. Одеса: Фенікс, 2021. С. 99-102.
2. Галузінський Н.О. Правообмежуючі санкції у праві соціального забезпечення. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-

практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) /за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 576-578.

3. Галузінський Н.О. Правопоновлюючі санкції у праві соціального забезпечення. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку*: матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 6 червня 2022 року) /уклад.: Ю.Д. Батан, В.С. Кучерявенко, Л.С. Бондарчук та ін.; за ред. М.Р. Аракеляна, К.І. Спасової. Одеса: Фенікс, 2022. С. 371-374.

4. Галузінський Н.О. «Відповідальність у сфері соціального захисту населення», «відповідальність у праві соціального забезпечення»: співвідношення понять. *Актуальні проблеми захисту прав громадян України на працю та соціальний захист на шляху до Євроінтеграції*: тези доп. та наук. повідомл. учасників XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 7 жовт. 2022 р.) /уклад. О.Г. Середя, О.М. Ярошенко, О.В. Соловійов; за ред. О.Г. Середи. Харків, 2022. С. 273-278.

5. Галузінський Н.О. Суб'єкти юридичної відповідальності у праві соціального забезпечення. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку*: матер. Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.) [Електронне видання] /уклад.: В.С. Кучерявенко, Л.С. Бондарчук. І.С. Радковська [та ін.]; за ред. М.Р. Аракеляна, К.І. Спасової. Одеса, 2022. С. 161-164. URL: Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23909>

6. Галузінський Н.О. Класифікація санкцій у праві соціального забезпечення. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) /за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. С. 499-502.

7. Галузінський Н.О. Поняття санкцій у праві соціального забезпечення. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матеріали XIII Міжнар. наук.-практ.

конф. (м. Одеса, 28 квітня 2023 р.) [Електронне видання] /укл. А.А. Сірякова; за заг. ред. д.ю.н., проф. Г.І. Чанишевої; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса, Фенікс, 2023. С. 257-261. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/96284dc3-6e91-498c-82cf-4c3a9363112e>

8. Галузінський Н.О. Загальні ознаки санкцій у праві соціального забезпечення. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів*: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (місто Одеса, 26 квітня 2024 р.) /НУ «ОЮА»; за заг. ред. С.В. Ківалова; відп. за вип. М.Р. Аракелян. Одеса: Фенікс, 2024. С. 329-331.

SUMMARY

Galuzinskyi N.O. Sanctions in social security law. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the PhD degree in the specialty 081 – Law (field of knowledge 08 – Law). National University «Odesa Law Academy», Odesa, 2025.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of sanctions in social security law. The relevance of the chosen topic is due to the fact that, despite numerous scientific developments in this area, no special study of sanctions in social security law has been carried out in the domestic science of social security law. In addition, high-quality and effective regulation of social relations in the field of application of sanctions in social security law requires thorough theoretical development in view of the new challenges that Ukraine has faced in modern conditions.

The goal and objectives defined in the study determined the appropriate structure of the dissertation. Section 1 «Theoretical Principles of the Application of Sanctions in Social Security Law» consists of three subsections and is devoted to the study of the concept and characteristics of liability in social security law, its regulatory support, the concept and classification of sanctions in social security law.

The understanding of responsibility in social security law in several meanings is proven: as a measure of state coercion; as social relations; as an institution of social security law; as the activities of competent subjects; as a set of measures.

The feasibility of institutional systematization of the social legislation of Ukraine and the adoption of Book 1 of the Code of Social Protection of the Population as a general part, which, among other things, should include a chapter «Responsibility in the field of social protection of the population», the provisions of which will determine: subjects of responsibility, grounds for prosecution, procedure for prosecution authorized in the field of social protection and socially obligated subjects, sanctions for violation of social legislation and procedure for their application.

Two groups of signs of liability in social security law are distinguished and analyzed: general and special. Signs of sanctions in social security law are revealed.

It is emphasized that sanctions in social security law can be defined in two aspects: 1) as an element of sectoral legal norms; 2) as an expression of condemnation and coercion, which is applied to the subject of social protection relations when he violates the requirements of legal norms.

It is concluded that the second (broader) approach to defining a sanction in social security law is more meaningful, according to which it is a type of state coercion, enshrined in a legal norm, used by competent entities in order to restore industry social relations, the legal status of their entities, to the previous state that existed before the offense.

The expediency of classifying sanctions in social security law is argued depending on: the method by which law and order are maintained, compliance with legal obligations in the field of social protection; depending on the legal status of the entity to which the sanction can be applied; by the degree of certainty; by the direction of negative consequences; depending on the circle of entities authorized to apply sanctions; depending on the procedure for application.

Chapter 2 provides a description of restrictive, restorative, and punitive sanctions in social security law.

It is proven that right-restricting sanctions in social security law are a type of state coercion, enshrined in a sectoral legal norm, which consists in narrowing the content or scope of rights in the field of social protection of subjects guilty of committing offenses, the consequences of which are significant for the implementation of social security provision.

It is argued that right-restricting sanctions are more inherent in the sectoral responsibility of a person authorized in the field of social protection. It is noted that within the framework of social security law, a right-restricting sanction applied to a socially obligated entity will not in itself ensure the restoration of the violated rights of another participant in industry relations, therefore, the restrictive sanctions in social

security law imposed on a socially obligated entity are intended solely to stop the offense and are unable to restore the violated right, provide compensation for the damage caused, and guarantee the prevention of such violations in the future.

Two groups of right-restricting sanctions in social security law are distinguished and analyzed, the first of which includes state coercive measures aimed at reducing the amount of cash payments in the field of social protection or the duration of their implementation. The second group of sanctions consists in the possibility of refusing to provide a particular type of social protection, which allows to maximally ensure the interests of the other participant in the relevant industry relations and, in a global sense, of the state and society.

It is concluded that, given the procedure for applying restitutionary sanctions in social security law, it cannot be said that they ensure full restoration of rights and compensation for losses incurred in connection with an offense in the social sphere. This is due to the non-coincidence in time of the moments of the existence of a legitimate expectation to receive a certain social security benefit and its actual receipt, and on the other hand, the expenditure of social security funds and their return as unreasonably received. Objectively, the more distant in time these events are, the greater the losses incurred, the size of which is at least affected by the level of inflation in the country.

It is argued that punitive sanctions in social security law are those that provide for the greatest procedural coercion on the offender and are expressed in the application of material punishment to him.

It is proven that compensation for moral damage is one of the sectoral sanctions of social security law, although it has a civil law nature. The features of compensation for moral damage as a penalty in social security law are highlighted.

It has been established that another type of penalty in social security law is the obligation of a socially obligated entity to pay a person (family) authorized in the field of social protection in the event of untimely fulfillment of its monetary obligation together with the amount of accrued monetary payments the amount of inflation losses as compensation for the depreciation of funds under the main obligation due to

inflationary processes during the period of delay in their payment and three percent per annum of the overdue amount.

It is argued that the accrual of inflation losses on the amount of accrued but unpaid social security benefits and three percent per annum is a sanction, which is applied to a socially obligated entity for overdue monetary obligation, as it acts as a way to protect property rights and interests, which consists in compensating for material losses of a person (family) entitled to social protection from the depreciation of funds due to inflationary processes and receiving compensation for improper fulfillment of a social obligation.

Section 3, «The Procedure for Applying Sanctions in Social Security Law», provides a general description of the grounds for applying sanctions in social security law, the range of entities authorized to apply sanctions in social security law, and the procedure for applying sanctions in social security law.

It has been proven that to determine the essence of the grounds for applying sanctions in social security law, it is advisable to apply a broad approach, which implies the need to establish a factual, regulatory, and procedural basis.

It is substantiated that an offense in social security law has its own composition: subject, subjective party, object, objective party. The subject of offenses in social security law can be both individuals (families) entitled to social protection and socially obligated persons.

It is concluded that even if an offense in social security law is actually committed by an authorized, contractual or legal representative, the subject of such an offense is the person authorized in the field of social protection, which is due to the peculiarity of the sectoral legal personality of such a person and the content of sanctions in social security law.

It has been proven that the guilt of the provider of social protection – a legal entity – in a violation of social security law has a mixed subjective-objective nature, since officials of the body, having access to the applicant's documents, being familiar with the content of the sectoral legislation and the practice of its application, allow violations

of human rights in the field of social protection, which, most often, are typical and mass in nature. On the other hand, the relevant offenses are committed, as a rule, when there is an opportunity to act lawfully.

It is advisable to determine the object of an offense in social security law based on the synergy of two concepts of understanding the content of the relevant category («object – relationship» and «object – benefit»).

It is argued that the application of sanctions in social security law is possible only for acts that are socially significant, that is, those that affect the interests of other participants in legal relations, the state, and society as a whole. A feature of sectoral sanctions is that they are applied not only for actual harm to the above-mentioned entities, but also for creating a real possibility of harming the interests of other entities of public relations, the state as a whole.

The regulatory and legal basis for the application of sanctions in social security law at the micro-, macro-, mega levels has been investigated.

It is noted that the procedural basis for the application of sanctions in social security law is the presence of a decision of an authorized entity (legal act) on the application of specific sanctions to the offender, adopted in compliance with the established procedure. In the case of voluntary exercise of legal responsibility, the procedural basis for the latter is absent

It is substantiated that the authority to implement sanctions in social security law is vested in a system of subjects of general and special competence, which are divided according to the criterion of the tasks of the subject's activity. They are connected by internal subordination (vertical) and coordination (horizontal) relations.

It is concluded that sanctions in social security law are applied in the procedure for exercising control and administrative and law enforcement functions of the relevant entities, which: exercise their powers in the manner and in the forms provided for by law; have the right to control social protection entities, identify and record violations they have identified, and apply penalties within the limits of the powers granted by law.

Three types of proceedings for the application of sanctions in social security law are identified and analyzed: uncontested, extrajudicial, and judicial.

It is argued that the undisputed application of sanctions in social security law is carried out within the framework of procedural relations by a socially obligated entity that exercised the right to social protection of an individual (family). The undisputed procedure for applying sanctions to socially obligated entities is not characteristic of social security law.

It has been proven that the extrajudicial procedure for implementing sanctions in social security law meets all the characteristics of an administrative procedure.

It has been established that the most common type of proceedings for the application of sanctions in social security law is judicial proceedings. The stages of the application of sanctions in social security law by the court have been identified and analyzed.

Keywords: social protection, social security, non-state social security, social guarantees, pension insurance, social legislation, legal relations in the field of social security, authorized entities in social security law, socially obligated entities, liability in social security law, entities liable in social security law, classification of sanctions in social security law, violation of social legislation, procedure for applying sanctions in social security law, court decision.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	133
1.1. Відповідальність у праві соціального забезпечення: поняття, нормативна основа.....	133
1.2. Ознаки відповідальності у праві соціального забезпечення.....	30
1.3. Поняття та класифікація санкцій у праві соціального забезпечення	477
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ВИДІВ САНКЦІЙ У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	644
2.1. Правообмежуючі санкції у праві соціального забезпечення	644
2.2. Правопоновлюючі санкції у праві соціального забезпечення	899
2.3. Штрафні санкції у праві соціального забезпечення	110
РОЗДІЛ 3. ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	1266
3.1. Підстава застосування санкцій у праві соціального забезпечення	1266
3.2. Суб'єкти реалізації санкцій у праві соціального забезпечення...	1411
3.3. Порядок застосування санкцій у праві соціального забезпечення	1544
ВИСНОВКИ	17070
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	1811
ДОДАТОК	2088

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах воєнного стану, введеного в Україні із 24 лютого 2022 року, ефективне забезпечення права на соціальний захист стало чи не головним зобов'язанням держави після забезпечення обороноздатності і національної безпеки України. Така ситуація щодо зміни пріоритетів здійснення державою своїх позитивних соціальних зобов'язань пояснюється тим, що через військову агресію російської федерації проти України, збільшилась кількість людей, які опинились у станах економічної незабезпеченості та/або соціального неблагополуччя, спричинених соціальними ризиками, кількість різновидів та масовість яких істотно зросла. У сучасних умовах від ефективності соціального захисту часто залежить виживання людини (сім'ї).

Не дивлячись на прийняття нових нормативно-правових актів та внесення змін до чинних актів законодавства у сфері соціального захисту, у т.ч. й тих, що спрощують доступ до окремих видів соціального захисту, появу нових видів матеріального забезпечення та соціальних послуг, спрямованих на попередження, подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, вирішити всі питання, що постали перед національною системою соціального захисту поки що не вдається. Ситуація, що склалася у досліджуваній сфері, є наслідком непослідовного визначення напрямів соціальної політики держави, хаотичності законотворчої роботи у сфері соціального захисту, що знижує якість відповідного законодавства, ефективність забезпечення права на соціальний захист, призводить до частих порушень суб'єктами соціально-забезпечувальних та процедурних відносин у сфері соціального захисту своїх зобов'язань, прострочення їх виконання тощо. У зв'язку з цим не втрачають своєї актуальності теоретичні та практичні питання реалізації механізмів, які б забезпечували належне виконання обов'язків

суб'єктами відносин у сфері соціального захисту, зокрема санкцій у праві соціального забезпечення.

Окремі питання відповідальності у праві соціального забезпечення були предметом наукових розвідок таких учених, як: І.С. Андрієнко, Н.Б. Болотіна, К.В. Бориченко, В. Брюггер, М.О. Бук, В.Я. Бурак, О.В. Гоц-Яковлева, В.Л. Костюк, Л.Ю. Малюга, О.В. Москаленко, М.І. Наньєва, А.О. Панченко, П.Д. Пилипенко, Д.І. Сіроха, С.М. Синчук, Н.М. Стаховська, Б.І. Сташків, О.В. Тищенко, Ф.А. Хайєк, Г.І. Чанишева, М.М. Шумило, Л.П. Шумна, А.М. Юшко, Н.М. Швець, Г.О. Яковлева, О.М. Ярошенко та ін. Проте до цього часу у галузевій науці не було здійснено спеціального комплексного дослідження санкцій у праві соціального забезпечення на підґрунті оновленого законодавства України у цій сфері, законодавства окремих країн ЄС.

Зв'язок роботи з науковими роботами, планами, темами, грантами. Дисертація підготовлена в межах наукової теми кафедри трудового права та права соціального забезпечення Національного університету «Одеська юридична академія» «Проблеми забезпечення трудових та інших соціальних прав у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021-2025 як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» (державний реєстраційний номер 0122U000266).

Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол №3 від 4 листопада 2021 року) та уточнено Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол №8 від 16 травня 2025 року).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є спеціальне комплексне дослідження санкцій у праві соціального забезпечення.

Для досягнення поставленої мети у дисертації вирішувались такі завдання:

- визначити поняття та охарактеризувати нормативну основу відповідальності у праві соціального забезпечення;
- розкрити ознаки відповідальності у праві соціального забезпечення;
- визначити поняття та критерії класифікації санкцій у праві соціального забезпечення;
- розглянути правообмежуючі санкції у праві соціального забезпечення;
- розкрити специфіку правопоновлюючих санкцій у праві соціального забезпечення;
- дослідити штрафні санкції у праві соціального забезпечення;
- охарактеризувати підставу застосування санкцій у праві соціального забезпечення;
- з'ясувати перелік суб'єктів реалізації санкцій у праві соціального забезпечення;
- розглянути порядок застосування санкцій у праві соціального забезпечення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини соціального захисту.

Предметом дослідження є санкції у праві соціального забезпечення.

Методи дослідження. Відповідно до поставленої мети і завдань у дослідженні використано загальнонаукові та спеціальні юридичні методи наукового пізнання, а саме: порівняльно-правовий, формально-логічний, системно-структурний, діалектичний тощо.

Порівняльно-правовий метод застосовано для з'ясування співвідношення понять «відповідальність у сфері соціального захисту» та «відповідальність у праві соціального забезпечення» (п. 1.1), стану правового регулювання механізму застосування санкцій у праві соціального забезпечення за законодавством України та окремих зарубіжних країни (п.п. 2.1., 2.2.). Звернення до формально-логічних методів пізнання дало змогу узагальнити доктринальні підходи до розуміння поняття відповідальності у праві соціального

забезпечення, санкцій у праві соціального забезпечення, тощо. Також за допомогою цього методу сформульовано низку висновків та тверджень на основі проаналізованих наукових позицій, емпіричного матеріалу, судової практики (розділи 1, 2, 3). Метод моделювання використано для з'ясування сутності штрафних санкцій у праві соціального забезпечення, визначення проблем їх застосування та формулювання шляхів їх розв'язання (п. 3.1.), узгодженості правового регулювання судового порядку застосування санкцій у праві соціального забезпечення залежно від підсудності спору з т.ч. доступу до реалізації права на справедливий суд (п. 3.3). Системно-структурний метод використаний при аналізі суб'єктного складу реалізації санкцій у праві соціального забезпечення (п. 3.2).

Формально-юридичний метод застосовано для аргументування пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства у досліджуваній сфері (розділи 2, 3). Зазначені методи були використані комплексно, у їх взаємозв'язку.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у національній науці права соціального забезпечення спеціальним комплексним дослідженням санкцій у праві соціального забезпечення.

У дисертації одержано такі результати, що мають наукову новизну:

вперше:

- виокремлено та охарактеризовано ознаки відповідальності у праві соціального забезпечення, які запропоновано поділяти на дві групи: загальні (наявність державного примусу, мета застосування, реалізація в рамках галузевих відносин) та спеціальні (зумовленість фактом правопорушення, нормативне забезпечення, особливості суб'єктного складу, зміст санкцій, порядок притягнення до відповідальності);
- сформульовано визначення поняття «правопорушення у праві соціального забезпечення» як протиправних, винних діянь (дій чи бездіяльності) суб'єктів галузевих матеріальних та процедурних суспільних відносин (їх

представників) та/або їх посадових осіб, що призвели до порушення вимог соціального законодавства, завдали шкоди іншому суб'єкту правовідносин, за вчинення яких можуть бути застосовані юридичні санкції;

- обґрунтовано, що форма вини, з якою вчинене правопорушення у праві соціального забезпечення, переважно не має жодного значення для застосування галузевих санкцій, виключенням з цього правила є обов'язок пенсіонера повернути як безпідставно отримані суми надміру виплачених пенсій за умови, що їх виплата стала наслідком зловживань з боку пенсіонера;

- доведено, що вина соціального надавача у вчиненні правопорушення у праві соціального забезпечення має змішану (суб'єктивно-об'єктивну) природу, оскільки його посадові особи, маючи доступ до матеріалів особової справи уповноваженого суб'єкта, будучи обізнаними з відповідними документами, які містяться у ній, та приписами соціального законодавства, а також маючи обов'язок діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, допускають неправильне правозастосування, тим самим соціальний надавач, маючи можливість діяти правомірно, порушує права уповноваженого суб'єкта;

- сформульовано перелік суб'єктів, уповноважених на реалізацію санкцій у праві соціального забезпечення, який включає: Пенсійний фонд України; територіальні органи Пенсійного фонду України; Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття; Державний центр зайнятості; регіональні центри зайнятості; місцеві державні адміністрації та виконавчі органи сільських, селищних, районних у місті (у разі створення), міських рад; Національну соціальну сервісну службу; соціальних надавачів - суб'єктів недержавного соціального забезпечення;

- доведено існування у праві соціального забезпечення трьох видів проваджень щодо застосування санкцій: безспірного, позасудового та судового;

вдосконалено:

- визначення поняття «санкції у праві соціального забезпечення» в частині обґрунтування недоцільності вказівки на характер негативних наслідків, що застосовуються до правопорушника, які можуть бути передбачені законом та конкретизовані договором у праві соціального забезпечення;

- розуміння змісту правообмежуючих санкцій для управомоченого суб'єкта, які зводяться до звуження змісту чи обсягу права на соціальний захист у відповідь на допущене правопорушення, що є проявами обмеження прав і свобод. Доведено, що досліджуваний вид санкцій у праві соціального забезпечення незалежно від правової природи їх наслідків доцільно визначати як правообмежуючі;

- доктринальні напрацювання щодо сфери застосування правопоновлюючих санкцій у праві соціального забезпечення в аспекті доведення можливості їх реалізації у діяльності соціального надавача, що зумовлено порядком виникнення відповідних обов'язків, його індивідуальним характером;

- обґрунтування визнання відшкодування моральної шкоди управомоченому суб'єкту, яка має цивільно-правову природу, санкцією у праві соціального забезпечення з огляду на спрямування на припинення правопорушення /усунення його наслідків та перешкод, що стоять на шляху забезпечення інтересів учасників матеріальних та процедурних відносин у праві соціального забезпечення, спричинення негативних наслідків для особи, яка не виконала передбаченого законом чи договором обов'язку у сфері соціального захисту;

- доктринальне розуміння змісту підстави застосування санкцій у праві соціального забезпечення в частині вказівки на виникнення відповідної можливості за умови синергії фактичної, нормативно-правової та процесуальної підстав;

набули подальшого розвитку:

- висновки про доцільність кодифікації національного соціального законодавства шляхом застосування інституційної систематизації та прийняття Книги 1 Кодексу соціального захисту населення як загальної частини, у якій, серед іншого має бути глава «Відповідальність у сфері соціального захисту населення», положеннями якої буде визначено: суб'єктів відповідальності, підстави притягнення до відповідальності, порядок притягнення до відповідальності уповноважених у сфері соціального захисту та соціально-зобов'язаних суб'єктів, санкції за порушення соціального законодавства та порядок їх застосування;

- наукові положення про класифікацію санкцій у праві соціального забезпечення залежно від способу, яким забезпечується охорона правопорядку, дотримання юридичних обов'язків, в частині доведення існування у праві соціального забезпечення штрафних санкцій;

- теза про те, що склад правопорушення як підстава притягнення особи до відповідальності у праві соціального забезпечення та заходи державно-примусового впливу за його вчинення мають визначатися виключно законом, а підзаконним нормативно-правовим актом;

- твердження про доцільність застосування в якості штрафної санкції у праві соціального забезпечення обов'язку соціального надавача виконати своє грошове зобов'язання з урахуванням інфляційних втрат та 3% річних, вказівкою про позитивний ефект такої практики, який можна відобразити у взаємозв'язку двох його проявів: стимулювання соціального надавача та опосередковано держави у цілому у найкоротші терміни вживати всіх заходів з метою фактичного відновлення порушених прав людини (сім'ї) у сфері соціального захисту, запобігання аналогічним та повторним порушенням; повне відновлення у правах уповноваженого у сфері соціального захисту суб'єкта;

- теоретичне обґрунтування віднесення позасудового порядку реалізації санкцій у праві соціального забезпечення до адміністративної процедури, з огляду на те, що він: впливає на правовий статус учасників

правовідносин, зокрема на зміст і обсяг їх прав та обов'язків; характеризується імперативним методом правового регулювання; пов'язаний із реалізацією повноважень адміністративним органом, який має контрольно-наглядові або управлінсько-правозастосовні функції; завершується прийняттям рішення або вчиненням юридично значущої дії індивідуального характеру, спрямованих на відновлення законності у сфері соціального захисту, правового статусу суб'єкта, чий права були порушені.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що у дисертації комплексно досліджено теоретико-прикладні аспекти санкцій у праві соціального забезпечення, які можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – для подальшого дослідження теоретичних і практичних проблем санкцій у праві соціального забезпечення;

правотворчій діяльності – для вдосконалення чинного соціального законодавства України в частині регулювання санкцій у праві соціального забезпечення;

правозастосовній діяльності – для вдосконалення практики застосування чинного соціального законодавства України щодо санкцій у праві соціального забезпечення;

навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Соціальне право», «Право соціального захисту», «Захист прав людини у соціальній сфері», розробці навчальних програм, методичних рекомендацій, підготовці підручників, навчальних посібників, тематики курсових робіт із зазначених дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою роботою, у якій прослідковується авторський підхід до розкриття основних теоретико-прикладних аспектів санкцій у праві соціального забезпечення. Висновки дисертації зроблені на основі відповідних доктринальних напрацювань, ретельного дослідження положень міжнародно-правових актів, практики Європейського суду з прав людини, національного

законодавства, судової практики національних судів, а також вивчення зарубіжного досвіду правового регулювання відповідної сфери суспільних відносин.

У науковій статті «Поняття відповідальності у праві соціального забезпечення», опублікованій у науково-практичному фаховому журналі «Юридичний вісник» у співавторстві з К.В. Бориченко, автору дисертації належать висновки щодо спеціальних ознак відповідальності у праві соціального забезпечення та концепція можливості визначення поняття «відповідальність у праві соціального забезпечення» в якості: забезпеченого державним примусом обов'язку правопорушника; виду суспільних відносини у праві соціального забезпечення; інституту права соціального забезпечення; діяльності компетентних суб'єктів; комплексу заходів.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертації обговорювались на засіданнях кафедри трудового права та права соціального забезпечення, а також відображені у 12 наукових публікаціях, з них 4 публікаціях надрукованих у фахових виданнях України, а також у 8 тезах доповідей на конференціях, зокрема: Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та перспективи розвитку» (м. Одеса, 17 грудня 2021 р.); Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрями розвитку» (м. Одеса, 6 червня 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)» (м. Одеса, 17 червня 2022 р.); XII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми захисту прав громадян України на працю та соціальний захист на шляху до Євроінтеграції» (м. Харків, 7 жовтня 2022 р.); Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні

виклики та напрямки розвитку» (м. Одеса, 18 листопада. 2022 р.); XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 28 квітня 2023 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» (м. Одеса, 19 травня 2023 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів» (місто Одеса, 26 квітня 2024 р.).

Публікації. Основні положення, висновки та рекомендації, сформульовані в дисертації, викладені у 12 наукових публікаціях, серед яких чотири статті, опубліковані у виданнях, включених Міністерством освіти і науки України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, а також вісім тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертаційного дослідження. Дисертація складається із вступу, 3 розділів, що містять 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (244 найменування). Загальний обсяг дисертації складає 211 сторінок, із якого основного тексту – 180 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1. Відповідальність у праві соціального забезпечення: поняття, нормативна основа

Відповідно до висновків спеціального дослідження Венеціанської комісії «Мірило правовладдя», «порушення правових приписів можуть виникати не лише внаслідок незаконної чи недбалої дії з боку відповідних суб'єктів, але й через те, що якість законодавства унеможлиблює їх дотримання та належне застосування» [3]. Тому для підтримання довіри громадян до закону і дій держави, у тому числі при реформуванні (зміні) правового регулювання суспільних відносин, законодавець, насамперед, зобов'язаний дотримуватись конституційних принципів справедливості, рівності, а також стабільності та гарантування прав людини, зокрема, й права на соціальний захист. Водночас навіть у разі закріплення у галузевих нормативно-правових актах значної кількості ефективних гарантій прав людини, відповідні норми не забезпечують їх дотримання. Цю функцію виконують заходи юридичної відповідальності.

В умовах, коли відповідальність за невиконання/неякісне виконання/неповне виконання обов'язку суб'єктами галузевих відносин потребує вичерпної законодавчої регламентації як складової правового механізму забезпечення права вразливих категорій населення на соціальний захист [205, с. 126], порушення прав людини носять не лише масовий, але й хронічний характер. Якщо говорити мовою цифр, то у 2020 році до місцевих адміністративних судів надійшло майже 73 тисячі позовних заяв у справах з приводу реалізації публічної політики у сфері праці, зайнятості населення та соціального захисту громадян [54, с. 12]. У 2023 році до Касаційного адміністративного суду Верховного Суду надійшло 6583 касаційних скарг у

спорах цієї категорії, що становить 78 % загальної кількості надходження касаційних скарг [228].

На жаль, варто констатувати, що для національного права соціального забезпечення притаманний досить невисокий рівень гарантування законності у галузевих відносинах. Так, чи не найпоширенішими порушеннями права людини на соціальний захист є необґрунтована відмова у призначенні (наданні) конкретних видів соціального захисту, надання їх не у повному обсязі чи з порушенням встановлених строків, що свідчить про недостатній рівень гарантування права на соціальний захист, що неможливо забезпечити за умови відсутності науково обґрунтованої концепції юридичної відповідальності у праві соціального забезпечення. Проявом її відсутності є також часті випадки подання суб'єктами недостовірної інформації щодо себе, що впливає на встановлення наявності права на соціальний захист та відповідно права на певний вид соціального захисту або на його розмір (обсяг).

Вказані обставини, на переконання Ю. Харазішвілі, становлять загрозу соціальній безпеці суспільства, яку науковцем визначено як «стан соціальної сфери, при якому забезпечується гідний рівень життя населення, захищеність ключових відтворювальних процесів життєдіяльності, незалежно від впливу реальних і потенційних, внутрішніх і зовнішніх загроз (демографічна складова), можливість отримання якісної освіти та відсутність загроз здоров'ю та життю людини (якість життя)» [5]. На переконання вченого соціальна безпека суспільства забезпечується, у першу чергу, інституційною складовою, спрямованою на детінізацію економіки та підвищення соціальних стандартів життя до рівня економічно розвинених країн, неабияку роль у якій відіграють заходи нагляду та контролю за дотриманням законодавства, притягнення до юридичної відповідальності.

Таким чином, для підвищення законності у відносинах соціального захисту та забезпечення соціальної безпеки суспільства варто визначитися із

загальною теоретичною концепцією юридичної відповідальності, яка буде покладена в основу досліджуваного поняття.

Так, на думку О.Ф. Скакун, юридична відповідальність – це «передбачені законом вид і міра державно-владного (примусового) зазнання особою втрат благ особистого, організаційного і майнового характеру за вчинене правопорушення» [209, с. 291].

Схожої точки зору дотримується П.М. Рабінович, на переконання якого, юридична відповідальність – це «закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов’язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних благ, що йому належали». Соціальною сутністю юридичної відповідальності, як зазначає вчений, є здійснювана «руками держави» природна негативна реакція суспільства (принаймні тієї його частини, волю якої виражає держава) на порушення певних соціальних або особистих інтересів, на «пошкодження» певних соціальних чи особистих благ [180, с. 161].

Видається, що сформульовані О.Ф. Скакун та П.М. Рабіновичем дефініції поняття «юридична відповідальність» відповідають класичному її розумінню, проте в цілому не можуть бути взяті за основу при визначенні сутності відповідальності у праві соціального забезпечення оскільки не містять у собі жодних ознак, які б дозволили розкрити специфіку відповідного явища у праві соціального забезпечення.

Дещо інший підхід до визначення поняття юридичної відповідальності сформульований у наукових працях О.П. Недбайло, на думку якого, юридична відповідальність це «самостійна, ініціативна діяльність у межах норм права і тих ідеалів, для досягнення яких ці норми прийнятні» [101, с. 50]. В цілому не заперечуючи можливості визначення юридичної відповідальності через «діяльність», варто констатувати, що цитована дефініція є надто абстрактною та може бути застосована до значної кількості правових явищ, у тому числі й у праві соціального забезпечення. Так, наприклад, на переконання Г. Яковлевої, державним наглядом і контролем у сфері соціального захисту населення також є

«діяльність, що спрямована на забезпечення дотримання законодавства у сфері соціально-забезпечувальних відносин» [242, с. 91].

Більш виправданою у цьому сенсі є позиція С.Д. Гусарева та О.Д. Тихомирова, які стверджують, що «юридична відповідальність – це реакція державних органів або посадових осіб на правопорушення, що зумовлює виникнення правових відносин, в результаті яких до суб'єкта правопорушення у передбаченому законом порядку застосовано примусові заходи, що полягають у встановленні для правопорушника обов'язку зазнати наслідків особистого, майнового або організаційного характеру, вид і міра яких передбачені санкціями відповідних норм права» [223, с. 239].

Такою, що заслуговує на увагу, видається також точка зору О.М. Бандурки, який стверджує, що «юридична відповідальність може характеризуватись як інститут правової системи, який припускає застосування санкцій до суб'єкта, винного у скоєнні правопорушення» [222, с. 291]. Враховуючи ту обставину, що майже кожен нормативно-правовий акт у системі джерел права соціального забезпечення містить положення щодо відповідальності сторін суспільних відносин, унормованих ним, такий підхід може бути цілком застосований для розкриття сутності відповідальності у праві соціального забезпечення.

У юридичній науці юридичну відповідальність розглядають і як правовідносини [71, с. 13], які: мають конкретну форму, тісно пов'язані із суб'єктом права, його поведінкою, свідомістю, волею [220, с. 151], є персоніфікованими, виникають із факту порушення суб'єктивних прав (правопорушення), мають індивідуалізовану процедурно-процесуальну форму залежно від кожного конкретного випадку.

Загальновизнаними є конституційна, цивільно-правова, адміністративна, кримінальна, дисциплінарна та матеріальна відповідальності. Проте, як зазначає Д.М. Лук'янець, можливості типології юридичної відповідальності не вичерпуються лише наведеною класифікацією, вчений стверджує, що останніми

роками з'явилося безліч нових проявів юридичної відповідальності, зафіксованих у різноманітних нормативно-правових актах різної галузевої належності [91, с. 9]. На нашу думку, одним з таких видів є відповідальність у праві соціального забезпечення.

Водночас, через особливості предмету права соціального забезпечення, що включає в себе суспільні відносини, які формують комплексні правові інститути, у науці права соціального забезпечення застосовується два поняття «відповідальність у сфері соціального захисту населення» та «відповідальність у праві соціального забезпечення».

Відповідальність у сфері соціального захисту населення є ширшою за змістом, оскільки, крім галузевої відповідальності, включає в себе й інші види юридичної відповідальності, зокрема, цивільно-правову, адміністративно-правову, кримінально-правову, дисциплінарну тощо.

Так, наприклад, ст. 31 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09 липня 2003 року [168] передбачено, що адміністратор пенсійного фонду несе відповідальність за своїми зобов'язаннями перед пенсійними фондами, з радами яких він уклав договори про адміністрування, всім майном, що належить йому на праві власності. Засади відповідальності адміністраторів недержавних пенсійних фондів, що передбачають, зокрема, негативні наслідки майнового характеру, відповідають керівним ідеям цивільно-правової відповідальності.

Законодавством України передбачена й адміністративна, кримінальна відповідальність за правопорушення у сфері соціального захисту населення. Для прикладу можна навести ст. 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року [78], відповідно до якої настає відповідальність за, зокрема, порушення встановлених термінів виплати пенсій, стипендій, виплату їх не в повному обсязі, ст. 212-1 Кримінального кодексу України від 05 квітня 2001 року [86], яка передбачає відповідальність за умисне ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне

страхування чи страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, тощо.

Як зазначає Л.В. Коваль, «там, де юридичну відповідальність розглядають у всій багатогранності внутрішніх властивостей і зовнішніх проявів, закономірно приходять до висновку про її нерозривний зв'язок із суспільними відносинами» [74, с. 11].

Основаючись на відповідному переконанні вченого, варто зауважити, що при характеристиці галузевої юридичної відповідальності її особливості розкриваються через структуру цих правовідносин (суб'єктів, об'єкт, зміст), а також через підстави їх виникнення.

З цього приводу варто зауважити, що на відміну від відповідальності у праві соціального забезпечення, до відповідальності у сфері соціального захисту населення можуть бути притягнуті й суб'єкти, які сприяють у здійсненні права на соціальний захист, та безпосередньо не є учасниками галузевих суспільних відносин. Так, наприклад, відповідно до ч. 7 ст. 152-1 КУпАП, «необлаштування на спеціально обладнаних чи відведених майданчиках для паркування транспортних засобів, у тому числі біля житлових будинків (крім індивідуальних житлових будинків) та інших будівель, на тротуарах (із числа місць для зупинки та стоянки транспортних засобів), місць, призначених для паркування транспортних засобів, якими керують водії з інвалідністю або водії, які перевозять осіб з інвалідністю, чи облаштування таких місць без дотримання вимог щодо їх розміщення – тягнуть за собою накладення штрафу».

Цитована правова норма, серед іншого, свідчить про існування та застосування в арсеналі відповідальності у сфері соціального захисту населення як правообмежуючих, правопоновлюючих, так і штрафних санкцій, накладення яких передбачає дотримання спеціальної процедури.

Суб'єктами ж відповідальності у праві соціального забезпечення виступають надавачі і отримувачі конкретних видів соціального захисту. Так, відповідальність, згідно з нормами права соціального забезпечення, несуть

фізичні особи (сім'ї), які претендують на певні види соціального захисту чи отримують їх. За порушення положень норм права соціального забезпечення несуть відповідальність також соціального зобов'язані суб'єкти, які винні у неотриманні, несвоєчасному отриманні, отриманні не у повному обсязі управомоченою особою будь-якого соціального надання.

При цьому варто наголосити на тому, що саме для соціально зобов'язаних суб'єктів у сфері соціального захисту санкції у праві соціального забезпечення, фактично, не несуть карального значення, оскільки зобов'язаний суб'єкт виконує свій обов'язок, від якого протиправно ухилявся. У зв'язку з цим поширеною є теза про те, що для права соціального забезпечення штрафні санкції не характерні.

Таким чином, відповідальність у сфері соціального захисту населення та відповідальність у праві соціального забезпечення співвідносяться як ціле і частина. Незважаючи на спільну цільову спрямованість обох видів досліджуваної юридичної відповідальності, яка в загальному може бути визначена в якості відновлення законності у сфері соціального захисту та конкретизована вказівкою на повернення попереднього стану, що існував до правопорушення, галузевих правовідносин, правового становища їх суб'єктів, все ж вони істотно відрізняються. Розмежування відповідальності у сфері соціального захисту населення та відповідальності у праві соціального забезпечення може бути проведено за такими критеріями, як: нормативно-правове забезпечення; суб'єкти відповідальності; суб'єкти, уповноважені на притягнення до відповідальності; порядок притягнення до відповідальності; види санкцій; порядок оскарження їх застосування [35, с. 248].

Повертаючись до характеристики відповідальності у праві соціального забезпечення як правового явища, варто погодитися з твердженням С.М. Синчук про те, що «дослідження юридичної відповідальності у вітчизняній галузевій правовій науці мають фрагментарний характер» [204, с. 248]. Лише окремі

аспекти цієї правової конструкції розкривалися фахівцями у праві соціального забезпечення.

Зокрема, Б.І. Сташків сутність відповідальності у праві соціального забезпечення розкриває через «передбачені галузевими нормами заходи, що спрямовані на позбавлення особи благ особистого, організаційного чи майнового характеру за порушення чи неефективне використання соціально-забезпечувальних норм» [215, с. 554].

Схоже визначення юридичної відповідальності у праві соціального забезпечення сформульоване й І.С. Андрієнко, на думку якої, «відповідальністю у праві соціального забезпечення варто розуміти визначені галузевим законодавством заходи примусу, спрямовані на досягнення правомірної поведінки шляхом настання для правопорушника негативних наслідків особистого, майнового чи організаційного характеру» [16, с. 133].

Не дивлячись на те, що цитовані дефініції досліджуваної категорії в цілому є достатньо обґрунтованими, проте не можна стверджувати, що вони розкривають суть поняття «відповідальності у праві соціального забезпечення». Взагалі жодна з існуючих концепцій юридичної відповідальності не може бути взята за основу як єдина теоретична відправна точка, від якої має відштовхуватися дослідження природи відповідальності у праві соціального забезпечення. Розкрити сутність досліджуваної категорії можливо лише шляхом синтезу положень різних концепцій.

Таким чином, відповідальність у праві соціального забезпечення може бути визначена у декількох значеннях:

1) як забезпечений державним примусом обов'язок уповноваженого чи соціально зобов'язаного суб'єкта, винного у порушенні приписів законодавства у сфері соціального захисту, зазнати негативних наслідків особистого, організаційного чи, переважно, майнового характерів;

2) як суспільні відносини у праві соціального забезпечення, що виникають між уповноваженими суб'єктами та правопорушником і спрямовані на

відновлення законності у сфері соціального захисту, повернення попереднього стану, що існував до правопорушення, галузевих правовідносин, правового становища їх суб'єктів;

3) як інститут права соціального забезпечення, що включає в себе відповідні норми права, які визначають підстави та умови притягнення до юридичної відповідальності, види та порядок накладення санкцій за вчинення правопорушень у сфері соціального захисту;

4) як діяльність компетентних суб'єктів, спрямовану на відновлення законності у сфері соціального захисту, повернення попереднього стану, що існував до правопорушення, галузевих правовідносин, правового становища їх суб'єктів;

5) як комплекс заходів, що вживаються компетентними суб'єктами з метою відновлення законності у сфері соціального захисту, приведення в попередній нормальний стан, що існував до правопорушення, галузевих правовідносин, правового становища їх суб'єктів [27, с. 248].

Протягом останнього десятиліття право соціального забезпечення переживає масштабну трансформацію – реформування торкнулося практично всіх інститутів галузі, які змінюються у відповідь на економічні виклики у державі та виклики соціально-політичного характеру. Не виключенням є й інститут відповідальності у праві соціального забезпечення.

У сучасних умовах спостерігається збільшення активності громадян, які звертаються за захистом права на соціальний захист. Наразі третина всіх справ у адміністративних судах, а більшість соціальних спорів розглядаються саме за правилами адміністративного судочинства, пов'язані із захистом права на соціальний захист. Це свідчить про те, що законодавство, яке захищає права громадян у соціальній сфері, недосконале, а соціально зобов'язані суб'єкти не повною мірою забезпечують права громадян, застосовуючи норми права.

Варто констатувати, що найбільш унормованою у сучасних умовах є відповідальність уповноважених суб'єктів права соціального забезпечення. Так,

відповідно до п. 25 Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 року №250 [162], «у разі подання малозабезпеченою сім'єю недостовірної інформації, яка вплинула на вирішення питання про призначення допомоги та визначення її розміру, суми надміру виплаченої державної соціальної допомоги мають бути повернуті. У разі неможливості добровільного повернення або утримання надміру виплачених сум державної соціальної допомоги такі суми стягуються в судовому порядку».

Аналогічні по суті положення закріплені Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року №1105-XIV [148], Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року №1058-IV [146], Порядком призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 року №1751 [161], Порядком призначення і виплати державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2021 року №79 [57] тощо.

Останнім часом у праві соціального забезпечення до уповноважених суб'єктів дедалі частіше застосовуються й специфічні санкції правообмежувального характеру. Переслідуючи різні цілі, такі санкції допускають призупинення реалізації права на деякі види соціального захисту, зниження розміру грошових виплат (зокрема, допомоги по безробіттю, допомоги малозабезпеченим сім'ям тощо). Таким чином, забезпечується регулювання поведінки громадян-одержувачів соціальних благ, вноситься дисциплінуючий елемент, оптимізуються відповідні процедури.

Помилковим було б твердження про те, що національне законодавство України не містить положень щодо відповідальності за порушення соціально зобов'язаних суб'єктів. Відповідні норми закріплені у ст. 24 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 року №2811-

ХІІ [142], якою визначено, що посадові особи, винні у порушенні законодавства про державну допомогу сім'ям з дітьми, несуть відповідальність згідно з законом. Аналогічні положення містяться у законах України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» 1 червня 2000 року №1768-ІІІ [144], «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року №1105-ХІV, «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 2 березня 2000 року №1533-ІІІ [147] і т.д.

При цьому галузевими нормативно-правовими актами не передбачений ні зміст, ні види порушень, за які соціально зобов'язані суб'єкти несуть відповідальність, ні механізм притягнення до неї. Законодавець України обмежився лише вказівкою на те, що така відповідальність передбачена законами.

Така конструкція цитованих правових норм порушує принцип правової визначеності, який за висновками Європейської Комісії за демократію через право (Венеціанської Комісії), є складовою принципу верховенства права (пункти 41, 46 Доповіді щодо верховенства права) [33], та вимагає щоб правові норми були чіткими й точними, спрямованими на те, щоб забезпечити постійну прогнозованість правовідносин, що виникають.

Ф.А. Хайєк також свого часу зазначав, що «верховенство права передбачає, що органи державної влади повинні бути обмежені у своїх діях заздалегідь встановленими та оголошеними правилами, які дають можливість передбачити з великою точністю примусові заходи, що будуть застосовані представниками влади в тій чи іншій ситуації. Беручи це до уваги, індивід може впевнено планувати свої дії» [4, с. 90].

Дещо конкретизуючою у цьому сенсі є позиція В. Брюггера, який наголошує, що принцип правової визначеності передбачає: чіткість правових норм; чіткість у підпорядкуванні праву; стабільність правових норм; чітку інституційну відповідальність органів влади [2, с. 211].

Л.Л. Богачова також цілком обґрунтовано доходить висновку, що правова визначеність передбачає «стабільність і цілісний характер законодавства, здійснення адміністративної та судової практики на основі закону відповідно до принципу верховенства права, а також прозорість і демократизм при прийнятті владних рішень» [18, с. 4].

Підхід законодавця до формулювання норм права щодо відповідальності соціально зобов'язаних суб'єктів у цьому сенсі не відповідає жодному зі складових принципу правової визначеності, оскільки відповідні положення законодавства: не є чіткими з огляду на те, що не визначають нормативно-правових актів, до яких йде відсилка в аспекті визначення виду відповідальності за порушення права людини на соціальний захист; не містять вичерпного переліку суб'єктів, які можуть бути притягнуті до відповідальності за порушення права людини на соціальний захист; не визначають санкцій, порядку притягнення до відповідальності, зокрема суб'єктів ініціювання цього питання, строків тощо.

У сфері притягнення до відповідальності суб'єктів надання соціальних послуг ситуація ще більш критична. Як зазначає С.М. Синчук, реалізація права на соціальний захист, гарантованого вразливим категоріям населення та особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, залежить саме від виконання обов'язків надавачами соціальних послуг, що передбачає вжиття активних заходів в інтересах уповноваженої особи. Гарантією ефективності таких заходів є відповідальність за невиконання/неякісне виконання/неповне виконання обов'язків соціально зобов'язаного суб'єкта, яка «потребує вичерпної законодавчої регламентації як складової правового механізму забезпечення права вразливих категорій населення на соціальні послуги» [205, с. 128].

Висновки вченої підкріплені й практикою законотворчого процесу. Так, 16 жовтня 2024 року Верховною Радою України зареєстрований за №12124 проєкт закону України «Про внесення змін до Закону України «Про соціальні послуги» щодо удосконалення порядку надання соціальних послуг» [138], яким,

серед іншого, пропонується викласти у новій редакції ст. 29 Закону України «Про соціальні послуги», шляхом конкретизації суб'єктів, які можуть бути притягнуті до юридичної відповідальності, видів такої відповідальності та, головне, правопорушень, які можуть стати підставою для реалізації відповідної процедури.

26 березня 2025 року відповідний Закон України прийнято [139].

Таким чином, варто констатувати певну нерівність нормативного забезпечення відповідальності управомочених у сфері соціального захисту та соціально зобов'язаних суб'єктів. Видається, збалансувати відповідальність суб'єктів права соціального забезпечення та забезпечити належну реалізацію функцій відповідного інституту, досягнення мети заходів відповідальності управомочених та соціально зобов'язаних суб'єктів можна лише прийняттям галузевого кодифікованого нормативно-правового акту, на рівні якого мають бути закріплені, у першу чергу, засади відповідальності суб'єктів відносин у сфері соціального захисту [40, с. 100].

На необхідності нормативного закріплення порядку притягнення до юридичної відповідальності управомочених у сфері соціального захисту та соціально зобов'язаних суб'єктів наголошує й С.М. Синчук у монографії «Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти». Вчена зазначає, що «до прийняття єдиного кодифікованого акта про соціальне забезпечення норми про юридичну відповідальність повинні міститися у кожному галузевому законі, що передбачає порядок реалізації права на конкретний вид соціально-забезпечувального надання, або ж доцільно ухвалити єдиний Закон України «Про відповідальність у сфері соціального забезпечення» [204, с. 256].

У цілому підтримуючи ідею удосконалення нормативного забезпечення галузевої відповідальності, тим не менше, видається, гарантувати ефективність відповідних приписів законодавства можна буде лише шляхом їх закріплення у

систематизованому галузевому нормативно-правовому акті, тим більше що у Україні передумови до прийняття Соціального кодексу вже створені.

Питання систематизації законодавства у сфері соціального захисту в Україні є чи не найпопулярнішим предметом наукових розвідок у сучасних умовах. Науковий інтерес до зазначеної проблематики об'єктивно зумовлює наявність різних підходів до визначення оптимальної форми галузевої систематизації законодавства та способу її проведення, які можна об'єднати у чотири групи:

1) розробка та прийняття надгалузевого Соціального кодексу України, який закріпив би механізм забезпечення всіх соціальних прав людини у сфері трудових, цивільних, житлових, податкових, соціально-забезпечувальних, освітніх, культурних відносин та відносин охорони здоров'я. Відповідна ідея ґрунтується на євроінтеграційному векторі розвитку України та існуванні в ЄС соціального законодавства наднаціонального рівня, спрямованого на гарантування мінімальних соціальних стандартів у сфері соціального забезпечення і соціального захисту, захисту працівника у випадку розірвання трудового договору, представництва і колективного захисту інтересів працівників і роботодавців, умов зайнятості громадян третіх країн, які законно перебувають на території Союзу тощо;

2) загальна галузева кодифікація законодавства у сфері соціального захисту шляхом прийняття єдиного кодифікованого нормативно-правового акту, назва якого науковцями формулюється по-різному: Кодекс соціального забезпечення України, Кодекс України про соціальний захист тощо. Прихильниками саме такого підходу до систематизації законодавства у сфері соціального захисту населення в Україні, є К.В. Бориченко [25], О.О. Гірник [47], О.П. Коваль [75], О.Л. Кучма [88], І.В. Новосельська [102] та ін.;

3) кодифікація соціального законодавства шляхом розробки та прийняття окремих систематизованих нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання окремих інститутів права соціального забезпечення. При чому

критерії відбору відправної точки для виокремлення таких інститутів, в рамках яких пропонується проводити кодифікацію, різняться залежно від автора наукової позиції. Мова йде про суб'єктів права на соціальний захист, організаційно-правові форми соціального захисту, види соціального захисту тощо. Такий підхід до систематизації законодавства у сфері соціального захисту підтримують І.О. Гуменюк [53], О.В. Москаленко [98], Н.Б. Пацурія [109], М.М. Шумило [240];

4) інкорпорація законодавства у сфері соціального захисту, що передбачає зведення галузевих нормативно-правових актів у збірники без зміни їх змісту. Прихильником саме такої форми систематизації законодавства у праві соціального забезпечення є О.В. Тищенко [225], її переваги та недоліки також досліджувалися у наукових працях Б.І. Сташківа [215].

Детально не вдаючись у дослідження сильних та слабких сторін різних форм систематизації законодавства у сфері соціального захисту, на нашу думку, все ж варто говорити про доцільність проведення кодифікації галузевих нормативно-правових актів.

О.І. Ющик під кодифікацією законодавства пропонує розуміти «форму його систематизації, яка передбачає системне упорядкування відповідних юридичних норм у межах правових інститутів, закріплення галузевої структури законодавства та розвиток правових інститутів і галузей законодавства як органічних складових єдиної системи законодавства шляхом уніфікації положень чинних нормативно-правових актів однакової юридичної сили і зведення їх до єдиного кодифікаційного акта» [79, с. 81-82].

Досліджуючи форми систематизації національного соціального законодавства, О.П. Сайнецький дійшов висновку, що кодифікацією соціального законодавства України є «систематизація всіх нормативно-правових актів, норми яких регулюють відносини соціального забезпечення в нашій державі, що об'єднані в один або кілька нормативних документів (які є частинами цілісного нормативного документа), які є кодифікованими законодавчими актам, що

забезпечує повноту, чіткість та ефективність нормативної регламентації суспільних відносин, які охоплюються предметом права соціального забезпечення» [201, с. 57].

Не вдаючись до дослідження саме поняття кодифікації законодавства у сфері соціального захисту населення, оскільки це не є завданням цього дослідження, все ж варто зауважити, що О.П. Сайнецький досить влучно наголошує на тому, що відповідна форма систематизації нормативно-правових актів може бути втілена в кількох системних документах (кодексах). Така позиція науковця цілком відображає перспективи законопроектної діяльності у сфері соціального захисту в Україні в найближчі роки, для здійснення якої, як зазначає М.М. Шумило, ще немає політичної волі, а «соціальне законодавство і далі реформується не прийняттям нових законів чи кодифікацією, а шляхом внесення змін та доповнень одним законом в 10 або 20 інших» [240, с. 190].

Дійсно кодифікація законодавства у сфері соціального захисту передбачає, перш за все, закріплення концепції соціального захисту в Україні, його системи, принципів, формулювання узгоджених і несуперечливих правових норм, які б закріплювали механізм забезпечення прав на ті чи інші види соціального захисту, що потребує значного часового ресурсу, та у сучасних умовах практично неможливо. А тому розробка та прийняття єдиного кодифікованого акту законодавства у сфері соціального захисту населення нині є утопією.

Тим не менше, видається, навіть у сучасних умовах для України доступний для запозичення досвід систематизації галузевого законодавства Німеччини, у формі Соціального кодексу [14], який складається з книг, кожна з яких є своєрідним кодексом одного з інститутів соціального захисту. Загалом Кодекс налічує 12 книг. Книга I набрала чинності 1 січня 1976 року, а Книга XII – 1 січня 2005 року, таким чином кодифікація соціального законодавства Німеччини тривала 29 років.

На виправданості застосування німецького досвіду кодифікації законодавства у сфері соціального захисту в Україні наполягає М.М. Шумило,

який зазначає, що «основою книги 1 *codex magnum* можуть стати Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 року №16/98-ВР із передбаченням змін та доповнень, що враховують сучасні виклики і тенденції. Книгою-кодексом 2 може стати Пенсійний кодекс, для чого існують усі підстави» [240, с. 192]. Науковець обґрунтовує, що критерієм інституційної систематизації законодавства у сфері соціального захисту в рамках масштабного кодексу має стати саме об'єкт соціально-забезпечувальних відносин (вид соціального захисту), з чим складно не погодитися.

Натомість, на нашу думку, дещо невиправданим для України буде підхід щодо надання приписам Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування статусу загальних положень кодифікованого нормативно-правового акту у сфері соціального захисту населення, оскільки відповідні норми стосуються виключно однієї організаційно-правової форми соціального захисту – загальнообов'язкового державного соціального страхування та жодним чином не сприятимуть визначеності національного механізму забезпечення права на соціальний захист в цілому.

З огляду на вищевикладене, видається, з певною адаптацією може бути застосована точка зору К.В. Бориченко, яка пропонувала «прийняти Основи законодавства України про соціальний захист населення, якими мають бути визначені поняття соціального захисту, його структура, форми та види, принципи здійснення, джерела фінансування та засади правового регулювання. Закріпленими мають також бути поняття та зміст права на соціальний захист, сфера його поширення, організація управління сферою соціального захисту, засади здійснення нагляду та контролю за дотриманням законодавства у сфері соціального захисту та відповідальність за порушення чи невизнання досліджуваного суб'єктивного права людини» [25, с. 234].

Неможна не зазначити про те, що в Україні вживались спроби кодифікувати соціальне законодавство. Так, проєкти Соціального кодексу

України були зареєстровані у Верховній Раді України 2 серпня 2012 року (№11061) [178] та 15 лютого 2013 року (№2311) [179], проте жоден з них не містив систематизованих положень законодавства про відповідальність у праві соціального забезпечення. І не дивно, що через недотримання методологічних засад систематизаційної діяльності у формі кодифікації проєкти відповідного нормативно-правового акту повернуто суб'єкту ініціативи.

30 червня 2022 року члени Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів прийняли рішення створити робочу групу щодо напрацювання проєкту Соціального кодексу України, головою якої стала Голова Комітету Галина Третякова, а координаторкою робочої групи – керівниця проєкту Ради Європи Сюзанна Мнацаканян [200]. Наразі робота над відповідним проєктом триває, а тому складно прогнозувати яка концепція буде застосована його авторами. Тим не менше, видається було б досить логічним проводячи систематизацію законодавства України у сфері соціального захисту застосувати досвід Німеччини та розпочати відповідну роботу з прийняття Книги 1 Кодексу соціального захисту населення як загальної частини, у якій, серед іншого має бути Глава «Відповідальність у сфері соціального захисту населення».

Положеннями запропонованої глави має бути визначено: суб'єктів відповідальності, підстави притягнення до відповідальності, порядок притягнення до відповідальності уповноважених у сфері соціального захисту та соціально-зобов'язаних суб'єктів, санкції за порушення соціального законодавства та порядок їх застосування.

1.2. Ознаки відповідальності у праві соціального забезпечення

Юридична відповідальність є однією з основних категорій у правовій науці. Це явище багатоаспектне та по-різному трактується науковцями загальної теорії права та представниками галузевих правових наук.

Неоднозначність науковців у визначенні концептуальних засад дефініції юридичної відповідальності породжує й проблематику виокремлення її ознак.

Спільними ознаками для всіх видів юридичної відповідальності виділяють: правопорушення як конкретний факт поведінки та підстава притягнення до юридичної відповідальності; правова основа у вигляді правової норми; визначений суб'єкт; наявність державного примусу; настання негативних наслідків для правопорушника як нового, додаткового юридичного обов'язку, що не існував до правопорушення [64, с. 345].

Цитований перелік ознак юридичної відповідальності доповнюють також такими її характеристиками, як:

1) приналежність юридичної відповідальності до одного із видів соціальної відповідальності як явища, суть якого полягає в охороні суспільних відносин та реакції з боку суспільства на порушення правових норм, які встановлені державою, та стимулюванні правомірної поведінки суб'єктів суспільних відносин, а також у сприянні формуванню в населення поваги до закону і права;

2) здійснення з метою перевиховання, покарання правопорушника та поновлення порушених прав [104, с. 245];

3) здійснення виключно уповноваженими державою компетентними органами та втілення в офіційному правозастосовному акті [50, с. 46].

О.Д. Тихомирова доповнює цитований перелік ознак юридичної відповідальності вказівкою на те, що притягнення до неї здійснюються в рамках правовідносин, зумовлених фактом неправомірної поведінки суб'єкта (суб'єктів) права [223, с. 239].

О.Ф. Скакун пише, що притягнення до юридичної відповідальності здійснюється «з суворим дотриманням певного процедурно-процесуального порядку і форм, встановлених законом. Поза процесуальною формою юридична відповідальність є неможливою» [209, с. 293].

Водночас не можна стверджувати, що всі зазначені ознаки юридичної відповідальності в аспекті дослідження відповідальності у праві соціального забезпечення будуть загальними – такими, що визначають приналежність досліджуваного явища до родової категорії, його спільність з іншими видами юридичної відповідальності. Так, лише окремі з названих ознак дійсно мають досить абстрактний характер, а їх зміст в рамках відповідальності у праві соціального забезпечення істотно не змінюється.

Так, неможливо заперечувати той факт, що відповідальність, зокрема й у праві соціального забезпечення, нерозривно пов'язана з державним примусом. Як влучно пише Л.Р. Наливайко, «юридична відповідальність є важливим засобом охорони і захисту конституціоналізму, законності і правопорядку. Юридична відповідальність за скоєне правопорушення здійснюється на підставі державного примусу, забезпечується примусовою силою держави» [99, с. 27]. Фактично саме державний примус є визначальною властивістю держави, державної влади. Саме примусом держава забезпечує вплив на свідомість та волю суб'єктів права, підкорює їхню поведінку публічним інтересам.

Будучи формою державно-правового примусу юридична відповідальність здійснюється на підставі та в межах закону. Вказане означає, що притягнення до юридичної відповідальності, зокрема у праві соціального забезпечення, ґрунтується на правових нормах, а, отже, логічним є висновок, що застосування заходів юридичної відповідальності нерозривно пов'язане з реалізацією санкції норми права, яка й визначає ці заходи відповідальності [99, с. 30]. Останнє неможливе без державного примусу.

Характеристика юридичної відповідальності будь-якого виду неможлива й без розкриття її мети.

Як стверджує П.С. Луцюк, «метою у праві є своєрідна форма «майбутнього у сьогоденні», тобто того передбачуваного стану майбутнього розвитку поведінки суб'єктів, моральної сфери, суспільних відносин, який забезпечується державою та до досягнення якого через встановлення й застосування юридичної

відповідальності прагнуть суб'єкти правотворчої і правореалізаторської діяльності» [94, с. 376].

У цьому сенсі конкретизуючим до цитованої вище позиції є підхід науковців до визначення мети юридичної відповідальності через «досягнення суб'єктами правотворчої та правозастосовчої діяльності таких порядку та правил вирішення юридичних конфліктів, які найбільшою мірою відповідали б як існуючому, так і прогнозованому рівням розвитку суспільних відносин, об'єктивним потребам особистості, суспільства, а також держави» [94, с. 87].

Проте помилковим було б твердження про те, що наведені вище точки зору науковців щодо формулювання мети юридичної відповідальності є єдиними та загальновизнаними.

Наприклад, В.О. Котюк, стверджує, що метою юридичної відповідальності є попередження правопорушень у майбутньому й відновлення порушених суб'єктивних прав на матеріальні та духовні цінності [83, с. 121]. На переконання Й. Ковальські, «мета юридичної відповідальності полягає у застосуванні покарання (ув'язнення, штраф) або виплаті відшкодування, або у задоволенні збитків у будь який інший спосіб» [6, s. 266].

У цілому не заперечуючи можливості існування аналізованих підходів, все ж варто зазначити, що формулювання мети юридичної відповідальності через застосування передбачених законодавством санкцій жодним чином не розкриває суті досліджуваного інституту та може бути охарактеризоване як «мета заради мети».

Тож для характеристики мети відповідальності у праві соціального забезпечення, видається, може бути застосована як основа позиція К.Г. Волинки, на думку якого, юридична відповідальність спрямована на:

«1) забезпечення нормального функціонування механізму правового регулювання шляхом гарантування реалізації суб'єктами правових відносин суб'єктивних прав і юридичних обов'язків;

2) охорона існуючого державного ладу та суспільного порядку;

- 3) утвердження законності і захист правопорядку;
- 4) захист прав і свобод громадян від незаконних порушень;
- 5) покарання винного у скоєнні правопорушення;
- 6) попередження скоєння правопорушень у майбутньому» [34, с. 186].

Ще однією ознакою відповідальності у праві соціального забезпечення, яка визначає її спільні риси з іншими видами юридичної відповідальності, є те, що притягнення до неї здійснюється в рамках правовідносин, зумовлених фактом неправомірної поведінки суб'єкта права.

Так, І.М. Ткаченко свого часу довів, що притягнення до юридичної відповідальності можливе лише в рамках специфічних правовідносин між правопорушником і державою, змістом яких є «право держави призначити та реалізувати у відношенні правопорушника покарання, закріплене у санкції відповідної правової норми, а також обов'язок правопорушника перетерпіти несприятливі наслідки за скоєне» [226, с. 36].

Основаючись на такому розумінні юридичної відповідальності, досліджуючи відповідальність у трудовому праві, П.С. Луцюк конкретизував, що «юридична відповідальність втілюється у відносинах між правопорушником та компетентним суб'єктом, який, встановивши особу порушника, норми права та визнавши його винуватість, неправомірність поведінки, застосовує до нього передбачену законодавством санкцію, після чого порушник зазнає певних втрат, а шкода, завдана правопорушенням, відшкодовується (якщо таке можливо) [94, с. 24].

Хоча в галузевих наукових працях жодного разу безпосередньо не йшлося про дослідження відповідальності у праві соціального забезпечення як виду суспільних відносин, тим не менше, було б помилковим стверджувати, що будь-яке наукове підґрунтя саме такого розуміння досліджуваної категорії у науці права соціального забезпечення відсутнє. Такий висновок випливає з відсутності усталеного розуміння предмета права соціального забезпечення та численних наукових розвідок у цій сфері.

Дійсно науковці-представники науки права соціального забезпечення не дійшли єдності у визначенні груп суспільних відносин, які складають предмет названої галузі права. Тим не менше, всі вони спільні у тому, що галузевими нормами, серед іншого, регулюються процедурні (процедурно-процесуальні) відносини [21, с. 398], [215, с. 167], [224, с. 163], [243, с. 96].

Як зазначає О.М. Ярошенко до процедурно-процесуальних відносин як складової предмету права соціального забезпечення належать відносини з приводу: «а) встановлення юридичних фактів (страхового стажу, народження дитини, інвалідності, перебування на утриманні померлого годувальника, малозабезпеченості, самотності, настання складної життєвої ситуації, безробіття тощо); б) реалізації права на конкретний вид соціального забезпечення; в) захисту порушеного права в позасудовому й судовому порядках» [243, с. 97].

Синчук С.М. систематизувала позиції вчених-представників науки права соціального забезпечення та дійшла висновку, що частіше за все об'єктом процедурних відносин визначають: «результат дій компетентних органів [214, с. 156]; рішення компетентного органу про встановлення відповідних юридичних фактів [129, с. 184]; результат дії уповноваженого суб'єкта [84, с. 12]; результат діяльності компетентних органів, що фіксується у відповідному рішенні і який в подальшому стає юридично значимим фактом, необхідним для виникнення матеріальних соціально-забезпечувальних правовідносин [131, с. 155]» [204, с. 281].

Оскільки в окремих випадках саме в результаті застосування правовідновлювальних санкцій у праві соціального забезпечення виникають матеріальні відносини з приводу конкретного соціального надання то логічним є висновок про те, що відносини з приводу відповідальності у праві соціального забезпечення є складовою галузевих відносин та мають процедурно-процесуальну природу.

З огляду на порядок застосування галузевих санкцій варто констатувати, що притягнення до відповідальності у праві соціального забезпечення у

добровільному порядку здійснюється саме у процедурних відносинах. Застосування ж галузевих санкцій судом відбувається у процесуальних відносинах у праві соціального забезпечення, про що детально буде йтися нижче.

Проте, видається, що це всі ознаки відповідальності у праві соціального забезпечення визначають її спільність з іншими видами юридичної відповідальності. Інші характеристики досліджуваного правового інституту або взагалі не притаманні юридичній відповідальності інших видів, або мають принципово інший зміст.

Як пише В.М. Мироненко галузева відповідальність може бути визнана різновидом юридичної відповідальності, з огляду на самостійні підстави настання, зміст та наслідки застосування санкцій за порушення приписів чинного законодавства [97, с. 5]. Відповідні висновки цілком застосовні до характеристики відповідальності у праві соціального забезпечення.

Так, відповідальність у праві соціального забезпечення обумовлюються правопорушенням, настає після нього та звернута на правопорушника.

Підстава відповідальності у праві соціального забезпечення розглядається у двох аспектах: соціальному і правовому [72, с. 134]. Соціальна складова правопорушення у сфері соціального захисту полягає у завданні ним шкоди (яка, здебільшого, має матеріальний вираз) правам та інтересам іншого учасника галузевих відносин та, глобально, інтересам суспільства, зацікавленого, з одного боку, у дотриманні принципу адресності у сфері соціального захисту, а з іншого у забезпеченні кожному достойного життєвого рівня, особливо тим, хто цього потребує у зв'язку з настанням несприятливих наслідків соціальних ризиків.

З точки зору права правопорушення у сфері соціального захисту зводиться до нехтування правилами, які встановлені чи санкціоновані державою, для підтримання порядку, забезпечення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів відносин соціального захисту.

Відповідальність у праві соціального забезпечення передбачена правовими нормами, проте нормативне забезпечення відповідної категорії є

фрагментарним та несистемним. Як вже зазначалось у попередньому підрозділі більшістю законів України у сфері соціального захисту передбачена можливість бути притягнутим до юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері відповідного інституту права соціального забезпечення, проте порядок застосування конкретних санкцій або взагалі не закріплений галузевим законодавством, або, у більшості випадків, міститься у підзаконних нормативно-правових актах.

Так, наприклад, п. 26 Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання призначення і виплати державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» від 3 лютого 2021 року №79 [57], передбачено, що «якщо отримувачем приховано чи подано недостовірні дані або органом соціального захисту населення отримано інформацію про обставини, що вплинули на встановлення права на призначення державної соціальної допомоги, надбавки на догляд та визначення їх розміру, що призвело до надмірних виплат коштів, органи соціального захисту населення: визначають обсяг надміру виплачених коштів з місяця призначення державної соціальної допомоги, надбавки на догляд та встановлюють строки їх повернення залежно від матеріального стану отримувача; повідомляють отримувачу про обсяг надміру виплачених коштів та строки їх повернення». Своєю чергою, будь-які відповідні положення у тексті Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» від 16 листопада 2000 року №2109-III [145] відсутні.

З іншого боку, ст. 17 Закону закріплено, що рішення органу, що призначає державну соціальну допомогу, може бути оскаржене у відповідних органах виконавчої влади або у судовому порядку. При цьому профільними нормативно-правовими актами у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю з дитинства та дітей з інвалідністю у формі державної соціальної допомоги не визначені ні

строки такого оскарження, ні його порядок, ні строки розгляду скарги (у разі її подання), ні обов'язковість /добровільність застосування адміністративного оскарження прийнятого рішення перед зверненням до суду. Для застосування відповідних механізмів відповідальності соціально зобов'язаного суб'єкта субсидіарно застосовуються Закон України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року №393/96-ВР [164], Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року №2747-IV [76] (далі – КАС України) тощо.

Під суб'єктами відповідальності у праві соціального забезпечення варто розуміти фізичних і юридичних осіб, сім'ї, які вчинили правопорушення у сфері соціального захисту, та на яких законом або договором покладено обов'язок перетерпіти несприятливі наслідки особистого, організаційного чи, переважно, майнового характеру, вид і міра яких визначаються компетентним органом [45, с. 162].

З огляду на те, що коло учасників відносин у праві соціального забезпечення завжди нормативно визначене та в тій чи іншій мірі конкретизоване і кожен з них наділений взаємними правами та обов'язками, визначеними або санкціонованими державою за допомогою права (правових норм) [213, с. 15], варто констатувати, що до суб'єктів, наділених обов'язками у сфері соціального захисту, належить як особи (сім'ї), яким гарантовано право на соціальний захист (соціально уповноважені суб'єкти), так і фізичні /юридичні особи, до повноважень яких належить сприяння у реалізації права, проголошеного ст. 46 Конституції України [82] (соціально зобов'язані суб'єкти).

Наприклад, відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 44 Закону України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року, безробітний зобов'язаний «відвідувати територіальний орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, в якому він зареєстрований як безробітний у визначений і погоджений з ним час, але не рідше ніж один раз на тридцять календарних днів, а у період дії карантину або режиму надзвичайної ситуації, введення надзвичайного стану підтверджувати

свій намір перебувати у статусі зареєстрованого безробітного будь-якими засобами комунікації (телефонний зв'язок, електронні засоби тощо) не рідше ніж один раз на 30 календарних днів» [149]. За невиконання цього обов'язку до безробітного застосовується правообмежуюча санкція, що полягає у позбавленні особи статусу зареєстрованого безробітного, що виключає можливість подальшого отримання соціальних послуг, спрямованих на забезпечення його зайнятості, що надавалися центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері зайнятості населення та трудової міграції, та матеріального забезпечення на випадок безробіття.

Відповідальність за порушення зобов'язання щодо подання достовірних відомостей при зверненні до зобов'язаного суб'єкта може нести і сім'я. Так, відповідно до положень чинного законодавства пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається спільно на всіх членів сім'ї, які мають право на неї. До таких осіб, зокрема, належать діти, які навчаються за денною формою навчання, право яких на відповідну грошову виплату зберігається до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років. Підтвердженням відповідного права слугують довідки навчальних закладів про те, що вказані особи навчаються за денною формою навчання. Аналізуючи перелік документів, які є додатками до заяви про призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника, варто зауважити, що складніше за все перевірити достовірність саме таких довідок, що можуть містити недостовірну інформацію щодо форми навчання дитини померлого годувальника, строку її навчання і т.д. За подання до управлінь Пенсійного фонду України будь-яких недостовірних відомостей, які у подальшому будуть враховані при призначенні пенсії, у т.ч. й у зв'язку з втратою годувальника, відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року №1058-IV [146] застосовуються дві санкції: правообмежуюча, що полягає у припиненні виплати пенсії, призначеної на підставі документів, що містять недостовірні відомості, або проведенні її перерахунку з урахуванням

недостовірності даних у поданих документах (ст. 49); правопоновлююча, яка передбачає обов'язок сім'ї померлого годувальника добровільно повернути надміру виплачені суми пенсії або виконати рішення територіального органу Пенсійного фонду України чи суду про їх стягнення.

Прикладом притягнення до юридичної відповідальності соціально зобов'язаних суб'єктів за невиконання (неналежне виконання) ними своїх зобов'язань може бути встановлення у судовому порядку обов'язку територіального управління Пенсійного фонду України призначити пенсію з дати звернення особи з відповідною заявою та документами через пропуск без відповідних на те причин (за умови подання особою всіх необхідних документів, відсутності необхідності проведення додаткової перевірки достовірності відомостей, що мають значення для визначення права на пенсію) десятиденного строку, передбаченого Порядком подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», затвердженим постановою правління Пенсійного фонду України від 25 листопад 2005 року №22-1 [160], для розгляду поданих уповноваженою особою документів та прийняття рішення за наслідками такого розгляду.

Відповідальність у праві соціального забезпечення реалізується лише спеціально уповноваженими суб'єктами.

Так, як вірно зауважує Д.В. Слинько, «реалізувати юридичну відповідальність означає застосувати конкретну норму відповідальності (покарання) до особи, яка скоїла правопорушення» [210, с. 28]. Своєю чергою, ознакою правозастосування є його здійснення лише уповноваженими на те компетентними суб'єктами [85, с. 414; 218, с. 266]. Таким чином, цілком закономірним є висновок про те, що реалізація норм юридичної відповідальності будь-якої галузевої належності передбачає обов'язкову участь уповноважених на те компетентних суб'єктів.

Проте варто зауважити, що відповідна ознака юридичної відповідальності в рамках цього дослідження має свій особливий зміст, який пов'язаний з переліком суб'єктів, уповноважених на застосування санкцій у праві соціального забезпечення. Так, до фізичних осіб чи сім'ї, які порушили соціальне законодавство, зокрема, отримавши певний вид соціального захисту, на який права не мали, або отримавши його у вищому розмірі (більшому обсязі), ніж належний, санкції застосовуються, як правило, соціально зобов'язаним суб'єктом, який реалізовував право на соціальний захист особи (сім'ї). Лише в окремих випадках неефективності безспірного застосування санкцій у праві соціального забезпечення до відповідальності умовно уповноваженого у сфері соціального захисту суб'єкта може притягнути суд.

Соціально ж зобов'язані суб'єкти притягуються до відповідальності у праві соціального забезпечення у переважній більшості випадків судом, і лише інколи вищестоящим у порядку підлеглості органом.

Крім того, варто зауважити, що саме такий склад суб'єктів, уповноважених на застосування санкцій у праві соціального забезпечення, характерний для «державних» організаційно-правових форм соціального захисту. Якщо мова йде про недержавне соціальне забезпечення то реалізація галузевої відповідальності може відбуватися шляхом добровільного взяття на себе додаткових обов'язків правопорушником без залучення у ці відносини жодного уповноваженого суб'єкта. Проте, заради справедливості, варто зауважити, що таких прикладів у національній юридичній практиці мінімум.

З двох попередніх ознак відповідальності у праві соціального забезпечення логічно впливає наступна – між суб'єктом, який притягує до відповідальності, і особою, яка притягується до відповідальності, відсутні (як правило) як відносини підпорядкування, так і відносини рівності. Виключенням з цього правила є застосування правопоновлюючої санкції до соціально зобов'язаного суб'єкта у порядку адміністративного оскарження прийнятого ним акту індивідуальної дії або протиправної дії чи бездіяльності такого суб'єкта.

Як зазначає С.В. Вишновецька, «одним із суб'єктів відносин у праві соціального забезпечення завжди є державний або будь-який інший уповноважений державою орган, який зобов'язаний або має право надати соціальне забезпечення. Іншим суб'єктом завжди є громадянин (або сім'я), наділений певним обсягом правоздатності. Загальне коло таких суб'єктів (громадян) постійно трансформується і не є постійним, оскільки сама система соціального забезпечення – одна з найдинамічніших соціальних систем» [130, с. 43]. З цього приводу варто зауважити, що відмінності у статусах сторін відносин соціального захисту, одна з яких волею держави є соціально зобов'язаною, а інша – управомоченою виключає їх рівність, проте і набуття першим суб'єктом свого статусу на підставі владного рішення держави не означає, що учасники галузевих відносин пов'язані між собою принципами «влади-підпорядкування».

По-перше, у праві соціального забезпечення загальне юридичне положення суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин характеризується тим, що між ними немає ні відносин влади і підкорення, ні відносин рівності; по-друге, їх права та обов'язки встановлюються законами, а договірним шляхом (колективними, трудовими договорами) можна передбачити лише більш пільгові умови соціального захисту працівників у порівнянні зі встановленими чинним законодавством нормами, тому заходи цивільно-правової та матеріальної відповідальності до сторін соціально-забезпечувальних правовідносин застосовуватися не можуть. У зв'язку з цим і постає необхідність застосовувати спеціальні санкції, закріплені в джерелах права соціального забезпечення [49, с. 225].

Ще однією особливістю відповідальності у праві соціального забезпечення є зміст санкцій, що застосовуються до порушників соціально-забезпечувального законодавства.

Так, серед негативних наслідків настання відповідальності у праві соціального забезпечення слід виділяти як майнові (стягнення безпідставно

отриманого соціально-забезпечувального надання, зобов'язання здійснити нарахування та виплату соціально-забезпечувального надання тощо), так і організаційні (заборона протягом певного строку після порушення ініціювати отримання аналогічної допомоги, призначення допомоги з більш пізньої дати, ніж виникнення права на неї тощо) [17, с. 163]. З іншого боку відповідальність у праві соціального забезпечення передбачає цілеспрямований вплив на поведінку суб'єктів за допомогою відповідних юридичних засобів, переважно примусового характеру, для надання суспільним відносинам системності і стабільності, їх впорядкування, забезпечення законності та верховенства права, правової визначеності статусу суб'єктів відповідних відносин, втілення принципів соціальної справедливості.

Такий вплив у праві соціального забезпечення здійснюється шляхом застосування правопоновлюючих, правообмежуючих та штрафних санкцій.

Так, у праві соціального забезпечення левову частку займають правопоновлюючі санкції, які полягають у застосуванні майнових стягнень до: громадян, які внаслідок вчинення винних діянь протиправно отримали будь-які види соціального захисту; зобов'язаних суб'єктів у сфері соціального захисту, які винні у неотриманні, несвоєчасному отриманні, отриманні не у повному обсязі управомоченою особою будь-якого соціального надання, та для останніх фактично не несуть карального значення, оскільки зобов'язаний суб'єкт виконує свій обов'язок, від якого протиправно ухилявся.

Ця ознака визначає саме особливість юридичної відповідальності у праві соціального забезпечення, оскільки, на переконання О.Ф. Скакун, юридична відповідальність за своєю суттю є новим обов'язком, що не існував до правопорушення [209, с. 291].

Другим видом санкцій у праві соціального забезпечення є правообмежуючі, які застосовуються не за безпосереднє порушення приписів соціально-забезпечувального законодавства, а є заходами впливу на недобросовісних отримувачів соціальних надань, що дозволяють максимально

забезпечити адресність (що стосується державної соціальної допомоги як організаційно-правової форми соціального захисту) та цільове використання коштів (що стосується загальнообов'язкового державного соціального страхування) у сфері соціального захисту.

Правообмежуючі санкції у праві соціального забезпечення можна диференціювати на дві групи. Перша група санкцій включає в себе норми, спрямовані на зниження розмірів грошових виплат у сфері соціального захисту чи тривалості їх здійснення. Друга група санкцій охоплює положення, які закріплюють підстави для відмови в наданні того чи іншого виду соціального захисту, що дозволяє максимально забезпечити інтереси другого з учасників відповідних галузевих відносин та у глобальному сенсі держави і суспільства.

З вищезазначеного випливає, що характерною особливістю відповідальності у праві соціального забезпечення є те, що вона настає, як і у більшості публічних галузей права, не перед другою стороною правовідносин, а, скоріше, перед державою.

Варто погодитися з І.С. Андрієнко, яка зазначає, що «особливою рисою правопоновлюючих санкцій у праві соціального забезпечення є те, що вони гарантують відшкодування завданих збитків у повному обсязі. Водночас повний обсяг не означає повного відшкодування збитків, як передбачено, наприклад, цивільним правом» [16, с. 132]. У разі порушення права громадян на соціальний захист національними нормативно-правовими не передбачений ні механізм індексації невчасно виплачених сум, ні механізм будь-яких компенсацій. Законодавець України в якості заходів юридичної відповідальності обмежився лише покладенням на правопорушника зобов'язання вчинити дії, які повинні були мати місце ще до встановлення факту існування правопорушення, тобто відновити законність у відповідних відносинах та статус їх суб'єктів.

Крім того, законодавством встановлено особливий порядок притягнення до відповідальності у праві соціального забезпечення.

Так, перш за все, варто наголосити, що поза процесуальною формою юридична відповідальність неможлива в принципі, оскільки норми юридичної відповідності реалізуються лише у межах правозастосовної діяльності, а, отже, тісно пов'язані із правозастосовним процесом. Своєю чергою, правозастосовна діяльність завжди пов'язана з вирішенням конкретної життєвої ситуації, наслідком якого є встановлення наявності або відсутності суб'єктивних прав та юридичних обов'язків учасників правовідносин, визначення їхнього змісту, у разі необхідності – визначення виду та міри юридичної відповідальності [70, с. 15]. Отже, у межах вирішення конкретної справи (наприклад, розгляд у суді позовної заяви про визнання дій територіального підрозділу Пенсійного фонду України щодо проведення перерахунку пенсії протиправними та зобов'язання вчинити дії) встановлюються:

а) факт наявності чи відсутності правопорушення, порушення суб'єктивних прав, вчинення об'єктивно протиправного діяння у випадках, передбачених законом чи договором;

б) вирішується правовий спір;

в) визначаються вид і міра юридичної відповідальності тощо.

Тобто з огляду на те, що юридична відповідальність реалізується у межах правозастосовної діяльності процесуальна форма для втілення в життя її норм є обов'язковою.

Водночас відповідальність у праві соціального забезпечення характеризують певні особливості відповідної процесуальної форми її застосування, пов'язані з тим, що, фактично, галузеві санкції можуть застосовуватися у трьох порядках: безспірному, позасудовому, судовому.

Перший (безспірний) є найпоширенішим і притаманний притягненню до відповідальності уповноважених у сфері соціального захисту суб'єктів шляхом прийняття компетентним суб'єктом певного рішення і його добровільного виконання правопорушником.

В рамках недержавного соціального забезпечення відповідальність може застосовуватися повністю добровільно без будь-яких рішень компетентних суб'єктів шляхом добросовісного виконання правопорушником своїх зобов'язань, взятих на себе добровільно, зокрема тих, які виникають з моменту допущення порушень прав іншого учасника правовідносин.

Спірний порядок застосування санкцій застосовується у разі неефективності безспірного (коли порушником рішення компетентного суб'єкта не визнається або не виконується), а також у всіх випадках притягнення до галузевої відповідальності соціально зобов'язаних суб'єктів, що реалізують право на соціальний захист у «державних» організаційно-правових формах соціального захисту. Ця форма застосування відповідальності у праві соціального забезпечення може реалізовуватися у адміністративному чи судовому порядках.

Таким чином, відповідальність у праві соціального забезпечення характеризують дві групи ознак: загальні та спеціальні.

Загальні ознаки відповідальності у праві соціального забезпечення визначають її спільні риси з юридичною відповідальністю інших видів та полягають у:

- 1) наявності державного примусу;
- 2) спрямуванні на забезпечення нормального функціонування механізму правового регулювання відносин соціального захисту, утвердженні законності та верховенства права в галузевих відносинах, приведення їх у попередній стан, що існував до правопорушення, зокрема шляхом накладення на порушника додаткових обов'язків, яких не існувало до порушення, попередження майбутніх порушень прав суб'єктів галузевих відносин;
- 3) реалізації відповідальності у праві соціального забезпечення в рамках правовідносин, зумовлених фактом неправомірної поведінки суб'єкта (суб'єктів) права.

Спеціальні ознаки відповідальності у праві соціального забезпечення визначають особливості досліджуваного правового явища, які є унікальними та свідчать про його своєрідність, доцільність виділення в окремий самостійний вид юридичної відповідальності. До їх числа належать:

- правопорушення як конкретний факт поведінки та підстава притягнення до відповідальності;
- нормативне забезпечення відповідальності;
- притягнення до відповідальності як фізичних осіб та сімей, наділених правом на соціальний захист, так і соціально зобов'язаних суб'єктів;
- особливе правове становище суб'єктів, які притягаються до відповідальності, та суб'єктів, уповноважених застосовувати галузеві санкції;
- зміст санкцій, що застосовуються до порушників соціально-забезпечувального законодавства;
- порядок притягнення до відповідальності у праві соціального забезпечення.

1.3. Поняття та класифікація санкцій у праві соціального забезпечення

Найбільш поширеним і достатньо дієвим засобом забезпечення законності і правопорядку у суспільних відносинах соціального захисту завдяки їх універсальності є санкції. Нині практично жодна сфера правового регулювання суспільних відносин, а особливо сфера соціального захисту, не може обійтись без застосування санкцій.

Поняття «санкція» є доволі багатозначним та визначається як:
 «1) затвердження чого-небудь вищою інстанцією; визнання законності чогось;
 2) заходи, що застосовуються до правопорушника і тягнуть для нього певні

несприятливі наслідки; 3) структурна частина норми права, яка вказує на можливі заходи впливу на порушника цієї норми» [106, с. 69].

Варто констатувати, що у теорії права найчастіше санкцію визначають як «частину правової норми, в якій містяться вказівки на ті негативні наслідки, що настають для суб'єкта у разі невиконання ним правил, визначених у диспозиції, або умов, встановлених у гіпотезі норми права» [208, с. 286].

Хоча такий підхід до визначення досліджуваного поняття в цілому заслуговує на існування та, більше того, є найпоширенішим серед науковців, тим не менше, видається, розкриття змісту категорії «санкція» через структуру правової норми спрощує досліджуване явище і забезпечує досить поверхнєве розуміння санкцій як таких. Як зазначає Є.В. Устименко, «єдиним позитивним моментом такого розуміння досліджуваної категорії можна вважати те, що санкція як елемент норми містить інформацію про негативні для адресата норми наслідки невиконання або недотримання вимог диспозиції норми» [229, с. 14]. Іншими словами, санкція – це частина норми права, яка визначає заходи примусу, що застосовуються при порушенні диспозиції [93, с. 156].

В аспекті визначення поняття «санкцій» як заходів правового примусу варто згадати позицію М.І. Козюбри, який у своїй праці визначив досліджувану категорію через вказівку на «несприятливі наслідки, що настають у разі порушення норми права, а також як спосіб захисту правила поведінки, викладеного в диспозиції правової норми, від можливих його порушень, з метою попередити вчинення правопорушення» [81, с. 35].

Цікавою у цьому сенсі є точка зору О. Сопронюк, який санкцію визначив як «заходи державного примусу за порушення диспозиції». Науковець доводив, що «в санкції міститься захід примусу до виконання обов'язків, а також заключна оцінка поведінки особи, яка порушила вимоги правової норми» [211, с. 235].

Таким чином, визначення санкції через захід державного примусу зводиться до констатації її спрямування на створення несприятливих наслідків

для правопорушника, які можуть виражатися у примусі до здійснення певних дій, у визнанні протиправними певних діянь, у зміні правового статусу тих або інших суб'єктів [63, с. 152].

Такий підхід є більш поширеним серед науковців – представників галузевої науки права соціального забезпечення. Наприклад, Б.І. Сташків стверджував, що «санкції у праві соціального забезпечення фіксують позбавлення майнового характеру, які застосовуються за порушення приписів норм права соціального забезпечення, з метою відновлення порушеного права». Науковець цілком влучно зауважує що, «норми, які передбачають санкції за неналежне виконання учасниками суспільних відносин покладених на них обов'язків у сфері соціального захисту населення, становлять незначну частину норм права соціального забезпечення» [132, с. 409]. Названа особливість права соціального забезпечення, що полягає в ігноруванні законодавцем санкцій в актах соціально-забезпечувального законодавства, спричинила дисбаланс у правозастосуванні та фактичне незабезпечення охоронної функції права соціального забезпечення.

Відзначаючи важливість наукових висновків Б.І. Сташківа для галузевої науки в цілому та для розробки науково обгрунтованої теорії відповідальності у праві соціального забезпечення варто зауважити, що неможна погодитися з вченим, що санкції у праві соціального забезпечення передбачають для порушників галузевого законодавства виключно негативні наслідки майнового характеру. За порушення соціально-забезпечувального законодавства, а також з виховною метою у національній юридичній практиці в якості санкцій у праві соціального забезпечення досить часто застосовуються обмеження організаційного характеру, про що буде мова йти дещо пізніше.

Більш виваженою видається позиція Д.І. Сірохи, який визначає санкції у сфері санкції у сфері права соціального забезпечення як «передбачені законом примусові заходи, що застосовуються до фізичних або юридичних осіб у разі

порушення ними норм, які регламентують реалізацію соціальних прав» [207, с. 257].

Видається, що з огляду на мізерну кількість наукових досліджень як відповідальності у праві соціального забезпечення, так і санкцій, шляхом застосування яких ця відповідальність реалізується, це не єдина неточність, яка може бути виявлена на шляху формування науково обґрунтованої концепції галузевої відповідальності. А тому досягненню мети цього дослідження сприятиме встановлення характерних ознак санкцій у праві соціального забезпечення.

Досліджуючи ознаки санкцій у праві соціального забезпечення, на нашу думку, варто говорити про дві їх групи: загальні ознаки, які притаманні всім без виключення санкціям як заходам, що передбачають несприятливі наслідки для правопорушника, та спеціальні ознаки, які визначають специфіку відповідних заходів з огляду на їх застосування саме в межах регулювання соціально-забезпечувальних та процедурно-процесуальних відносин у сфері соціального захисту населення.

Формулюючи перелік загальних ознак санкцій у праві соціального забезпечення варто зазначити, що за своєю правовою природою вони є правовими засобами, тобто інструментами (у вузькому розумінні), технологіями (у широкому розумінні), які забезпечують задоволення інтересів суб'єктів права соціального забезпечення, досягнення соціально корисних цілей [29, с. 190].

Розкрити зміст категорії «правові засоби» максимально точно можна завдяки їх характерним рисам, до яких належать: вираження юридичних способів забезпечення інтересів суб'єктів права, досягнення поставлених цілей; спрямування на усунення перешкод, що стоять на шляху забезпечення інтересів учасників правовідносин; належність до механізму правового регулювання, правових режимів; спричинення юридичних наслідків; забезпечення державою [29, с. 191].

Кожна з названих характеристик правових засобів є загальною ознакою санкцій у праві соціального забезпечення.

Крім того, санкції можуть застосовуватися лише при наявності певних фактів, явищ та подій, існування яких є передумовою для застосування до конкретної особи певних негативних заходів – підстав притягнення до юридичної відповідальності. Інакше кажучи має існувати одночасно «певна правова норма, що порушується, та протиправні дії або бездіяльність відповідного суб'єкта» [110, с. 127]. При цьому з огляду на те, що штрафні санкції у праві соціального забезпечення майже відсутні, то конкретний їх зміст визначається природою правопорушення, оскільки порушник буде зобов'язаний або вжити заходів з метою відновлення порушеного права іншого учасника відносин, або позбавлений можливості отримати той чи інший вид соціального захисту повністю /у «звичайному» розмірі /протягом «стандартного» періоду.

Є.В. Устименко досліджуючи адміністративні санкції, пише про їх наступні ознаки: «1) вони є реакцією уповноваженого суб'єкта на вчинене правопорушення; 2) реалізуються виключно через процедуру правозастосування і виключно уповноваженими на це суб'єктами; 3) застосування санкцій здійснюється у процесуальній формі; 4) усунення причин та наслідків протиправного діяння; 5) припинення діяння та/або покарання правопорушника [230, с. 119]. Такий підхід науковця до визначення особливостей галузевих санкцій видається цілком застосовним і до права соціального забезпечення, санкції в межах якого застосовуються виключно уповноваженими суб'єктами за спеціальною процедурою, спричиняють припинення правопорушення, усунення його наслідків.

Тим не менше, санкції у праві соціального забезпечення апріорі не можуть бути уніфікованими, оскільки є похідними від обраного способу захисту порушених прав та обставин правопорушення, суб'єктного складу відповідних суспільних відносин. Тим не менше, визначаючи конкретний зміст заходу державного примусу, належного до застосування до правопорушника, суб'єкт їх

реалізації спирається на необхідність досягнення мети галузевої юридичної відповідальності – забезпечення законності і верховенства права у відносинах соціального захисту.

Так, говорячи про законність Н.М. Оніщенко, визначає досліджувану категорію як «режим (стан) відповідності суспільних відносин законам і підзаконним актам. Вони не повинні протирічити нормам права, видаються в інтересах всього суспільства і здійснюються всіма учасниками правовідносин» [105, с. 15].

Тобто фактично зі значною умовністю можна говорити, що санкції у праві соціального забезпечення зводяться до вимоги до правопорушника діяти у спосіб, передбачений законом.

Проте однією з особливостей методу права соціального забезпечення є поєднання централізованого регулювання галузевих відносин з договірним. Так, А.О. Гудзь справедливо зауважує, що «не можна не акцентувати уваги на тому, що для недержавного соціального забезпечення властивим є його регламентація, переважно, на договірному рівні» [52, с. 79].

Договірному регулюванню відносин соціального захисту присвячена також дисертація О.О. Лященко, у якій вчена доходить висновків про те, що «виступаючи історично публічно-приватною галуззю права, право соціального забезпечення сьогодні зазнає трансформацій під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Нині існує нагальна потреба залучати представників недержавного сектору для вирішення проблем соціального забезпечення населення та окремих його категорій» [95, с. 145].

Чи не найпоширенішими видами недержавного соціального забезпечення є соціальне обслуговування та пенсійне забезпечення, які мають визначальне значення для цього дослідження, з огляду на те, що їх надання, як правило, ґрунтується на укладених договорах про надання соціальних послуг та пенсійних контрактах.

Так, відповідно до ст. 22 Закону України «Про соціальні послуги», договором про надання соціальних послуг є укладена у письмовій формі (у паперовій або електронній з використанням програмних засобів) між надавачем та отримувачем соціальних послуг чи його законним представником угода, істотними умовами якої є назва соціальних послуг, умови їх надання та вартість, права, обов'язки та відповідальність сторін, строк дії договору та інші умови, які сторони визнають істотними.

І хоча форма типового договору про надання соціальних послуг до цього часу не затверджена центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення, тим не менше це не скасовує припис Закону про те, що домовляючись про надання соціальних послуг надавач і отримувач мають обговорити заходи відповідальності, які можуть застосовуватися до порушника.

Майже аналогічні за змістом положення містяться й у Законі України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09 липня 2003 року №1057-IV, відповідно до ст. 55 якого «пенсійний контракт є договором між пенсійним фондом та його вкладником, який укладається від імені пенсійного фонду його адміністратором та згідно з яким здійснюється недержавне пенсійне забезпечення учасника або декількох учасників фонду за рахунок пенсійних внесків такого вкладника» [168]. Істотними умовами пенсійного контракту, серед іншого, є права, обов'язки, відповідальність сторін та порядок розв'язання спорів.

Таким чином, санкції у праві соціального забезпечення з огляду на існування недержавного соціального забезпечення як організаційно-правової форми соціального захисту в Україні, варто розуміти як вимоги до правопорушника діяти у спосіб, передбачений законом чи договором.

У цьому аспекті окремої уваги потребує дослідження питання співвідношення юридичної відповідальності та санкцій у праві соціального забезпечення. Так, В.В. Копейчиков цілком виважено стверджував, що «санкція

як елемент правової норми існує незалежно від настання відповідальності, але без санкції не може бути відповідальності. Якщо правопорушники не зазнають відповідальності, то санкція стає лише абстрактною загрозою. Відповідні поняття поєднуються при їх реалізації, тобто санкція виступає формою і мірою відповідальності» [63, с. 94].

Основаючись на точці зору В.В. Копейчикова, варто наголосити на неможливості ототожнення відповідальності у праві соціального забезпечення з санкціями галузевих правових норм, оскільки існування останніх ще не означає притягнення винних до відповідальності, а, отже, санкція не збігається в часі з моментом виникнення негативної юридичної відповідальності у праві соціального забезпечення. Водночас досліджувані поняття нерозривно пов'язані у процесі правозастосування, що й зумовлює наближеність змісту ознак відповідальності у праві соціального забезпечення та відповідних галузевих санкцій. Санкція – обов'язковий атрибут галузевої юридичної відповідальності, оскільки одне з розумінь останньої зводиться до реалізації санкцій, визначених в юридичних нормах. Саме санкція вказує на ті несприятливі наслідки, які застосовуються до порушника норми права, зокрема й у сфері соціального захисту населення.

Для дослідження санкцій у праві соціального забезпечення велике наукове і практичне значення має їх класифікація, яка забезпечує розуміння особливостей санкцій у праві соціального забезпечення як самостійного правового явища та їх окремих видів. Групування санкцій у праві соціального забезпечення в окремі види на підставі відповідних критеріїв створює передумови побудови якісної, ефективної, несуперечливої їх системи та забезпечення законності, прав, свобод і законних інтересів людини у разі їх застосування.

Найпоширенішим критерієм класифікації санкцій у праві, який сформувався ще у 70-80-х рр. XX ст., є спосіб, яким забезпечується охорона правопорядку, дотримання юридичних обов'язків. Залежно від цієї

класифікаційної ознаки виділяють: правопоновлюючі (компенсаційні) та каральні (штрафні) санкції [59, с. 18].

Правопоновлюючі санкції спрямовані на примусове належне виконання обов'язку, відновлення порушених прав, усунення шкоди, спричиненої правопорушенням. Своєю чергою каральні (штрафні) санкції застосовуються з метою покарання та перевиховання правопорушника, при цьому безпосереднього відновлення правопорядку застосуванням штрафних санкцій досягти неможливо. Як влучно стверджує Т.М. Лежнёва, «призначення каральних (штрафних) санкцій полягає в завданні правопорушнику певної правової втрати, що виражається в різного роду спеціальних обов'язках» [89, с. 83].

Варто зауважити, що у праві соціального забезпечення превалюють саме правопоновлюючі санкції, які полягають у застосуванні майнових стягнень до управомочених осіб та зобов'язаних у сфері соціального захисту суб'єктів, які порушили чи неналежно виконали свої зобов'язання, чим, як правило, завдали шкоди іншому учаснику правовідносин. Фактично цей вид санкцій у праві соціального забезпечення не має жодного карального значення, оскільки або забезпечує виконання обов'язку, від належного, своєчасного та ефективного виконання якого зобов'язаний суб'єкт протиправно ухилявся, або зобов'язує управомочену особу повернути (компенсувати) здійснене соціальне надання, право на отримання якого у неї фактично відсутнє. Своєю чергою, саме у праві соціального забезпечення відсутні каральні (штрафні) санкції. З певною мірою умовності можна сказати, що гібридною штрафною санкцією у праві соціального забезпечення є відшкодування завданої правопорушенням моральної шкоди. Водночас процедура застосування цієї санкції може бути звернена виключно до зобов'язаних суб'єктів у сфері соціального захисту та передбачає застосування положень цивільного законодавства про деліктні зобов'язання.

Окремо варто зауважити, що для права соціального забезпечення залежно від способу забезпечення правопорядку характерно застосування санкцій ще

одного виду, які не названі у досліджуваній класифікації, це – правообмежуючі, що є заходами впливу на недобросовісних управомочених осіб. Метою санкцій цього виду є максимальне забезпечення адресності та цільового використання коштів у сфері соціального захисту.

За ступенем визначеності санкції у праві соціального забезпечення поділяються на абсолютно визначені та відносно визначені [216, с. 11].

Абсолютно визначені санкції мають фіксоване вираження і не можуть бути змінені за обсягом у процесі застосування. Відносно визначені санкції закріплюються шляхом фіксації верхньої та нижньої межі, тим самим надаючи суб'єкту правозастосування можливість у кожному окремому випадку встановити точний розмір санкції у визначених межах. У праві соціального забезпечення більшість санкцій є абсолютно визначеними, оскільки гарантують відшкодування завданих збитків у повному обсязі.

В якості прикладу відносно визначеної санкції у праві соціального забезпечення можна навести положення частини другої ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року №1105-XIV [148], якою передбачена можливість «зменшення розміру одноразової страхової виплати, але не більш як на 50 відсотків, у разі встановлення комісією з розслідування нещасного випадку, що ушкодження здоров'я настало не лише з вини роботодавця, а й внаслідок порушення потерпілим нормативних актів про охорону праці».

За структурою у правовій науці виділяють імперативні, альтернативні та кумулятивні санкції [227, с. 41].

Перші є безапеляційними та не передбачають можливість вибору у процесі їх застосування за вчинення певного виду правопорушення. Альтернативні санкції містять дві чи більше санкцій різного роду, при цьому суб'єкт правозастосування з урахуванням всіх обставин має вибрати лише одну з них. Кумулятивні санкції також містять у собі дві або кілька санкцій різного роду, які можуть бути застосовані одночасно за одне правопорушення.

Як зауважує Т.М. Лежнёва, «залежно від того, чи є застосування кількох санкцій у якості кумулятивної санкції правом чи обов'язком правозастосовного органу, кумулятивність санкцій може бути факультативною чи обов'язковою» [89, с. 86].

У праві соціального забезпечення переважають імперативні санкції. Альтернативні санкції у праві соціального забезпечення взагалі відсутні. Про кумуляцію санкцій – з великим ступенем умовності – можна говорити при застосуванні правопоновлюючих санкцій та відшкодування зобов'язаним суб'єктом у сфері соціального захисту завданої моральної шкоди. У цьому випадку мова йде про кумулятивно-факультативну санкцію у праві соціального забезпечення.

Як було зазначено вище, фактично можливість та порядок відшкодування завданої моральної шкоди у сфері соціального захисту не передбачена жодним галузевим нормативно-правовим актом. Водночас, Конституційний Суд України у рішенні від 30 травня 2001 року у справі №1-22/2001 зазначив, що: «...Конституція України закріпила принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, який проявляється передусім у конституційному визначенні обов'язків держави (ст. 3, 16, 22). Така відповідальність не зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади перед суспільством, а має певні ознаки юридичної відповідальності держави та її органів за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків. ... ст. 152 Конституції України зобов'язує державу відшкодовувати матеріальну чи моральну шкоду, завдану фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними» [189]. А з огляду на те, що значна кількість рішень Конституційного Суду України про неконституційність окремих положень законодавства прийнята саме у сфері соціального захисту то суди, вирішуючи питання про відновлення законності у відповідній сфері суспільних відносин, зобов'язані неухильно дотримуватись положень ст.ст. 56, 152 Конституції України, якими серед іншого закріплено «право особи на відшкодування за

рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень» [38, с. 502].

У праві соціального забезпечення санкції можуть бути класифіковані й залежно від правового статусу суб'єкта, до якого вони можуть застосовуватися: 1) санкції, які можуть застосовуватися до уповноважених осіб (сімей); 2) санкції, які можуть застосовуватися до соціально-зобов'язаних суб'єктів.

До уповноважених осіб можуть бути застосовані як правообмежуючі, так і правопоновлюючі санкції, до соціально-зобов'язаних – лише правопоновлюючі та каральні.

Критерієм, який застосовується для класифікації санкцій у правничій науці, є спрямованість їх негативних наслідків [64, с. 345]. За цією ознакою виділяють особисті, які полягають у позбавленні певних особистих прав, і майнові санкції, що передбачають втрати матеріального характеру [217, с. 189], а також організаційні.

З цього приводу варто зауважити, що застосування досліджуваної класифікації у праві соціального забезпечення є дещо умовним, що пов'язано як із суб'єктним складом відносин соціального захисту, так і зі змістом відповідних правових зв'язків.

Так, оскільки правопорушниками у сфері соціального захисту можуть бути як уповноважені суб'єкти, так і соціально-зобов'язані, серед яких переважають юридичні особи, то з огляду на характер можливих порушень особисті санкції до надавачів соціального захисту не застосовуються. Своєю чергою, позбавлення (обмеження) певних прав уповноважених осіб у зв'язку з допущеними ними порушеннями у сфері соціального захисту, частіше за все, мають матеріальний характер, оскільки стосуються або розміру грошових соціальних виплат, або тривалості їх виплати, або можливості отримувати соціальне надання в принципі (наприклад, ст. 24 Закону України «Про соціальні

послуги» від 17 січня 2019 року №2671-VIII [173] передбачена можливість припинення надання соціальних послуг через невиконання без поважних причин отримувачем соціальних послуг вимог, визначених договором про надання соціальних послуг) тощо.

Водночас санкції у праві соціального забезпечення можуть передбачати й несприятливі наслідки організаційного характеру, які в цілому не заперечують можливості реалізації права людини на соціальний захист, безпосередньо не впливають на обсяг (розмір) соціально-забезпечувального надання, проте можуть відтермінувати момент чергового здійснення права на соціальний захист після допущеного правопорушення.

Так, наприклад, частиною другою ст. 45 Закону України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року №5067-VI [149] передбачено, що «у разі припинення реєстрації безробітного, зокрема, через встановлення факту подання особою недостовірних даних та документів, на підставі яких було прийнято рішення про надання їй статусу зареєстрованого безробітного, призначення (виплати) матеріального забезпечення на випадок безробіття та надання соціальних послуг, особа має право на наступну реєстрацію у територіальному органі центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, не раніше ніж через 90 календарних днів з дня зняття з обліку».

Критерієм класифікації санкцій у праві соціального забезпечення є й коло суб'єктів, уповноважених їх застосовувати, за яким можна виділити: 1) санкції, що застосовуються соціально-зобов'язаним суб'єктом; 2) санкції, що застосовуються судом; 3) санкції, що реалізуються самостійно правопорушником.

Цікаво, що до уповноважених суб'єктів за допущені порушення у сфері соціального захисту санкції застосовуються, у переважній більшості, саме зобов'язаним суб'єктом. Лише реалізація відповідної правопоновлюючої санкції може бути забезпечена рішенням відповідного органу або судовим рішенням.

Своєю чергою, до зобов'язаних суб'єктів у сфері соціального захисту санкції застосовуються у більшості випадку на підставі судового рішення.

У сфері недержавного соціального захисту у разі досягнення між соціально зобов'язаним суб'єктом та управомоченою у сфері соціального захисту особою домовленості про покладення на порушника прав чи інтересів контрагента будь-яких санкцій, останні можуть реалізуватися самостійно після звернення іншої особи з відповідною заявою та визнання факту допущеного правопорушення. У цьому сенсі важливого значення набуває така характеристика учасників відповідних правовідносин, як добросовісність.

З попереднім тісно пов'язаний й критерій класифікації санкцій у праві соціального забезпечення, що вирізняє їх залежно від порядку застосування, на: 1) ті, що реалізуються суб'єктом, уповноваженим застосовувати санкції у процесі реалізації ними своїх безспірних повноважень; 2) ті, що реалізуються уповноваженим суб'єктом у порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності соціально-зобов'язаного суб'єкта; 3) ті, що реалізуються правопорушником самостійно.

Так, зокрема, відповідно до частини першої статті 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року №1058-IV [46], суми пенсій, виплачені надміру внаслідок зловживань з боку пенсіонера або подання страхувальником недостовірних даних, можуть бути повернуті пенсіонером добровільно або стягуються на підставі рішень територіальних органів Пенсійного фонду чи в судовому порядку. Своєю чергою, завдання, повноваження, права та обов'язки головних управлінь Пенсійного фонду України визначені Положенням про головні управління Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, затвердженим постановою Правління Пенсійного фонду України від 22 грудня 2014 року №28-2 (у редакції постанови правління Пенсійного фонду України від 21 грудня 2022 року №28-2) [157], за приписами абзацу третього частини третьої пункту четвертого якого Головне управління

Фонду відповідно до покладених на нього завдань організовує роботу управління Фонду щодо стягнення у передбаченому законодавством порядку, зокрема, сум надміру сплачених страхових коштів та інших платежів і виплат.

Відповідні повноваження соціально-зобов'язаних суб'єктів передбачені й щодо інших видів соціального захисту населення. Тобто у цьому випадку застосування компенсаційної санкції до уповноважених осіб можливе на підставі рішення соціально-зобов'язаного суб'єкта.

Проте, на жаль, жоден, навіть наближений за своєю суттю до описаного вище, порядок застосовування санкцій до соціально-зобов'язаного суб'єкта у разі допущеного ним порушення права людини (сім'ї) на соціальний захист в Україні не передбачений. У випадку, коли особа вважає рішення, дії чи бездіяльність надавача соціального захисту протиправними вона може виключно ініціювати накладення на нього санкцій шляхом оскарження відповідного індивідуального акту або діяння соціально-зобов'язаного суб'єкта в адміністративному чи судовому порядку. Застосування штрафної санкції у вигляді відшкодування моральної шкоди можливе виключно на підставі рішення суду.

Добровільний порядок застосування санкцій більш притаманний недержавному соціальному забезпеченню та має суто теоретичний характер у разі допущення правопорушень в рамках загальнообов'язкового державного соціального страхування, державної соціальної допомоги, спеціального соціального захисту тощо. Не дивлячись на те, що у цьому разі фактично жодні акти правозастосування не приймаються, проте певна процедурність досягнення мети відповідальності у праві соціального забезпечення зберігається.

Таким чином, санкції у праві соціального забезпечення можна визначити у двох аспектах: 1) як елемент галузевих правових норм; 2) як вираз осуду і примусу, який застосовується до суб'єкта відносин соціального захисту при порушенні ним вимог правових норм.

Більш змістовним, на нашу думку, є саме другий (більш широкий) підхід до визначення санкції у праві соціального забезпечення, відповідно до якого нею є вид державного примусу, закріплений у правовій нормі або договорі, що вживається компетентними суб'єктами з метою приведення в попередній стан, що існував до правопорушення, галузевих правовідносин, правового становища їх суб'єктів [41, с. 260-261].

Розкриттю змісту правової природи санкцій у праві соціального забезпечення сприяє виокремлення їх ознак, які умовно можна поділити на загальні та спеціальні.

Загальні ознаки санкцій у праві соціального забезпечення визначають їх родову приналежність та спільність з санкціями, які застосовуються в інших галузях права. До загальних ознак санкцій у праві соціального забезпечення належать: мета, яка полягає у застосуванні санкцій для забезпечення інтересів управомоченого та соціально зобов'язаного суб'єктів права соціального забезпечення, досягнення соціальної справедливості та законності у відносинах соціального захисту; особлива юридична сила, яка може бути зведена до спрямування на припинення правопорушення, усунення його наслідків та перешкод, що стоять на шляху забезпечення інтересів учасників матеріальних та процедурних відносин у праві соціального забезпечення; приналежність до елементів механізму правового регулювання відносин соціального захисту і забезпечення його ефективного функціонування; забезпеченість державою шляхом застосування примусу [37, с. 330].

Спеціальними ознаками санкцій у праві соціального забезпечення визначаються їх особливості, які вирізняють досліджуване правове явище з поміж інших галузевих санкцій. До чиста таких характеристик віднесено:

- 1) наявність підстави для застосування, яка передбачає синергію юридичної та фактичної складової;
- 2) співвідношення із підставою застосування;

- 3) застосування виключно уповноваженими суб'єктами за спеціальною процедурою;
- 4) спричинення негативних наслідків для особи, яка не виконала обов'язку у сфері соціального захисту, встановленого законом чи договором.

Санкції у праві соціального забезпечення можуть бути класифіковані за численними критеріями, які дозволяють виокремити як їх спільні риси, так і особливості окремих їх видів.

Залежно від способу, яким забезпечується охорона правопорядку, дотримання юридичних обов'язків у сфері соціального захисту виділяють: правовідновлюючі (компенсаційні); правообмежуючі; штрафні (каральні) санкції у праві соціального забезпечення; залежно від правового статусу суб'єкта, до якого санкція може бути застосована: ті, що застосовуються до уповноважених осіб (сімей); ті, що застосовуються до соціально-зобов'язаних суб'єктів; за ступенем визначеності: абсолютно визначені; відносно визначені; за структурою: імперативні; кумулятивні; за спрямованістю негативних наслідків: організаційні; матеріальні; залежно від кола суб'єктів, уповноважених застосовувати санкції: ті, що застосовуються соціально-зобов'язаним суб'єктом; ті, що застосовуються судом; ті, що застосовуються правопорушником самостійно; залежно від порядку застосування: ті, що реалізуються суб'єктом, уповноваженим застосовувати санкції у процесі реалізації ними своїх безспірних повноважень; ті, що реалізуються уповноваженим суб'єктом у порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності соціально-зобов'язаного суб'єкта, ті, що застосовуються добровільно [39, с. 157].

РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ВИДІВ САНКЦІЙ У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

2.1. Правообмежуючі санкції у праві соціального забезпечення

У період розбудови України як соціальної держави, функціонування якої ґрунтується на засадах людиноцентризму, а особливо в умовах воєнного стану, що введений у нашій державі з 24 лютого 2022 року, саме від ефективної реалізації права на соціальний захист залежить виживання людей, які постраждали від збройного конфлікту, тимчасової окупації територій України, повсюдних проявів насильства та порушень їх прав, забезпечення їм та їх сім'ям достойного життєвого рівня та можливість задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Варто констатувати, що протягом останніх років система соціального захисту в Україні значно удосконалена – започатковано її діджиталізацію, спрощено доступ до значної кількості видів соціального захисту, з урахуванням вимог сьогодення визнано на законодавчому рівні окремі життєві обставини, що порушували звичні умови життя, соціальними ризиками та передбачено соціально-забезпечувальні надання для подолання їх наслідків. Проте непослідовність розвитку соціально-забезпечувального законодавства України з 1991 року знижує ефективність регулювання галузевих відносин, а тому задекларовані соціальні права залишаються слабо захищеними та нереалізованими [206, с. 15]. Подолати ситуацію, що склалася можна шляхом забезпечення ефективності реалізації санкцій у праві соціального забезпечення.

Особливістю відповідальності у праві соціального забезпечення є те, що у ній переважають правопоновлюючі та правообмежуючі санкції.

Д.І. Сіроха наголошує, що «правообмежуючі санкції у праві соціального забезпечення є передбаченими нормами права примусовими заходами впливу, що застосовуються компетентними органами до фізичних або юридичних осіб у

разі порушення законодавства про соціальне забезпечення, та виражаються у тимчасовому чи постійному обмеженні їхніх прав у сфері соціального страхування, соціальної допомоги, пенсійного забезпечення та інших форм соціального захисту» [207, с. 259].

Визначальною рисою правообмежуючих санкцій у праві соціального забезпечення є те, що, на практиці, вони застосовуються з надзвичайною різноманітністю наслідків більшою мірою до уповноважених у сфері соціального захисту суб'єктів. У разі притягнення до відповідальності у праві соціального забезпечення соціально зобов'язаних суб'єктів застосовуються виключно санкції досліджуваного виду, пов'язані з припиненням правопорушення.

Така особливість правообмежуючих санкцій у праві соціального забезпечення, які застосовуються до соціально зобов'язаних суб'єктів, зумовлена порядком їх застосування, який зводиться до реалізації правомочностей іншого учасника галузевих відносин щодо захисту права на соціальний захист в адміністративному чи судовому порядкух. Відповідного висновку дійшла і К.В. Бориченко, яка зауважує, що «існування правообмежуючих санкцій, накласти які може лише компетентний орган за заявою зацікавленої сторони (людини, наділеної правом на соціальний захист), є визначальною рисою відповідальності зобов'язаного суб'єкта у сфері соціального захисту» [22, с. 222].

У цьому сенсі варто зауважити, що незалежно від форми захисту суб'єктивного права, на обрання якої зокрема впливає організаційно-правова форма соціального захисту, в рамках якої реалізовувалося право на соціальний захист (державна соціальна допомога, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, недержавне соціальне забезпечення тощо), обраний спосіб захисту порушених прав має бути ефективним.

Так, найефективнішою юрисдикційною формою захисту права на соціальний захист є судова, яка залежно від організаційно-правової форми

соціального захисту, здійснюється в рамках цивільного чи адміністративного судочинства.

Як Цивільним процесуальним кодексом України (ст. 5) [235], так і Кодексом адміністративного судочинства України (ст. 5, ст. 245) [76] передбачено, що захист порушених прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду, може здійснюватися в будь-який спосіб, зокрема й у той, який не визначений законом чи договором, за умови, що його застосування не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів від порушень.

У правовій доктрині під ефективним способом захисту розуміється такий, що «здатен, зокрема, припинити порушення, відновити порушене право, забезпечити відшкодування завданої шкоди тощо» [212, с. 110]. Як наголошує К. Пільков, важливою характеристикою ефективності є те, що її «оцінюють лише з позиції інтересів особи, яка зазнала порушення» [113, с. 309].

Критерії оцінки ефективності способу захисту прав, за захистом яких особа звернулася до суду, сформульовані й судовою практикою, зокрема з урахуванням висновків Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Так, Велика Палата Верховного Суду під час перегляду справи №143/591/20 у касаційному порядку дійшла висновку, що «ефективний спосіб захисту прав повинен забезпечити поновлення порушеного права, а в разі неможливості такого поновлення – гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування, тобто такий захист повинен бути повним та забезпечувати таким чином мету здійснення правосуддя та принцип процесуальної економії (забезпечити відсутність необхідності звернення до суду для вжиття додаткових засобів захисту) [118]. Саме таке розуміння вкладене в категорію «ефективність» засобів захисту прав людини ЄСПЛ у судових рішеннях у справах «Чахал проти Об'єднаного Королівства» [188], «Афанасьєв проти України» [184].

Діючим процесуальним законодавством серед способів захисту прав, свобод та законних інтересів, які фактично мають правообмежуючий характер,

можна згадати можливість визнання судом дій суб'єкта протиправними та зобов'язання утриматися від вчинення певних дій (п. 3 ч. 1 ст. 5 КАС України). Аналогічний за змістом, але з дещо іншим формулюванням спосіб захисту прав та інтересів фізичних та юридичних осіб судом у межах цивільного судочинства визначений пунктом третім частини другої статті 16 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року №435-IV [233], який полягає у припиненні дії, яка порушує право.

Водночас не заперечуючи ефективності такого способу захисту прав людини в цілому, в межах права соціального забезпечення відповідна правообмежуюча санкція, застосована судом до соціально зобов'язаного суб'єкта сама по собі, не забезпечить відновлення порушених прав іншого учасника галузевих відносин.

Такий висновок ґрунтується на тому, що людина може звернутися до суду виключно у разі реального порушення її прав, зокрема й права на соціальний захист. У цьому сенсі зобов'язати будь-яке підприємство, установу, організацію, чи іншого суб'єкта, які наділені повноваженнями у сфері соціального захисту населення, не вчиняти у майбутньому порушень прав позивача неможливо. Хоча, заради справедливості, варто зазначити, що в окремих випадках у сучасних умовах така можливість значно б зекономила ресурси держави та уповноваженого суб'єкта.

Так, наприклад, особі, звільненій із військової служби, щоразу при проведенні перерахунку пенсії на підставі частини четвертої статті 63 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 року №2262-XII [170] у зв'язку з підвищенням грошового забезпечення відповідних категорій військовослужбовців, територіальний підрозділ Пенсійного фонду визначає розмір відповідної соціальної виплати виходячи з максимального розміру пенсії, який не повинен перевищувати 70 % грошового забезпечення (як це передбачено нині чинною редакцією частини другої статті 13 Закону), замість застосування

відсоткового показника грошового забезпечення відповідних категорій військовослужбовців, визначеного станом на дату призначення пенсії. Таке системне порушення прав зазначеної особи встановлене двома судовими рішеннями Одеського окружного адміністративного суду від 22 січня 2021 року у справі №420/13003/20 [197] та від 20 грудня 2023 року у справі №420/27330/23 [195], якими визнано протиправними дії Головного управління Пенсійного фонду України в Одеській області щодо визначення розміру пенсії за вислугу років особи виходячи з 70 % грошового забезпечення відповідних категорій військовослужбовців та зобов'язано Головне управління Пенсійного фонду України в Одеській області здійснити нарахування та виплату пенсії за вислугу років особі з урахуванням раніше виплачених сум виходячи з основного розміру пенсії – 89 % відповідних сум грошового забезпечення.

У досліджених судових провадженнях до соціально зобов'язаного суб'єкта двічі за аналогічних обставин справи застосовані правообмежуючі санкції і незважаючи на те, що у майбутньому відповідні перерахунки пенсії також будуть проводитися, законної можливості застосувати заходи державного примусу цього виду у формі зобов'язання утриматися від відповідних дій у майбутньому, суд позбавлений, а тому з високим рівнем ймовірності особу чекає ще не одне судове провадження.

З огляду на вищезазначене правообмежуючі санкції у праві соціального забезпечення, накладені на соціально зобов'язаного суб'єкта, покликані виключно припинити правопорушення та неспроможні відновити порушене право, забезпечити відшкодування завданої шкоди та гарантувати недопущення таких порушень у майбутньому.

На відміну від правообмежуючих санкцій для соціально зобов'язаних суб'єктів, аналогічні заходи державного примусу, що можуть застосовуватися до уповноважених у сфері соціального захисту осіб, передбачають призупинення реалізації права на деякі види соціального захисту або зниження розміру

соціально-забезпечувального надання. При цьому відповідні наслідки застосування таких санкцій можуть реалізовуватися одночасно.

Така, поліфункціональність санкцій у праві соціального забезпечення досліджуваного виду зумовлює відсутність у галузевій науці однозначного їх визначення. Застосовуються такі категорії, як «правоприпиняючі» чи «правообмежуючі» санкції, оскільки залежно від виду правопорушення як підстави для їх застосування відповідні заходи державного примусу у кожному конкретному випадку можуть як припиняти правомочності у сфері соціального захисту, так і обмежувати їх обсяг або період здійснення.

Натомість про фактичну відсутність неоднозначності при формулюванні назви санкцій досліджуваного виду свідчить рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року №5-рп/2005 [190], яким надано тлумачення таким характеристикам прав людини, як їх зміст та обсяг.

Так, під змістом прав людини традиційно розуміють можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку. Тобто змістом прав людини є певні її правомочності. Аналогічний сенс у категорію «зміст права на соціальний захист» вкладають і науковці, які зазначають, що «говорячи про зміст права на соціальний захист, варто виходити з переліку правомочностей, що його складають» [25, с. 75].

Своєю чергою, за висновками Конституційного Суду України, «обсяг прав людини – це їх сутнісна властивість, виражена кількісними показниками можливостей людини, які відображені відповідними правами, що не є однорідними і загальними».

Таким чином, у випадку встановлення санкцією у праві соціального забезпечення тимчасового припинення можливості отримувати певний вид соціального захисту мова йде про звуження змісту права на соціальний захист у відповідь на допущене правопорушення. У разі якщо наслідки санкції пов'язані зі зменшенням розміру соціально-забезпечувального надання – мова йде про звуження обсягу права на соціальний захист порушника. Проте звуження змісту

та обсягу прав і свобод є їх обмеженням, а, отже, досліджуваний вид санкцій у праві соціального забезпечення незалежно від правової природи їх наслідків доцільно визначати як правообмежуючий.

Визначення санкцій досліджуваного виду саме як правообмежуючих зумовлено й особливістю права на соціальний захист, гарантованого ст. 46 Конституції України, яка полягає у наділенні управомочених осіб відповідними правомочностями, які складають зміст права на соціальний захист, протягом усього періоду існування несприятливих наслідків соціальних ризиків. Держава не може в односторонньому порядку відмовитися від зобов'язань у сфері соціального захисту осіб. Навіть з огляду на те, що такі особи допустили певні правопорушення. У цьому випадку невиконання державою своїх соціальних зобов'язань підриває довіру до неї. Крім того, за висновками Конституційного Суду України, «держава також не може вдаватися до обмежень, що порушують сутність конституційних соціальних прав осіб, яка безпосередньо пов'язана з обов'язком держави за будь-яких обставин забезпечувати достатні умови життя, сумісні з людською гідністю» [181]. Вищезазначене означає, що не дивлячись на весь позитивний ефект застосування санкцій у праві соціального забезпечення він не може бути досягнутий шляхом припинення права на соціальний захист, оскільки таким чином буде нівельована сама суть відповідного права, спрямованого глобально на забезпечення людям, які опинилися у станах економічної незабезпеченості та/або соціального неблагополуччя у зв'язку з соціальними ризиками, достойного рівня життя.

Закріплюючи відповідний вид санкцій галузевими нормативно-правовими актами законодавець забезпечує досягнення різних цілей, які не пов'язані з безпосереднім покаранням правопорушника.

Так, чи не основною метою правообмежуючих санкцій у праві соціального забезпечення є максимальне забезпечення адресності та цільового використання коштів у сфері соціального захисту.

Під адресністю у праві соціального забезпечення прийнято розуміти «надання соціальної допомоги найбільш нужденним громадянам або сім'ям з урахуванням матеріального стану та середньомісячного сукупного доходу, що підтверджується відповідними документами і перевіряється у ході обстеження матеріального стану осіб, у тому числі їх доходів» [67, с. 26]. Як зазначає О.П. Кайда, застосування адресності при здійсненні соціального захисту «дозволяє збільшити розмір допомоги найбільш нужденним верствам населення в межах наявного бюджету програми соціальної допомоги та досягнути заданого ефекту за найменших витрат бюджетних коштів» [68, с. 86]

Влучним є зауваження Л.П. Лутицької, яка наголошує, що «адресність не лише збільшує здатність системи соціального захисту забезпечити допомогою тих, хто її потребує, але й унеможлиблює доступ до коштів соціальної допомоги тих, для кого вона не призначена» [92, с. 46].

Видається, саме правообмежуючі санкції у праві соціального забезпечення максимально забезпечують цю другу сторону цілей адресності – унеможливити отримання соціального захисту тими, хто його фактично не потребує. В якості прихильників вказаного висновку можна згадати А. Гладун, який зауважує, що «помилкою у наданні адресної допомоги населенню є отримання її особою (сім'єю), яка насправді її не потребує, що призводить до перевитрат соціальних коштів і, як наслідок, зменшення коштів на допомогу тим, хто дійсно перебуває у стані нужденності» [48].

Тому застосування правообмежуючих санкцій у праві соціального забезпечення є досить ефективним механізмом забезпечення адресності системи соціального захисту, оскільки дозволяє не обмежуючи обсяг і види вже передбачених чинним законодавством соціальних надань створити передумови раціонального розподілу коштів соціального захисту.

Своєрідним аналогом ідей адресності, але у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування є принцип цільового використання коштів.

Принцип цільового використання коштів законодавчо закріплений у відношенні всіх видів соціального страхування, що функціонують в Україні, зокрема, у законах України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року №1105-XIV [148], «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 2 березня 2000 року №1533-III [147], «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» 9 липня 2003 року №1058-IV [146]. Проте зміст цього принципу на законодавчому рівні не розкривається, що зумовлює доцільність дослідження етимології поняття «цільове».

У Великому тлумачному словнику термін «цільове» трактується, як: «1) спрямований на здійснення, досягнення мети; 2) призначений для певної мети; який не може бути використаний для інших потреб» [31, с. 236]. Таким чином, принцип цільового використання коштів соціального страхування передбачає наявність виключної мети (цілі), на яку ці кошти мають бути витрачені. Як наголошує І.Ю. Хомич, «для практичної реалізації цього принципу необхідний постійний контроль та моніторинг за витрачанням цільових коштів» [232, с. 132].

Водночас варто зауважити, що саме з точки зору приналежності загальнообов'язкового державного соціального страхування до організаційно-правових форм соціального захисту в Україні, за прикладом пенсійного страхування, варто говорити не лише про цільове використання відповідних коштів, але й про ефективне. Такий висновок зумовлений тим, що важливо не тільки використати за призначенням акумульовані страхові кошти, але й зробити це з максимально можливою користю для застрахованих осіб.

У досягненні саме ефективного цільового використання коштів соціального страхування неабияку роль відіграють правообмежуючі санкції, які покликані припинити фінансування матеріального забезпечення та соціальних послуг у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, які гарантуються особам, у випадку грубого порушення ними галузевого законодавства, невиконання чи неналежного виконання своїх обов'язків.

Передбачені санкціями у праві соціального забезпечення обмеження відіграють і превентивну функцію, оскільки запобігають правопорушенням у майбутньому шляхом витіснення асоціальної поведінки та звуження фактичної і юридичної можливості вчинити нове порушення норм права [103, с. 830]. Така превенція галузевих правообмежуючих санкцій забезпечується двома шляхами:

- вихованням, тобто на підставі негативного досвіду обмеження змісту чи обсягу права на соціальний захист (для уповноваженого суб'єкта), та набуття додаткових обов'язків у зв'язку з визнанням протиправними дій/бездіяльності або рішень соціально зобов'язаного суб'єкта формування стійкого уявлення про недоцільність вчинення правопорушень у майбутньому;
- усуненням умов для вчинення нового правопорушення (наприклад, відтермінування повторного звернення за набуттям статусу безробітного після його припинення у зв'язку з недотриманням (порушенням) вимог галузевого законодавства) або реалізація квазірегуляторної ролі постанов Верховного Суду у діяльності соціальних надавачів [239, с. 84]).

З іншого боку застосування правообмежуючих санкцій у праві соціального забезпечення оптимізує практичну реалізацію права, гарантованого ст. 46 Конституції України.

Так, у випадку встановлення судом протиправності дій соціально зобов'язаного суб'єкта відповідне правопорушення припиняється у порядку виконання судового рішення, що спрощує процедуру досягнення позитивного ефекту як для уповноваженої у сфері соціального захисту особи, так і підприємства, установи, організації чи іншого суб'єкта, наділеного повноваженнями у сфері соціального захисту.

Якщо мова йде про застосування правообмежуючих санкцій до людини (сім'ї), наділеної правом на соціальний захист, то прояв оптимізаційної функції відповідних заходів державного примусу ще більш показовий. Так, у разі

обмеження на певний час змісту права на соціальний захист як виду стягнення, соціальний надавач позбавляється необхідності щоразу при зверненні громадянина реалізовувати у повному обсязі процедуру призначення грошової виплати чи надання іншого виду соціального захисту, тим самим забезпечуючи можливість розгляду інших заяв у максимально короткі строки. Відмова у наданні соціального захисту у такому разі буде пов'язана виключно з періодом застосування відповідної правообмежуючої санкції.

Виходячи з вищезазначеного можна говорити про класифікацію правообмежуючих санкцій у праві соціального забезпечення, які прийнято поділяти на дві групи. Як зазначає І.С. Андрієнко, перша група таких санкцій «містить норми, що передбачають зменшення розміру соціальної виплати або строків її надання, або ж припинення виплат, які вже існують» [16, с. 133].

Так, чи не найпоширенішим видом санкцій у праві соціального забезпечення, особливо в умовах воєнного стану, є припинення реєстрації особи як безробітної, що впливає на можливість скористатися видами соціального захисту, гарантованими законодавством відповідному суб'єкту.

Зокрема, види соціального захисту та умови їх надання, порядок набуття статусу уповноваженого суб'єкта у сфері соціального захисту особами, які з незалежних від них причин втратили заробіток та інші передбачені законодавством доходи як джерела існування, визначають закони України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 2 березня 2000 року №1533-III [147] та «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року №5067-VI [149].

Так, основним видом соціального захисту соціально уповноваженого суб'єкта відповідно до згаданих нормативно-правових актів є допомога по безробіттю.

За приписами частини першої ст. 22 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» право на допомогу по безробіттю залежно від страхового стажу мають

застраховані особи, визнані в установленому порядку безробітними, за наявності певних умов.

При цьому розмір такої допомоги залежить від страхового стажу, середньої заробітної плати особи, тривалості безробіття, підстави звільнення.

Натомість безробітний може бути позбавлений можливості отримувати бажану соціальну виплату з низки причин, що носять характер правопорушень.

Так, за приписами ст. 45 Закону України «Про зайнятість населення» «реєстрація безробітного в територіальному органі центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, припиняється у разі:

- невідвідування без поважних причин територіального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, протягом 30 робочих днів з дня, наступного за днем прийняття ним рішення про таке відвідування;
- не підтвердження без поважних причин будь-якими засобами комунікації, у тому числі електронними, наміру перебування у статусі зареєстрованого безробітного протягом 30 робочих днів з дня, наступного за днем останнього підтвердження (відвідування) (під час дії надзвичайного або воєнного стану, карантину, у разі виникнення надзвичайної ситуації);
- встановлення факту подання особою недостовірних даних та документів, на підставі яких було прийнято рішення про надання їй статусу зареєстрованого безробітного, призначення (виплати) матеріального забезпечення на випадок безробіття та надання соціальних послуг;
- неповідомлення у період реєстрації зареєстрованим безробітним територіального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, про виїзд за межі України».

У випадку встановлення компетентним суб'єктом наявності підстав для застосування досліджуваної санкції мова йде про припинення статусу

управомоченої у сфері соціального захисту особи, а тому така санкція з огляду на її правові наслідки є правоприпиняючою.

Водночас варто зазначити, що одна й та сама санкція може одночасно мати декілька проявів: не тільки зумовлювати припинення певних правомочностей у сфері соціального захисту, але й призупиняти на деякий час їх реалізацію у майбутньому.

Так, у разі припинення реєстрації особи як безробітної у зв'язку з невідвідуванням у визначеному законом порядку територіального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, не повідомлення його про намір збереження відповідного статусу в умовах, зокрема, воєнного стану, набуттям статусу безробітного на підставі недостовірних відомостей, особа має право на наступну реєстрацію не раніше ніж через 90 календарних днів з дня зняття з обліку.

Вказана санкція має правообмежувальний характер.

Варто зауважити, що законодавство у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття майорить санкціями правообмежуючого характеру.

Мова йде про:

- обмеження відповідно до статей 22, 31 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» допомоги на випадок безробіття мінімальним розміром, що становить 1500 грн. [165], та її виплата з 61-го календарного дня для осіб, звільнених з останнього місця роботи (служби) з підстав, передбачених пунктами 7-7-3 частини першої статті 36, пунктами 3, 4, 7 і 8 частини першої статті 40, статтями 41 (крім пунктів 5 та 6 частини першої) і 45 Кодексу законів про працю України [77], пунктами 3, 4, 4-1 частини першої статті 84 Закону України «Про державну службу» [143], пунктами 6 і 10 частини першої статті 77 Закону України «Про Національну поліцію» [167], пунктами 3, 3-1, 5 частини першої статті 51 Закону України «Про

прокуратуру» [172], пунктами 3-3-2 частини першої статті 79 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [166];

- виплату допомоги по безробіттю відповідно до ст. 31 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» з 31-го календарного дня у разі звільнення особи з останнього місця роботи (служби) за угодою сторін або за власним бажанням без поважних причин;

- скорочення тривалості виплати допомоги по безробіттю на 90 календарних днів у разі приховування безробітним відомостей про працевлаштування на тимчасову роботу (у тому числі за межами України) або здійснення іншої діяльності за винагороду в період одержання допомоги по безробіттю;

- скорочення тривалості виплати допомоги по безробіттю на 15 календарних днів у зв'язку з недотриманням рекомендацій щодо сприяння працевлаштуванню;

- скорочення тривалості виплати допомоги по безробіттю на 30 календарних днів у зв'язку з припиненням без поважних причин професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації за направленням територіального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції.

Правообмежуючі санкції досліджуваного виду передбачені й іншими законами у сфері соціального захисту населення.

Так, відповідно до статті 30 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», у зв'язку з нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням (у тому числі встановленим чи виявленим у період, коли потерпілий не перебував у трудових відносинах з підприємством, на якому він захворів), що спричинили застрахованому професійно зумовлену фізичну чи психічну травму можуть бути здійснені страхові виплати:

- 1) втраченої заробітної плати (або відповідної її частини) залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності;
- 2) одноразової допомоги потерпілому (членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні померлого);
- 3) дитині, яка народилася з інвалідністю внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності;
- 4) на професійну реабілітацію та соціальну допомогу;
- 5) допомоги по тимчасовій непрацездатності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання [148].

Як закріплено у статті 36 вказаного нормативно-правового акту розмір одноразової страхової виплати потерпілому визначається відповідно до ступеня втрати професійної працездатності, виходячи з 7 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом на день настання права потерпілого на страхову виплату [148] (станом на січень 2025 року – 56 000 грн.).

Водночас абзацом третім частини другої статті 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачено, що у разі встановлення комісією з розслідування нещасного випадку настання факту ушкодження здоров'я не лише з вини роботодавця, а й внаслідок порушення потерпілим нормативних актів про охорону праці, розмір одноразової страхової виплати зменшується на підставі висновку цієї комісії, але не більш як на 50 %.

Приклади правообмежуючих санкцій можна навести й у сфері державної соціальної допомоги як організаційно-правової форми соціального захисту.

Так, наприклад, пунктом 13 Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 року №250, передбачено зменшення розміру такої допомоги під час наступного звернення за її призначенням на 50 %, а на наступний період – на 75 % у разі встановлення факту неукладення трудового договору за направленням центру зайнятості непрацюючою працездатною особою, зареєстрованою в центрі зайнятості як

безробітна або така, що шукає роботу, або не забезпечення такою особою себе роботою самотійно протягом більше ніж 12 місяців станом на кінець періоду, за який враховуються доходи, та в шестимісячному періоді отримання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям [162].

Варто зауважити, що схожа за змістом практика застосування правообмежувачих санкцій застосовується і в зарубіжних країнах, зокрема, в Німеччині. Так, суд Європейського Союзу, посилаючись на Директиву 2004/38/ЄС Європейського Парламенту і Ради ЄС від 29 квітня 2004 року щодо права громадян Союзу і членів їхніх сімей на пересування і вільне проживання на території держав-членів [60], за приписами якої громадяни Союзу мають право проживати в іншій європейській країні до трьох місяців, зауважив, що не дивлячись на право проживання в іншій країні, остання не зобов'язана виплачувати їм соціальні допомоги протягом цього періоду. Відповідне рішення залежить від здатності іноземця утримати себе.

Порядком (п. 16) також визначені випадки припинення виплати призначеної державної соціальної допомоги, які мають характер правопорушень, серед яких, зокрема:

- подання малозабезпеченою сім'єю недостовірних відомостей чи приховування відомостей, що вплинули або могли вплинути на встановлення права на отримання державної соціальної допомоги та на визначення її розміру;
- встановлення фактичної зайнятості особи, що приносить дохід (винагороду), без оформлення, реєстрації в установленому законодавством порядку;
- припинення реєстрації особи, включеної до складу малозабезпеченої сім'ї, як безробітної з причин, зокрема порушення Порядку реєстрації, перереєстрації зареєстрованих безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 2023 року №446 [163];

- виявлення фактичного не здійснення непрацюючою працездатною особою догляду за особою, яка досягла 80-річного віку, або не надання соціальних послуг з догляду відповідно до законодавства у зв'язку з перебуванням за кордоном сукупно більше ніж 60 днів протягом періоду отримання державної соціальної допомоги;

- відсутність дітей, які навчаються у закладах загальної середньої освіти та входять до складу малозабезпеченої сім'ї, на навчальних заняттях з невідомих або без поважних причин протягом десяти навчальних днів підряд.

У Законі України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 1 червня 2000 року №1768-III [144] відповідні положення відсутні, а тому ситуація, за якої відповідні заходи процесуального примусу передбачені виключно підзаконним нормативно-правовим актом, є неприпустимою.

Так, пунктом 22 частини першої ст. 92 Конституції України закріплено, що виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них.

Не дивлячись на те, що у цитованому пункті Основного Закону нашої держави фактично йдеться виключно про види юридичної відповідальності, які традиційно виділяються у правничій науці, тим не менше Конституційний Суд України у рішенні від 30 травня 2001 №7-рп/2001, наголосив на важливості гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина та зауважив, що Конституцією України у низці її положень (статті 58, 61, пункти 1, 22 частини першої статті 92) закріплено, що склад правопорушення як підстава притягнення особи до юридичної відповідальності та заходи державно-примусового впливу за його вчинення визначаються виключно законом, а не будь-яким іншим нормативно-правовим актом, що юридична відповідальність особи має індивідуальний характер, що ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення, та бути двічі притягнений

до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення [189].

Виходячи з вищезазначеного, видається доцільним внести зміни до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», закріпивши відповідні правообмежуючі санкції та підстави їх застосування на рівні закону.

Для цього доцільно:

1) викласти ст. 5 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» у такій редакції:

«Стаття 5. Розмір державної соціальної допомоги

Розмір державної соціальної допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом.

До стабілізації економічного становища в Україні розмір державної соціальної допомоги визначається з урахуванням рівня забезпечення прожиткового мінімуму.

Рівень забезпечення прожиткового мінімуму встановлюється виходячи з можливостей Державного бюджету України і затверджується одночасно з прийняттям закону про Державний бюджет України на відповідний рік.

Для громадян, які одержали статус особи, яка проживає і працює (навчається) на території населеного пункту, якому надано статус гірського, прожитковий мінімум збільшується на 20 відсотків.

Якщо непрацююча працездатна особа зареєстрована в центрі зайнятості як безробітна або перебуває на обліку в центрі зайнятості як така, що шукає роботу, більше ніж 12 місяців станом на кінець періоду, за який враховуються доходи, та в шестимісячному періоді отримання державної соціальної допомоги не працевлаштувалася за направленням центру зайнятості або не забезпечила себе роботою самостійно, розмір такої допомоги під час наступного звернення за її призначенням зменшується на 50 відсотків, на наступний період - на 75

відсотків. Така допомога під час наступного звернення призначається не раніше ніж через шість місяців після завершення її виплати

Максимальний розмір державної соціальної допомоги не може перевищувати прожитковий мінімум для сім'ї, крім випадків, передбачених частиною четвертою цієї статті»;

2) доповнити Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» статтею 8-1 у такій редакції:

«Стаття 8-1. Припинення виплати державної соціальної допомоги

Виплата призначеної державної соціальної допомоги припиняється:

якщо малозабезпеченою сім'єю подано недостовірні відомості чи приховано відомості, що вплинули або могли вплинути на встановлення права на отримання державної соціальної допомоги та на визначення її розміру, або встановлено фактичну зайнятість особи, що приносить дохід (винагороду), без оформлення, реєстрації в установленому законодавством порядку, - з місяця, що настає за місяцем, у якому виявлено порушення. В такому разі на наступний строк державна соціальна допомога може бути призначена не раніше ніж через шість місяців починаючи з першого числа місяця, в якому виявлено порушення;

у разі переїзду малозабезпеченої сім'ї до іншої місцевості або настання обставин, що унеможливають виплату державної соціальної допомоги (зокрема смерть самотньої особи), - з місяця, що настає за місяцем, у якому відбулися зміни. Виплата державної соціальної допомоги продовжується органом соціального захисту населення за новим місцем проживання з місяця звернення до органу соціального захисту населення за новим місцем проживання на підставі електронної особової справи отримувача такої допомоги, а для отримувачів державної соціальної допомоги, які зверталися за її призначенням раніше та на яких не сформовано електронної особової справи, - на підставі особової справи в електронному вигляді, зокрема сформованої з використанням функціоналу Єдиної інформаційної системи соціальної сфери;

за заявою уповноваженого представника малозабезпеченої сім'ї - з місяця, що настає за місяцем її подання;

якщо реєстрацію особи (включеної до складу малозабезпеченої сім'ї) як безробітної припинено з причин, передбачених абзацами шістнадцятим (крім припинення реєстрації в разі працевлаштування самотійно), вісімнадцятим - двадцять першим, двадцять четвертим і двадцять п'ятим підпункту 1, підпунктами 2-4 пункту 32 Порядку реєстрації, перереєстрації зареєстрованих безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 2023 р. №446, - з місяця, що настає за місяцем, в якому надійшла інформація з центру зайнятості;

у разі виявлення, що непрацююча працездатна особа фактично не здійснювала догляд за особою, яка досягла 80-річного віку, або не надавала соціальних послуг з догляду відповідно до законодавства у зв'язку з перебуванням за кордоном сукупно більше ніж 60 днів протягом періоду отримання державної соціальної допомоги, - з місяця, наступного за місяцем, у якому надійшла інформація з Держприкордонслужби;

якщо діти, які навчаються у закладах загальної середньої освіти та входять до складу малозабезпеченої сім'ї, відсутні на навчальних заняттях з невідомих або без поважних причин протягом десяти навчальних днів підряд, - з місяця, що настає за місяцем, у якому надійшла відповідна інформація від служби у справах дітей.

У разі припинення дії обставини, передбаченої абзацом сьомим цього пункту, виплата державної соціальної допомоги поновлюється на підставі письмової заяви її отримувача та інформації, отриманої за запитом органу соціального захисту населення від закладу загальної середньої освіти, про відвідування учнем навчальних занять з місяця, в якому поновлено відвідування, та продовжується до закінчення строку її призначення».

Друга група правообмежуючих санкцій передбачає підстави для відмови в наданні того чи іншого виду соціального забезпечення.

Так, одним із видів соціального захисту, що набуває значного поширення в умовах воєнного стану, є допомога по частковому безробіттю як «вид державної підтримки застрахованих осіб (працівників та фізичних осіб - підприємців) у разі втрати ними частини заробітної плати (доходу) у зв'язку із зупиненням (скороченням) виробництва продукції (виконання робіт, надання послуг) з причин економічного, технологічного характеру, виникнення надзвичайної ситуації, введення надзвичайного або воєнного стану, встановлення карантину».

Механізм набуття та реалізації права на відповідну страхову виплату закріплений Законом України «Про зайнятість населення» та Порядком надання допомоги по частковому безробіттю, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 року №702 [159], якими зокрема передбачені такі випадки відмови у наданні допомоги по частковому безробіттю, які мають ознаки правопорушень, як:

відмова працівника від працевлаштування (тимчасового переведення) на підходящу роботу у роботодавця з повним робочим днем (тижнем);

наявність у роботодавця, фізичної особи – підприємця заборгованості з виплати заробітної плати та/або із сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, та/або із сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування протягом шести місяців, що передують місяцю зупинення (скорочення) виробництва продукції (виконання робіт, надання послуг).

Правообмежуючі санкції у праві соціального забезпечення поширені й у сфері державної соціальної допомоги як організаційно-правової форми соціального захисту. Так, підставою для відмови у призначенні допомоги на дітей одиноким матерям (крім визначених законодавством випадків) є випадки, коли у складі сім'ї є працездатні особи, які досягли 18-річного віку станом на початок періоду, за який враховуються доходи, та не працювали, не проходили військової служби, не провадили підприємницької чи професійної незалежної

діяльності, не здобували освіти за денною або дуальною формою здобуття освіти в закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти, не зареєстровані в центрі зайнятості як безробітні або як такі, що шукають роботу, сумарно більше ніж три місяці протягом періоду, за який враховуються доходи [161].

Вищенаведені приклади правообмежуючих санкцій у праві соціального забезпечення дають підстави для висновку про те, що відповідні види державного примусу у своїй більшості застосовуються не за безпосереднє порушення приписів соціально-забезпечувального законодавства, а є заходами впливу на недобросовісних отримувачів соціальних надань, які порушуючи принципи відповідних організаційно-правових форм соціального захисту та всупереч загальній цільовій спрямованості відповідної системи, за часту, зловживаючи гарантованими правами, звертаються за отриманням соціально-забезпечувального надання за відсутності реальної потреби у ньому (маючи можливість самостійно подолати несприятливі наслідки соціальних ризиків або адаптуватися до нових умов життєдіяльності).

Так, у сучасних умовах соціальна політика держави зводиться до виконання нею двох основних функцій: компенсаційної, яка полягає у забезпеченні осіб (сімей) відповідними видами соціального захисту, спрямованими на мінімізацію несприятливих наслідків соціальних ризиків; та адаптаційної, яка зводиться до створення таких умов для нужденних категорій населення, які дозволять максимально адаптуватися до нових умов життєдіяльності, інтегруватися у суспільство тощо.

При цьому ці функції є взаємопов'язаними та взаємозалежними і головним обов'язком держави є забезпечити їх баланс, оскільки «захоплення» будь-якою з двох названих функцій неминуче призведе до руйнування всієї національної системи соціального захисту, яка еволюційно вибудовується вже протягом півстоліття. Тим паче, що відповідні приклади, на жаль, в історії права соціального забезпечення є (наприклад, заохочення жебрацтва).

Окремо варто звернути увагу на ту обставину, що у сучасних умовах держава самотійно не може забезпечити кожному достойний життєвий рівень «компенсаційними» видами соціального захисту, що пов'язано з обмеженістю її економічних ресурсів та значною кількістю обставин, у разі настання яких людина опиняється у скрутному становищі у формі матеріальної незабезпеченості та/або соціального неблагополуччя. Водночас набагато ефективнішим буде забезпечення державою стабільності трудових відносин, зниження рівня захворюваності на інфекційні хвороби, виробничого травматизму, створення умов для поєднання професійної кар'єри та сімейних обов'язків тощо.

І заради справедливості варто зазначити, що навіть не дивлячись на воєнний стан, введений в Україні вже протягом трьох років, відповідні «адаптаційні» заходи соціального захисту продовжують розвиватися. Чого варта лише фінансова допомога на здобуття економічної самотійності малозабезпеченої сім'ї, запроваджена в Україні з 01 січня 2022 року, максимальний розмір якої у 2025 році становить 120 тис. грн. [58].

У цьому сенсі саме правообмежуючі санкції покликані максимально урівноважити компенсаційну та адаптаційну функції соціального захисту, забезпечивши безпосереднє отримання конкретного соціального надання лише тими, хто його дійсно потребує.

Яскравим прикладом саме такої дії заходів державного примусу досліджуваного виду є передбачена у ст. 24 Закону України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року №2671-VIII [173], підстава для відмови у наданні відповідного виду соціального захисту, яка полягає у відсутності потреби у соціальних послугах за результатами їх (потреб) оцінювання, яке проводиться фахівцем із соціальної роботи, соціальним працівником чи соціальним менеджером шляхом аналізу документів, фактів та інформації, зібраних під час спілкування з особою/сім'єю та їхнім найближчим оточенням, а також отриманих від юридичних та фізичних осіб у встановленому порядку.

Окремо варто зауважити про те, що наведені приклади правообмежуючих санкцій у праві соціального забезпечення є ілюстрацією й інших їх особливостей, що зводяться до їх застосування за порушення приписів іншої галузевої приналежності, зокрема норми трудового, медичного, адміністративного права, тощо.

Так, наприклад, ст. 16 Закону України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування» визначені підстави для відмови в наданні допомоги по тимчасовій непрацездатності, серед яких:

«- одержання застрахованою особою травми або її захворювання при вчиненні нею кримінального правопорушення;

- навмисне заподіяння шкоди своєму здоров’ю з метою ухилення від роботи чи інших обов’язків або симуляція хвороби;

- настання тимчасової непрацездатності у період перебування під арештом чи проведення судово-медичної експертизи;

- тимчасова непрацездатність пов’язана з примусовим лікуванням, призначеним судовим рішенням;

- тимчасова непрацездатність у зв’язку із захворюванням або травмою, що сталися внаслідок алкогольного, наркотичного, токсичного сп’яніння або дій, пов’язаних із таким сп’янінням;

- перебування застрахованої особи у відпустці без збереження заробітної плати, творчій відпустці, додатковій відпустці у зв’язку з навчанням;

- тимчасова непрацездатність, зазначена у листку непрацездатності, визнаному необґрунтованим».

Більшість з цитованих обставин, існування яких виключає можливість отримання допомоги по тимчасовій непрацездатності, пов’язані з правопорушеннями, вчиненими в інших сферах суспільних відносин, відмінними від соціального захисту.

Водночас, на нашу думку, варто з обережністю застосовувати окремі з названих правообмежуючих санкцій у праві соціального забезпечення. Зокрема,

мова йде про відмову у призначенні та виплаті допомоги по тимчасовій непрацездатності у зв'язку з:

- навмисним заподіянням шкоди своєму здоров'ю. У таких ситуаціях умисел є суб'єктивною підставою звільнення страховика від обов'язку надання страхових видів соціального забезпечення, водночас аналізована підстава має застосовуватися з урахуванням специфіки суб'єктного складу відносин та головне самої суті права на соціальний захист;

- одержанням травми чи захворювання при вчиненні кримінального правопорушення чи внаслідок алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння або дій, пов'язаних із таким сп'янінням, при застосуванні яких на практиці виникає досить багато питань.

Своєрідні шляхи вирішення аналізованих проблем у правозастосуванні сформульовані судовою практикою. Зокрема, відмова в призначенні матеріального забезпечення у зв'язку із захворюванням або травмою, що сталися внаслідок, зокрема алкогольного сп'яніння, буде обґрунтованою лише у випадку, якщо між уживанням алкоголю й отриманою травмою чи захворюванням є прямий причинно-наслідковий зв'язок, встановлення якого є обов'язком комісії (уповноваженого) підприємства із соціального страхування [120], повноваження якої визначені у пункті 3.1 Положення про комісію (уповноваженого) із страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, затвердженого постановою Правління Фонду соціального страхування України №13 від 19 липня 2018 року [155]. Тобто простого зазначення у листку непрацездатності про алкогольне, наркотичне, токсичне сп'яніння особи недостатньо для відмови їй у призначенні допомоги по тимчасовій непрацездатності, наявність причинно-наслідкового зв'язку має бути встановлена на підставі достатніх доказів.

Таким чином, правообмежуючі санкції у праві соціального забезпечення це вид державного примусу, закріплений у галузевій правовій нормі, що полягає у звуженні змісту чи обсягу прав у сфері соціального захисту суб'єктів, винних

у вчиненні правопорушень, наслідки яких мають значення для здійснення соціально-забезпечувального надання.

Особливістю правообмежуючих санкцій у праві соціального забезпечення, які застосовуються до управомоченого у сфері соціального захисту суб'єкта, є те, що у своїй більшості їх реалізація пов'язана не з безпосереднім порушенням приписів соціально-забезпечувального законодавства, а фактично зі зловживанням відповідним правом, а також порушенням приписів іншої галузевої приналежності, зокрема норм трудового, медичного, адміністративного права, тощо.

Закріплюючи відповідний вид санкцій галузевими нормативно-правовими актами законодавець забезпечує досягнення різних цілей, які не пов'язані з безпосереднім покаранням правопорушника, тим самим створюючи передумови ефективності соціального захисту на національному рівні, законності та верховенства права у регулюванні галузевих суспільних відносин, реалізації виховної функції норм права соціального забезпечення та оптимізацію відповідних процедур [43, с. 578].

2.2. Правопоновлюючі санкції у праві соціального забезпечення

Актуальність дослідження теоретичних та практичних аспектів юридичної відповідальності у праві соціального забезпечення зумовлена соціально-економічними, геополітичними реаліями, в яких опинилась Україна у зв'язку з військовою агресією російської федерації. Так, однією з функцій юридичної відповідальності будь-якого виду є поновлююча, яка передбачає такий «вплив на свідомість та поведінку людей, який спрямований на приведення в попередній нормальний стан суспільних відносин, правового статусу суб'єктів» [221, с. 265]. В умовах триваючого збройного конфлікту, тимчасової окупації територій України саме забезпечення впорядкованості суспільних відносин у сфері соціального захисту, стабільність правового статусу управомочених та соціально

зобов'язаних суб'єктів є необхідною умовою соціальної захищеності населення України у ситуації стрімкого зростання кількості соціальних ризиків та багатогранності їх негативних наслідків. Як влучно зауважує Д.І. Сіроха, у таких умовах ефективність впровадження нових заходів соціального захисту для забезпечення гідного рівня життя, з високим рівнем ймовірності, буде зведена до нуля. Більш дієвим способом в умовах глобальних викликів є максимальна оптимізація існуючої в державі системи соціального добробуту та створення передумов дотримання законності і верховенства права у відповідних відносинах [12, с. 874].

Досягти такого рівня впорядкованості галузевих суспільних відносин покликані, зокрема, й правопоновлюючі санкції, які полягають у покладенні майнових зобов'язань на: громадян, які внаслідок вчинення винних діянь протиправно отримали будь-які види соціального захисту; зобов'язаних суб'єктів у сфері соціального захисту, які винні у неотриманні, несвоєчасному отриманні, отриманні не у повному обсязі уповноваженою особою будь-якого соціального надання.

При цьому варто зауважити, що у науці права соціального забезпечення продовжує точитися дискусія з приводу існування правопоновлюючих санкцій, які застосовуються до соціально зобов'язаного суб'єкта. Наприклад, О.В. Гоц-Яковлєва пише, що «до другого суб'єкта правовідносин (державного чи іншого органу) майнові санкції не застосовуються». Вчена обґрунтовує свою позицію тим, що у разі неотримання особами соціального надання у грошовій формі (взагалі або в очікуваному розмірі) через протиправні дії (бездіяльність) чи рішення надавача соціального захисту, поновлення їх прав відбувається шляхом виплати належних їм грошових сум. Таку примусову виплату, на думку вченої, не можна вважати санкцією, тому що орган соціального захисту населення не несе матеріальних збитків, а лише виконує свої обов'язки [49, с. 225].

У цілому погоджуючись з аргументами О.В. Гоц-Яковлєвої, варто зауважити про неоднозначність висновків, сформульованих на їх підставі.

Обґрунтованою є вказівка вченої на те, що правопоновлюючі санкції для соціально зобов'язаного суб'єкта по суті забезпечують виконання його ж повноважень у законний спосіб. Проте це є виключно особливістю відповідних заходів державного примусу у праві соціального забезпечення.

Таке переконання зумовлене порядком виникнення відповідних обов'язків у соціального надавача, який пов'язаний зі встановленням у його рішеннях, діях чи бездіяльності ознак правопорушення в адміністративному чи судовому порядку за ініціативою уповомоченої у сфері соціального захисту особи. Поновлення порушених прав має виключно індивідуальний характер, хоча, заради справедливості, варто зауважити, що, як правило, правопорушення у сфері соціального захисту є типовими. Тим не менше, поновлення прав однієї уповомоченої у сфері соціального захисту особи автоматично не тягне за собою жодної зміни статусу іншої особи (осіб), чиї права порушені аналогічним чином.

Наостанок варто зауважити, що з огляду на механізм їх виникнення, обов'язки соціального надавача, які складають зміст правопоновлюючих санкцій у праві соціального забезпечення, максимально конкретизовані. Так, наприклад, Одеський окружний адміністративний суд рішенням від 4 жовтня 2024 року у справі №420/21294/24, визнавши дії Головного управління Пенсійного фонду України в Одеській області щодо особи, звільненої з військової служби, протиправними, зобов'язав провести перерахунок та виплатити з урахуванням здійснених виплат пенсію за вислугу років особі без обмеження максимальним розміром з 1 березня 2024 року з урахуванням індексації, проведеної відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2024 року №185 «Про індексацію пенсійних і страхових виплат та додаткових заходів щодо підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення у 2024 році» [194]. Тобто судом конкретизована дата, з якої соціальним надавачем має виконуватися покладений на нього обов'язок, та його зміст, що полягає в проведенні індексації пенсії особи, звільненої з військової служби, розмір якої не має обмежуватися при виплаті пенсії з огляду на відсутність законодавчо

встановленого максимального розміру відповідної пенсійної виплати для позивача.

Абстрактність обов'язку, накладеного на правопорушника у сфері соціального захисту, не призведе до бажаного результату – поновлення прав потерпілого суб'єкта.

Як зазначає І.С. Андрієнко, «особливою рисою правопоновлюючих санкцій є також те, що вони гарантують відшкодування завданих збитків у повному обсязі. Водночас повний обсяг не означає повного відшкодування збитків, як передбачено, наприклад, цивільним правом» [16, с. 132].

З такою позицією вченої варто цілком погодитися. Так, не дивлячись на те, що фактично застосування правопоновлюючих санкцій, зокрема до соціально зобов'язаного суб'єкта, відбувається, як правило, з дати правопорушення, тим не менше, фактично відновлення прав управомоченого у сфері соціального захисту суб'єкта відбувається лише з дати виконання судового рішення (в окремих випадках, рішення, прийнятого в адміністративному порядку). Відшкодування збитків, понесених особою у період до фактичного відновлення її прав, у сучасних умовах практично неможливо забезпечити.

Максимально наочно це можна пояснити на прикладі поновлення прав військових пенсіонерів.

Так, виконання судових рішень про зобов'язання територіальних підрозділів Пенсійного фонду України провести нарахування та виплату відповідних пенсій із визначеної дати забезпечується за рахунок коштів Державного бюджету України.

Відповідно до частин першої та другої ст. 23 Бюджетного кодексу України від 8 липня 2010 року №2456-VI [30], «будь-які бюджетні зобов'язання та платежі з бюджету можна здійснювати лише за наявності відповідного бюджетного призначення, встановленого законом про Державний бюджет України». Згідно з пунктами 20 та 29 частини першої статті 116 Бюджетного кодексу України «взяття зобов'язань без відповідних бюджетних асигнувань та

здійснення видатків бюджету з перевищенням бюджетних призначень є порушенням бюджетного законодавства, за яке винні особи несуть відповідальність згідно із законом.

Тобто у разі зобов'язання територіального управління Пенсійного фонду України здійснити нарахування та виплату пенсії особі з певної дати, останній може це зробити лише виходячи з суми бюджетних призначень.

Так, бюджетом Пенсійного фонду України на 2023 рік, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2023 року №631 [150], передбачено видатки на погашення заборгованості з пенсійних виплат за рішеннями суду на суму 360 млн. грн.

Головному управлінню Пенсійного фонду України в Одеській області на 2023 рік передбачено коштів на фінансування видатків, пов'язаних із погашенням заборгованості за рішеннями суду, в сумі 22,6 млн. грн.

Станом на 20 жовтня 2023 року за рахунок виділеного Пенсійним фондом України фінансування Головним управлінням Пенсійного фонду України в Одеській області здійснено погашення заборгованості з пенсійних виплат за рішенням суду з датою набрання рішеннями законної сили по 20 вересня 2020 року включно. На цю дату бюджет, передбачений на 2023 рік для погашення заборгованості з пенсійних виплат за рішеннями суду, вичерпано.

Бюджет Пенсійного фонду України на 2024 рік затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2024 року №1156 [151]. Ним передбачено видатки на погашення заборгованості з пенсійних виплат за рішеннями суду на суму 500 млн. грн.

Щодо витрат Головним управлінням Пенсійного фонду України в Одеській області грошових коштів із відповідним бюджетним призначенням, то станом на 25 листопада 2024 року всі можливості погашення заборгованості з пенсійних виплат за рішенням суду вичерпані. За календарний рік (з жовтня 2023 року по листопад 2024 року) лише по Одеській області вдалося поновити у

правах пенсіонерів на підставі судових рішень з датою набрання ними законної сили по 19 листопада 2020 року включно.

Аналізована статистика свідчить, що якщо за календарний рік у 2024 році забезпечується виконання судових рішень, які набрали законної сили протягом двомісячного періоду у 2020 році, то лише з огляду на сукупний індекс інфляції за цей період, який складає 160 %, неможна говорити про повне відшкодування правопоновлюючими санкціями у праві соціального забезпечення понесених управомоченим у сфері соціального захисту суб'єктом збитків.

Оцінити релевантність цієї ознаки правопоновлюючих санкцій у праві соціального забезпечення, які застосовуються до іншого учасника галузевих відносин – управомочених у сфері соціального захисту осіб, можна з огляду на порядок виконання відповідних рішень правопорушником. Якщо таке рішення буде виконуватися у порядку, передбаченому Законом України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року №1404-VIII [134], то очевидно, що про повне відшкодування збитків соціального надавача мова йти також не може. Як зазначає Д.І. Сіроха, саме виконання судових рішень є одним із найважливіших етапів судового процесу, без якого саме судові рішення буде лише декларативним [13, с. 30].

Проте, з точки зору відшкодування шкоди, завданої порушенням прав учасників соціально-забезпечувальних відносин, чи не найскладніша ситуація склалася у сфері соціального обслуговування.

Так, відповідно до частини першої ст. 12 Закону України «Про соціальні послуги» отримувач соціальних послуг має право на:

- «отримання соціальних послуг відповідно до умов та порядку їх надання, визначених законодавством про соціальні послуги та договором про надання соціальних послуг;
- повагу до честі і гідності, уважне та гуманне ставлення з боку суб'єктів системи надання соціальних послуг;

- індивідуальний підхід, що враховує потреби кожної особи/сім'ї тощо».

Оцінка рівня забезпечення цих прав отримувача соціальної послуги дозволяє встановити ефективність соціального обслуговування. Так, наприклад, відповідно до п.п. 13.1, 13.2 Державного стандарту догляду вдома, затвердженого наказом Міністерства соціальної політики України від 13 листопада 2013 року №760 [152], оцінка ефективності надання соціальної послуги догляду вдома здійснюється шляхом опитування отримувачів соціальної послуги та/або їхніх законних представників з метою отримання відгуків стосовно організації та надання послуги догляду вдома, за результатами якого проводиться зовнішнє та внутрішнє оцінювання якості зазначеної соціальної послуги.

Встановлення незадовільної якості надання соціальної послуги догляду вдома може стати підставою для вдосконалення діяльності надавача соціальної послуги, підвищення ефективності та якості її надання. Проте, видається, відповідні заходи можуть вживатися соціально зобов'язаним суб'єктом виключно за умови зацікавленості в цьому отримувача соціальної послуги (його законного представника).

Такий висновок ґрунтується на системному тлумаченні положень законодавства про соціальні послуги.

Так, однією з підстав припинення надання соціальних послуг, відповідно до пункту сьомого частини другої ст. 24 Закону України «Про соціальні послуги», є дострокове розірвання договору про надання соціальних послуг за ініціативи отримувача соціальних послуг. Безумовно, причини, які можуть спонукати отримувача соціальних послуг прийняти відповідне рішення, можуть бути різними, проте, видається, ця підстава припинення надання соціальних послуг є варіантом самозахисту прав особи (сім'ї), яка належить до вразливих груп населення та/або перебуває у складних життєвих обставинах, якій

надаються соціальні послуги. Очевидно, що у цьому разі мова йде про порушення прав такої особи (сім'ї).

Водночас, припиняючи надання соціальних послуг, зокрема через допущені правопорушення соціально зобов'язаним суб'єктом, особа (сім'я), яка перебуває у складній життєвій ситуації, продовжує потребувати соціального захисту, а, отже, змушена буде реалізувати своє право на вільний вибір надавачів соціальних послуг, що у будь-якому випадку пов'язане з певними затратами часу, оскільки процедура прийняття рішення про надання соціальних послуг передбачає проведення оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах, яке проводиться протягом п'яти робочих днів з дати отримання заяви, звернення, повідомлення про надання соціальних послуг, як це передбачено п. 33 Порядку організації надання соціальних послуг, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 року №587 [169]. За приписами частини другої ст. 21 Закону України «Про соціальні послуги» рішення про надання чи відмову у наданні соціальних послуг приймається протягом 10 робочих днів з дня одержання заяви, звернення, повідомлення про надання соціальних послуг за результатами оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах.

Ці 10 днів особа чи сім'я, перебуваючи у складній життєвій ситуації, при зміні надавача соціальних послуг через допущені ним правопорушення, змушена буде самостійно вживати заходи для організації своєї життєдіяльності, тим самим зазнаючи ще більше негативних наслідків відповідного соціального ризику.

І хоча правопорушення фактично припинено достроковим розірванням договору про надання соціальних послуг їх отримувачем, тим не менше, законність у відповідних суспільних відносинах, навряд чи, можна вважати відновленою.

Права надавача соціальних послуг також можуть бути порушені, наприклад, невиконанням без поважних причин отримувачем соціальних послуг вимог, визначених договором про надання соціальних послуг або поданням

отримувачем соціальних послуг недостовірних інформації /документів при зверненні за їх наданням, що унеможливило подальше надання таких соціальних послуг.

У цих випадках надання соціальних послуг припиняється. Проте, протягом часу надання відповідному отримувачу соціальних послуг відбувалося неефективне використання коштів державного та місцевих бюджетів, спеціальних фондів, підприємств, установ та організацій, благодійної допомоги (пожертвувань) тощо. Спосіб відновлення майнових прав надавача соціальних послуг чинним законодавством також не передбачений.

Видається, подолати ситуацію, що склалася у сфері відповідальності за порушення законодавства про соціальні послуги, можна шляхом ретельної роботи над змістом договору про надання соціальних послуг, зокрема його розділу щодо відповідальності сторін. Саме у тексті відповідного договору, на нашу думку, можуть бути встановлені правопоновлюючі санкції, спрямовані на відшкодування шкоди, завданої порушенням законодавства про соціальні послуги або умов самого договору. Їх зміст, підстави застосування, порядок визначення розміру безумовно будуть відрізнятися залежно від сектору надавачів соціальних послуг: державного, комунального або недержавного, та з огляду на диспозитивність умов такого договору, від волі його сторін.

Водночас, з огляду на те, що вище вже йшлося про доцільність закріплення саме на рівні закону підстав відповідальності у праві соціального забезпечення та відповідних санкцій, що застосовуються за вчинення відповідних правопорушень, видається, про повну свободу волі сторін договору про надання соціальних послуг у питанні їх відповідальності не може йти мови.

І хоча у березні 2025 року Верховною Радою України прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про соціальні послуги» щодо удосконалення порядку надання соціальних послуг» №4332-IX [139], яким зокрема, викладена у новій редакції ст. 29 Закону України «Про соціальні послуги», тим не менше, на нашу думку, вона потребує додаткового уточнення.

З цією метою доцільно внести зміни до Розділу V Закону України «Про соціальні послуги», виклавши його у такій редакції:

«Розділ V

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИМОГ ЗАКОНОДАВСТВА
ПРО СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ,
ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

Стаття 29. Відповідальність за порушення вимог законодавства про соціальні послуги, договору про надання соціальних послуг

1. Посадові особи системи надання соціальних послуг, винні в порушенні вимог цього Закону, договору про надання соціальних послуг, несуть дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно із законом за:

1) умисне невжиття посадовою особою органу державної влади, органу місцевого самоврядування, працівником надавача соціальних послуг заходів щодо організації та надання соціальних послуг особі, яка перебуває у складних життєвих обставинах, інше умисне невиконання такою посадовою особою/працівником покладених на неї/нього обов'язків з надання соціальних послуг;

2) надання соціальних послуг без включення до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг;

3) надання юридичною особою/фізичною особою – підприємцем недостовірних відомостей про відповідність критеріям діяльності надавачів соціальних послуг, визначених Кабінетом Міністрів України;

4) надання соціальних послуг без дотримання критеріїв діяльності надавачів соціальних послуг, визначених Кабінетом Міністрів України;

5) перешкоджання надавачем соціальних послуг органам державного нагляду (контролю) у здійсненні державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог законодавства про соціальні послуги;

б) невиконання законних вимог (приписів) посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальних послуг і соціальної підтримки».

2. До отримувачів соціальних послуг застосовуються заходи відповідальності, передбачені цим Законом та договором, у таких випадках:

1) невиконання без поважних причин отримувачем соціальних послуг вимог, визначених договором про надання соціальних послуг;

2) виявлення/встановлення недостовірності поданих отримувачем соціальних послуг інформації/документів при зверненні за їх наданням, що унеможливорює подальше надання таких соціальних послуг.

3. Сторона договору про надання соціальних послуг може бути звільнена від відповідальності якщо вона доведе, що порушення законодавства про соціальні послуги чи умов договору про соціальні послуги сталося внаслідок випадку, непереборної сили, протиправної поведінки іншої сторони договору».

Залежно від суб'єкта, до якого може бути застосована правопоновлююча санкція у праві соціального забезпечення, виділяють правопоновлюючі санкції, притаманні відповідальності управомочених у сфері соціального захисту осіб, та правопоновлюючі санкції соціально зобов'язаних суб'єктів.

Так, наприклад, одним із видів соціального захисту безробітних є надання ваучерів для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян на ринку праці.

Порядком видачі ваучерів для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян на ринку праці, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2013 року №207, визначено зміст відповідного заходу соціального захисту безробітних. Так, за приписами п. 3 Порядку «на підставі ваучера здійснюються перепідготовка за робітничою професією; підготовка за спеціальністю для здобуття ступеня магістра на основі ступеня бакалавра або магістра, здобутих за іншою спеціальністю; підготовка на

наступному рівні освіти (крім третього (освітньо-наукового /освітньо-творчого) та наукового рівня вищої освіти); спеціалізація та підвищення кваліфікації за професіями і спеціальностями (далі - навчання)» [158]. Вартість ваучера покриває вартість навчання за умови, що вона не перевищує десятикратний розмір прожиткового мінімуму, визначеного законом, для працездатних осіб (станом на січень 2025 року – 30 280 грн.).

Водночас у разі неефективного використання управомоченою особою ваучера, до неї можуть застосовуватися санкції, зокрема й правопоновлюючі.

Так, при встановленні порушення безробітним умов договору про навчання заклад освіти протягом п'яти робочих днів повідомляє про це центр зайнятості, який видав ваучер. У разі якщо виявлене порушення призвело до відрахування здобувача освіти, заклад освіти подає наказ про дострокове припинення договору про навчання до центру зайнятості, який видав ваучер. До наказу додається також розрахунок невикористаної частини коштів, передбачених для оплати вартості навчання. Визначена сума повертається протягом трьох робочих днів на рахунок центру зайнятості, який видав ваучер.

Якщо безробітний припинив навчання на підставі ваучера без поважних на те причин, то частина витрат за період фактичного навчання відшкодовується ним протягом 30 робочих днів.

Поважними причинами дострокового припинення особою навчання вважаються обставини, які унеможливили завершення здобуття освіти, зокрема, стан здоров'я особи, яка має медичні протипоказання щодо продовження навчання за професією (спеціальністю), призов на строкову військову або альтернативну (невійськову) службу; призов на військову службу під час мобілізації тощо.

Закріплення законодавством України правопоновлюючої санкції досліджуваного виду пояснюється покладенням на безробітного ст. 44 Закону України «Про зайнятість населення» обов'язку здійснювати самостійно та за сприяння кар'єрного радника активний пошук роботи з метою

працевлаштування, зайнятості як під час відвідування, так і засобами дистанційної комунікації, в період між відвідуваннями, брати участь у заходах, пов'язаних із сприянням забезпеченню зайнятості населення.

Нехтування безробітним можливостями, набуття яких забезпечує ваучер для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян на ринку праці, фактично свідчить про неефективну витрату коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, а тому крім правообмежуючої санкції доцільним є застосування й правопоновлюючої.

Також відповідно до ст. 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» суми пенсій, виплачені надміру внаслідок зловживань з боку пенсіонера або подання страхувальником недостовірних даних, можуть бути повернуті пенсіонером добровільно або стягуються на підставі рішень територіальних органів Пенсійного фонду чи в судовому порядку.

Судовою практикою фактично сформульована умова застосування аналізованої правопоновлюючої санкції, якою є встановлення факту зловживання з боку пенсіонера. При цьому, за висновками Верховного Суду, викладеними у постанові від 16 червня 2020 року у справі №756/6984/16-а, надміру виплачена пенсія не може стягуватися з її отримувача у випадку призначення пенсійної виплати на підставі недостовірних даних, формування яких не залежить від пенсіонера – у такому разі суми зайво виплаченої пенсії стягуються зі страхувальника. «При цьому, оцінюючи докази, що свідчать про можливе зловживання, судам слід виходити з презумпції дійсності документів, наданих для призначення/перерахунку пенсії, та презумпції добросовісності заявника. Ці презумпції може бути спростовано на підставі доказів, що доводять умисел заявника на отримання пенсії без законних для цього підстав» [121].

Відповідні висновки Верховного Суду забезпечують одноманітність судової практики у справах, ініційованих територіальними управліннями

Пенсійного фонду України з приводу стягнення надміру виплачених сум пенсійних виплат. Так, рішенням Малиновського районного суду м. Одеси від 30 березня 2023 року у справі №521/18870/22, яке не оскаржувалось в апеляційному порядку, відмовлено у задоволенні відповідного позову Головного управління Пенсійного фонду України в Одеській області до пенсіонера з огляду на відсутність встановленого судом факту недобросовісності набувача [193]. Аналогічна підстава для відмови у позові встановлена й заочним рішенням Приморського районного суду м. Одеси від 28 лютого 2024 року у справі №522/13221/23 [65], залишеним без змін постановою Одеського апеляційного суду від 23 січня 2025 року [127].

Цікаво зауважити, що саме такий підхід до можливості застосування правопоновлюючих санкцій до пенсіонерів, закріплений і законодавством зарубіжних країн. Зокрема, ст. 138 від Уставу Республіки Польща від 17 грудня 1998 року про пенсії та ренти з Фонду соціального страхування передбачено, що особа, яка неправомірно одержала допомогу, виплачену незважаючи на настання обставин, що спричинили припинення або призупинення права на допомогу або припинення виплати допомоги повністю або частково, зобов'язана її повернути, за умови, що така особа, попереджена про відсутність права на її отримання, або ініціювала призначення і виплату допомоги на підставі неправдивих заяв чи документів або навмисно спотворила факти, які мали значення для вирішення питання про призначення пенсії.

При цьому польським законодавством також передбачено, що пенсія не може бути стягнута за період понад 12 місяців, якщо особа, яка її одержувала, повідомила орган пенсійного забезпечення про настання обставин, що спричинили припинення або призупинення права на допомогу або припинення виплати допомоги повністю або частково, і незважаючи на це, допомога їй продовжувала виплачуватися [15].

Аналогічний підхід застосовано й у законодавстві Румунії. Так, законами щодо звільнення від сплати деяких боргів із виплати пенсій від 23 вересня

2014 року №125/2014 [8] та про внесення змін до Закону №125/2014 щодо звільнення від сплати певної заборгованості з пенсій та встановлення заходів соціального захисту від 20 листопада 2024 року №285/2024 [9] передбачено, що суми, надані пенсіонерам понад норму через помилки в розрахунку під час перерахунку звільнено від повернення. Проте розбіжності, що виникають з вини пенсіонера, такі як використання ним документів, виданих із порушенням законодавства, декларування даних, що не відповідають дійсності, що призвело до помилкового призначення пенсії, невиконання обов'язків, які відповідно до закону покладаються на пенсіонерів, у тому числі щодо накопичення пенсії із заробітної плати, прирівнюються до заробітної плати або, залежно від обставин, до доходу від незалежної діяльності, не звільняються від виплати та повернення.

Друга група правопоновлюючих санкцій у праві соціального забезпечення стосується соціально зобов'язаних суб'єктів.

У цьому сенсі досить наочно дослідити ефективність відповідних галузевих санкцій можна на прикладі пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби.

Так, вище вже йшлося, що спеціальним законом, який регулює відносини у сфері пенсійного забезпечення осіб, які перебували на військовій службі, є Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

Розділи II–IV зазначеного нормативно-правового акта врегульовують порядок та умови призначення та виплати пенсії за вислугу років, пенсії по інвалідності та пенсії у зв'язку із втратою годувальника особам із числа військовослужбовців та членам їхніх сімей [28, с. 71].

Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» також передбачено, що всі призначені за цим Законом пенсії підлягають перерахунку.

Правовою основою для реалізації гарантії перерахунку призначених пенсій у зв'язку зі збільшенням рівня грошового забезпечення діючих

військовослужбовців, є положення частини третьої статті 43 та частини четвертої статті 63 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

Так, згідно з частиною третьою статті 43 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» «пенсії особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам, які мають право на пенсію за цим Законом, та членам їх сімей обчислюються з розміру грошового забезпечення, з якого було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 року – страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до частин першої, другої, четвертої статті 63 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» перерахунок раніше призначених пенсій військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом та членів їх сімей у зв'язку із введенням в дію цього Закону провадиться за документами, що є у пенсійній справі, а також додатковими документами, поданими пенсіонерами на час перерахунку. Якщо пенсіонер згодом подасть додаткові документи, які дають право на подальше підвищення пенсії, то пенсія перераховується за нормами цього Закону. При цьому перерахунок провадиться за минулий час, але не більш як за 12 місяців з дня подання додаткових документів і не раніше, ніж з дня введення в дію цього Закону.

Усі призначені за цим Законом пенсії підлягають перерахунку у зв'язку з підвищенням грошового забезпечення відповідних категорій військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, на умовах, у порядку та розмірах, передбачених Кабінетом Міністрів України.

Частиною четвертою статті 9 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» передбачено, що грошове

забезпечення виплачується у розмірах, що встановлюються Кабінетом Міністрів України, та повинно забезпечувати достатні матеріальні умови для комплектування Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів кваліфікованим особовим складом, враховувати характер, умови служби, стимулювати досягнення високих результатів у службовій діяльності.

30 серпня 2017 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і початкового складу та деяких інших осіб» №704 [141], якою затвердив тарифні сітки розрядів і коефіцієнтів посадових окладів, схеми тарифних розрядів, тарифних коефіцієнтів, додаткові види грошового забезпечення, розміри надбавки за вислугу років. Постановою встановлено, що грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу складається з посадового окладу, окладу за військовим (спеціальним) званням, щомісячних (підвищення посадового окладу, надбавки, доплати, винагороди, які мають постійний характер, премії) та одноразових додаткових видів грошового забезпечення.

Додатком 1 до постанови Кабінету Міністрів України «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і початкового складу та деяких інших осіб» визначено тарифну сітку розрядів і коефіцієнтів посадових окладів військовослужбовців з числа осіб рядового, сержантського і старшинського складу, офіцерського складу (крім військовослужбовців строкової військової служби), осіб рядового і начальницького складу.

Пунктом 4 постанови Кабінету Міністрів України «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і початкового складу та деяких інших осіб» (в первинній редакції на дату прийняття) передбачено, що розміри посадових окладів, окладів за військовими (спеціальними) званнями військовослужбовців, осіб рядового та начальницького складу визначаються шляхом множення розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб,

встановленого законом на 1 січня календарного року (але не менше 50 відсотків розміру мінімальної заробітної плати, встановленого законом на 1 січня календарного року), на відповідний тарифний коефіцієнт згідно з додатками 1, 12, 13, 14.

21 лютого 2018 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про перерахунок пенсій особам, які звільнені з військової служби, та деяким іншим категоріям осіб» №103 [171], пунктом 6 якої внесено зміни до постанов Кабінету Міністрів України, що додаються. Зокрема, у постанові Кабінету Міністрів України «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і початкового складу та деяких інших осіб» пункт 4 викладено в такій редакції: «4. Установити, що розміри посадових окладів, окладів за військовими (спеціальними) званнями військовослужбовців, осіб рядового та начальницького складу визначаються шляхом множення розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 01.01.2018, на відповідний тарифний коефіцієнт згідно з додатками 1, 12, 13 і 14».

Постановою Шостого апеляційного адміністративного суду від 29 січня 2020 у справі №826/6453/18 [128] визнано протиправним та скасовано пункт 6 постанови Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 року №103 «Про перерахунок пенсій особам, які звільнені з військової служби, та деяким іншим категоріям осіб».

Отже, з 29 січня 2020 року, тобто з дня набрання законної сили рішенням у справі №826/6453/18, пункт 6 постанови Кабінету Міністрів України «Про перерахунок пенсій особам, які звільнені з військової служби, та деяким іншим категоріям осіб» втратив чинність та була відновлена дія п. 4 постанови №704 у первісній редакції, тобто в редакції, що передбачає визначення посадового окладу та окладу за військовим (спеціальним) званням шляхом множення розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня календарного року (але не менше 50 відсотків розміру мінімальної

заробітної плати, встановленого законом на 1 січня календарного року), на відповідний тарифний коефіцієнт.

Проте факт підвищення грошового забезпечення відповідних категорій військовослужбовців з 29 січня 2020 року не спричинив жодних наслідків у сфері пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби, оскільки уповноважені суб'єкти відмовляють у наданні довідок про розмір грошового забезпечення для перерахунку пенсії.

Отримання відповідної довідки для перерахунку пенсії є процедурними відносинами у праві соціального забезпечення, тим не менше, реалізація права на їх результат у сучасних умовах забезпечується виключно у судовому порядку. Нині окружні адміністративні суди перевантажені відповідними судовими справами (№№420/34941/23, 420/12292/24, 420/24304/24 і т.д.).

Проте отримання бажаних довідок не означає, на жаль, поновлення у правах осіб, звільнених з військової служби, на пенсійне забезпечення, оскільки управління Пенсійного фонду України також відмовляють у проведенні бажаного перерахунку пенсії з огляду на відсутність відповідних рішень Кабінету Міністрів України та «порушення» процедури надходження довідки, як підстави для проведення перерахунку пенсії.

Проте судовою практикою вже давно сформульовані висновки про застосування відповідних правових норм, які зводяться до того, що підставою для вчинення дій, спрямованих на перерахунок раніше призначених пенсій, може бути як відповідна заява пенсіонера та додані до неї документи, так і рішення, прийняте Кабінетом Міністрів України, про що державні органи повідомляють орган Пенсійного фонду України [119].

А тому судом активно застосовуються до управлінь Пенсійного фонду України правопоновлюючі санкції у виді зобов'язань здійснити перерахунок та виплату пенсії на підставі наданих довідок про розмір грошового забезпечення станом на 01.01.2020 року, 01.01.2021 року, 01.01.2022 року, 01.01.2023 року,

починаючи з 01.02.2020 року, 01.02.2021 року, 01.02.2022 року та 01.02.2023 року відповідно з урахуванням раніше виплачених сум.

При цьому більшість судових рішень про встановлення відповідних зобов'язань управлінь Пенсійного фонду України почала з'являтися у 2024 році.

Тобто особи, звільнені з військової служби, як мінімум чотири роки недоотримують належну їм пенсію і відповідальність за це покладена виключно на Пенсійний фонд України, що зумовлює виключно глобальне збільшення дефіциту його бюджету.

Хоча, заради справедливості, варто зауважити, що відповідальність за, як мінімум шість місяців «бездіяльності» управління Пенсійного фонду України лежить на відповідних державних органах, уповноважених видавати довідки про грошове забезпечення для перерахунку пенсії.

Відповідне переконання ґрунтується на ідеї М.М. Шумили про квазірегуляторність правових висновків Верховного Суду. Так, вчений зазначає, що «квазіпрецедентність як ознака правових висновків Верховного Суду має два наслідки: обов'язковість для судів нижчої інстанції та здатність до квазірегулювання». При цьому за висновками М.М. Шумили, у процесі квазірегулювання Верховний Суд обмежений позитивним правом, оскільки не може врегульовувати відносини, які вже є предметом регулювання права. Це б загрожувало стабільності правопорядку. Верховним Судом квазірегулювання здійснюється з метою конкретизації загальних правил поведінки для спеціальних суспільних відносин. Проте, результат відповідної діяльності Верховного Суду стає імперативом (квазіджерелом) [239, с. 83].

І хоча висновки Верховного Суду відповідно до приписів законодавства обов'язкові лише при здійсненні правосуддя, водночас з огляду на забезпечення ними одноманітності судової практики, фактично, можна говорити про те, що вони мають бути квазіджерелом права і для суб'єктів правозастосування. Оскільки застосування норми права в інший спосіб, ніж той, який витлумачений Верховним Судом, є питанням часу, зацікавлений суб'єкт з великою

ймовірністю визнає відповідні дії, бездіяльність або рішення протиправними та зобов'язе через суд відновити свої права в ефективний спосіб.

Відповідні висновки можна накласти й на досліджувану ситуацію, коли відповідні державні органи, уповноважені видавати довідки про грошове забезпечення для перерахунку пенсії осіб, звільнених з військової служби, знаючи судову практику, сформовану зокрема Верховним Судом, продовжують реалізовуватися свої відповідні повноваження лише на виконання рішень суду, тим самим підвищуючи обсяг відповідальності Пенсійного фонду України.

Водночас з огляду на механізм реалізації права на пенсію, зокрема й осіб, звільнених з військової служби, видається, жодним чином розділити обов'язки щодо компенсації управомоченій особі понесених збитків, завданих порушенням її права на соціальний захист, неможливо. З цією метою, видається, доцільно передбачити у національному законодавстві відповідні штрафні санкції, які забезпечать ефективність правопоновлюючих, про які мова буде йти далі.

Таким чином, як зауважує Д.І. Сіроха, «правовідновлювальні санкції у праві соціального забезпечення – це передбачені законодавством заходи, які спрямовані на відновлення порушених прав у сфері соціального забезпечення шляхом усунення наслідків правопорушень, поновлення соціальних гарантій тощо» [207, с. 258].

Правопоновлюючі санкції у праві соціального забезпечення полягають у покладенні майнових зобов'язань на: громадян, які внаслідок вчинення винних діянь протиправно отримали будь-які види соціального захисту; зобов'язаних суб'єктів у сфері соціального захисту, які винні у неотриманні, несвоєчасному отриманні, отриманні не у повному обсязі управомоченою особою будь-якого соціального надання.

Правопоновлюючі санкції для соціального надавача зводяться до покладення на них обов'язку реалізувати свої ж повноваження. Водночас це не спростовує обґрунтованості визнання таких обов'язків заходами державного

примусу у праві соціального забезпечення, що зумовлено механізмом їх виникнення, що реалізовується виключно після встановлення факту правопорушення, за ініціативою другого учасника галузевих відносин, в адміністративному чи судовому порядкух, з максимальною деталізацією змісту відповідного обов'язку.

З огляду на порядок застосування правопоновлюючих санкцій у праві соціального забезпечення не можна говорити, що вони забезпечують повне поновлення у правах та відшкодування понесених у зв'язку з правопорушенням втрат саме у соціальній сфері. Це пов'язано з не співпадінням у часі моменту існування законного очікування отримати певне соціально-забезпечувальне надання і його реального отримання, а з іншої сторони – витрат коштів соціального захисту і їх повернення як безпідставно отриманих. Об'єктивно чим більш темпорально віддаленими є зазначені події тим більшими є понесені збитки, на розмір яких, як мінімум впливає рівень інфляції в країні.

2.3. Штрафні санкції у праві соціального забезпечення

У науці права соціального забезпечення доволі традиційним та таким, що, як правило, не оспорується, є твердження про те, що відповідний механізм правого регулювання галузевих відносин позбавлений штрафних санкцій.

Дійсно, основуючись виключно на буквальному тлумаченні приписів галузевого законодавства, ігноруючи судову практику та реалії забезпечення права на соціальний захист в Україні можна й надалі стверджувати про унікальність права соціального забезпечення як галузі права, в якій створено такий правопорядок, що зберігається й за відсутності репресивних (штрафних) санкцій. Ймовірно у майбутньому за умови підвищення життєвого рівня в нашій державі, економічної стабільності, досить високого рівня правової культури та правосвідомості можна буде говорити про максимальне скорочення кількості порушень у відносинах соціального захисту, задля усунення наслідків яких буде

достатньо виключно правообмежуючих та правопоновлюючих санкцій, водночас у сучасних умовах практика соціального захисту вже давно свідчить про те, що існування штрафних санкцій у праві соціального забезпечення необхідне.

Так, на переконання Є.В. Устименка, «найбільший інтерес для проведення класифікації санкцій за адміністративним правом України представляють способи і форми впливу на правопорушника, оскільки саме вони мають відношення до змісту санкції» [229, с. 55]. Відповідне переконання науковця цілком застосовне до права соціального забезпечення в аспекті дослідження галузевих штрафних санкцій.

Видається, що штрафними санкціями у праві соціального забезпечення є ті з них, які передбачають заходи найбільшого процесуального примусу на правопорушника та виражаються у застосуванні до нього матеріального покарання. Водночас штрафні санкції у праві соціального забезпечення, у першу чергу, спрямовані на припинення правопорушення, покарання винного суб'єкта та обмеження його прав і лише потім – на виконання обов'язків. У праві соціального забезпечення з огляду на особливості його предмету правового регулювання штрафні санкції є та мають бути лише фінансовими. Обмеження або додаткові обов'язки організаційного чи особистого характеру в якості змісту штрафних санкцій у праві соціального забезпечення не застосовуються, та й не будуть ефективними.

Особливістю національного галузевого законодавства є те, що штрафні санкції ним фактично не передбачені, що є недоліком, який має бути усунений у процесі кодифікації.

Тим не менше, не можна стверджувати, що більш ніж п'ятдесятирічна історія існування права соціального забезпечення як самостійної галузі права не містить випадків застосування штрафних санкцій. Мова йде про такий універсальний вид санкції, який може застосовуватися за будь-яких підстав, як відшкодування моральної шкоди.

У праві соціального забезпечення можливість компенсації моральної шкоди прямо не передбачена жодним нормативно-правовим актом. В якості виключення з цього правила можна згадати, хіба що, положення частини восьмої ст. 30 Закону України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року №1105-XIV, якою закріплено право потерпілих від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членів їхніх сімей на відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Проте важливо зауважити, що у цитованій статті йдеться про те, що відповідний спосіб захисту прав згаданих суб’єктів застосовується відповідно до приписів Цивільного кодексу України та Кодексу законів про працю України, а, отже, не є страховою виплатою. Тим не менше сама по собі норма ч. 8 ст. 30 Закону України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування» підтверджує визнання законодавцем можливості завдання потерпілому моральної шкоди, наприклад, під час виявлення у нього професійного захворювання, а, отже, й права на її відшкодування.

Про можливість визнання «відшкодування моральної шкоди» санкцією у праві соціального забезпечення свідчать підходи до розуміння змісту досліджуваної категорії, які зводяться до її визначення, як: «1) компенсації за завдану моральну шкоду; 2) самотійного, особливого та універсального виду відповідальності; 3) способу захисту прав» [244, с. 154].

Так, Т.Є. Крисань, досить вдало зазначає, що «компенсація (відшкодування) моральної шкоди є можливістю людини, якій заподіяно моральну шкоду внаслідок порушення її природних прав і свобод, вимагати від порушника виконання його обов’язку вчинити певні дії, спрямовані на усунення або послаблення в неї негативних психічних станів та процесів, викликаних приниженням її гідності внаслідок цього порушення; а також її можливість звернутися до компетентних державних чи міжнародних органів за примусовим забезпеченням виконання зазначеного обов’язку» [87, с. 218].

Схоже за змістом визначення формулює В.Д. Чернадчук, який зауважує, що відшкодування моральної шкоди зводиться до «покладання на суб'єкта, винного у її завданні, невігідних майнових наслідків у грошовій або іншій матеріальній формі, що застосовуються незалежно від заподіяння майнової шкоди» [237, с. 7].

Цивілісти також дійшли висновку, що відшкодування моральної шкоди має на меті відновлення порушеного права та/або компенсацію витрат, що їх зазнала особа у зв'язку з порушенням її права [203, с. 22].

Таким чином, з огляду на те, що санкції у праві соціального забезпечення характеризуються особливою юридичною силою, яка полягає у спрямуванні на припинення правопорушення /усунення його наслідків та перешкод, що стоять на шляху забезпечення інтересів учасників матеріальних та процедурних відносин у праві соціального забезпечення, спричиненням негативних наслідків для особи, яка не виконала передбаченого законом чи договором обов'язку у сфері соціального захисту, можна з упевненістю говорити, що відшкодування моральної шкоди належить до числа галузевих санкцій права соціального забезпечення, хоча й має цивільно-правову природу.

З цього приводу варто зауважити, що майже в кожній галузі права у сучасних умовах відбуваються трансформаційні процеси, які пов'язані з виникненням, розширенням кількості міжгалузевих інститутів. Не є виключенням у цьому сенсі й право соціального забезпечення, яке, як відзначають науковці [243, с. 91], вже давно характеризується публічно-приватною природою, що знаходить своє втілення в існуванні полікомпонентних правових конструкцій та використання їх потенціалу для вирішення питань соціального захисту. Мова йде про застосування договірного способу регулювання галузевих відносин [107, с. 59], констатацію можливості зловживання правом на соціальний захист [24, с. 204]. Цей перелік, видається, можна доповнити й відшкодуванням моральної шкоди, завданої управомоченому суб'єкту права соціального забезпечення.

На виправданості саме такого підходу щодо необхідності шукати приклади галузевих санкцій у праві соціального забезпечення в рамках чотирьох існуючих форм юридичної відповідальності: кримінальної, адміністративної, матеріальної та дисциплінарної, наполягає й М.М. Шумило [241, с. 490], який зазначає, що «закріплення форм галузевої відповідальності призведе до розбалансування як соціально-забезпечувального, так і всього законодавства, оскільки (якщо керуватися такою логікою) можна приймати закони про відповідальність у сфері сімейних, земельних, екологічних та інших відносин» при цьому самі санкції у будь-якому випадку винятковими не будуть.

У цілому вважаючи позицію М.М. Шумили щодо недоречності виділення відповідальності у праві соціального забезпечення в якості самостійного виду юридичної відповідальності дискусійною, тим не менше, не можна заперечувати виправданості твердження науковця про можливість та доцільність застосування засобів процесуального примусу, іманентно притаманних традиційним видам юридичної відповідальності, до порушників законодавства у сфері соціального захисту, оскільки вони у будь-якому випадку мають свої особливі ознаки, які дають можливість обґрунтовано включати їх до кола санкцій саме у праві соціального забезпечення.

Так, не можна не погодитися з К.В. Бориченко, яка зауважує, що «відшкодування моральної шкоди у праві соціального забезпечення як санкція за порушення галузевого законодавства має виключно додатковий характер та саме по собі не є ефективним за умови незастосування правопоновлюючих та/або припиняючих санкцій» [23, с. 113].

Одиничність прикладів комплексного застосовування санкцій у праві соціального забезпечення, серед іншого, є наслідком прогалини правового регулювання відповідної сфери суспільних відносин. Тоді, коли законодавство не містить вказівки на можливість компенсації моральної шкоди, здійснення судами правозастосовної діяльності призводить до різних юридично-значущих

наслідків, які відповідним чином відображаються на рівні соціальної захищеності людини.

Про доцільність застосування відшкодування моральної шкоди в якості санкції у праві соціального забезпечення судами зроблено висновок основуючись на положеннях ст. 13 Європейської конвенції з прав людини від 4 листопада 1950 року [61], якою передбачено, що «кожен, чиї права та свободи, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження». При цьому з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, яка відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року №3477-IV [135] визнається в Україні джерелом права, «під ефективністю способів захисту порушених (невизнаних, оспорюваних) прав розуміється їх здатність запобігати стверджуваному порушенню, його повторенню у майбутньому, а також адекватно відшкодувати шкоду, завдану ним» [182]. Таким чином, адекватне відшкодування шкоди, зокрема моральної, завданої порушенням права на соціальний захист, є однією із ефективних санкцій у праві соціального забезпечення, яка відіграє подвійну функцію: компенсаційну та каральну. На жаль, з огляду на практику виконання судових рішень з соціальних спорів, сама лише констатація порушення прав позивача та зобов'язання вчинити певні дії, частіше за все, не може бути достатнім для того, щоб захист міг вважатися ефективним. Відповідних рис він набуває завдяки штрафним санкціям.

Ще однією особливістю відшкодування моральної шкоди як санкції у праві соціального забезпечення є те, що сам факт її заподіяння презюмується.

Як зазначає В.Г. Ротань, оскільки підставою виникнення у соціально зобов'язаного суб'єкта обов'язку відшкодувати моральну шкоду є правопорушення, то завжди є і моральні страждання управомоченої у сфері соціального захисту особи (сім'ї) з приводу порушення її прав [100, с. 161].

Аналогічних висновків дійшов і Я.М. Шевченко, який зазначає, що «моральна шкода, як правило, супроводжує будь-яке порушення права чи охоронюваного законом інтересу» [234, с. 43].

Практикою Європейського суду з прав людини сформульовані подібні висновки. Зокрема, у рішеннях у справах «Рисовський проти України» [187], «Антоненков та інші проти України» [183] ЄСПЛ зазначив, що порушення державою в особі органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, які реалізують державну політику, прав людини завдають психологічних страждань, розчарувань та незручностей зокрема через порушення принципу належного врядування, а, отже, свідчать про наявність моральної шкоди. Таким чином, психологічне напруження, розчарування та незручності, що виникли в уповноваженої у сфері соціального захисту особи внаслідок порушення її права на соціальний захист, навіть якщо вони не потягли вагомих наслідків у вигляді погіршення здоров'я чи інших страждань, можуть свідчити про заподіяння їй моральної шкоди.

Існування відповідної презумпції зумовлює й особливості доказування у справах про відшкодування моральної шкоди, завданої порушенням права на соціальний захист.

Так, виходячи із загальних принципів доказування, у справах про відшкодування моральної шкоди, завданої органами державної влади та органами місцевого самоврядування, позивач повинен довести, які саме дії (рішення, бездіяльність) спричинили страждання чи приниження, яку саме шкоду вони заподіяли і який її розмір.

Водночас, відповідно до конституційних приписів (ст.ст. 3, 19) порушення прав людини з боку суб'єктів владних повноважень прямо суперечить їх головним конституційним обов'язкам і завжди викликає у людини негативні емоції.

А тому з урахуванням особливостей відносин соціального захисту між людиною і державою (в особі органу державної влади чи органу місцевого

самоврядування), з метою забезпечення реального та ефективного захисту прав уповноваженої у сфері соціального захисту особи саме на соціально зобов'язаного суб'єкта-відповідача покладається тягар спростування факту заподіяння моральної шкоди та доведення неадекватності (нерозумності, несправедливості) її розміру, визначеного позивачем. Аналогічних висновків дійшов Верховний Суд у справі №750/6330/17 (постанова від 27 листопада 2019 року) [125].

Водночас не можна не зауважити, що механізм фінансування виконання державою своїх соціальних зобов'язань, який функціонує в Україні, обумовлює висновок про те, що у сучасних умовах, про забезпечення фактичної ефективності відшкодування моральної шкоди як штрафної санкції у праві соціального забезпечення в рамках «державних» організаційно-правових форм соціального захисту, можна говорити, у більшості випадків, суто в теорії.

Так, відповідно до статистики Державної судової адміністрації за 2022 рік, 67,6% від загальної кількості всіх адміністративних справ склали спори про пенсійні та інші соціальні виплати [111], відповідачем у яких є територіальні органи Пенсійного фонду України.

За умови застосування до територіального органу Пенсійного фонду України поряд з правопоновлюючою санкцією штрафної у виді відшкодування пенсіонеру моральної шкоди відповідне судове рішення буде виконуватися з урахуванням приписів частини першої ст. 3 Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» від 5 червня 2012 року №4901-VI [140], відповідно до якої «виконання рішень суду про стягнення коштів, боржником за яким є державний орган, здійснюється Державною казначейською службою України в межах відповідних бюджетних призначень шляхом списання коштів з рахунків такого державного органу, а в разі відсутності у зазначеного державного органу відповідних призначень – за рахунок коштів, передбачених за бюджетною програмою для забезпечення виконання рішень суду, а саме за

бюджетною програмою КПКВК 3504040 «Заходи щодо виконання рішень суду, що гарантовані державою» (далі – бюджетна програма КПКВК 3504040)».

У зв'язку з тим, що у територіальних органів Пенсійного фонду України немає відкритих рахунків в органах казначейства, на яких можуть обліковуватись кошти безпосередньо цього органу та з яких можливо здійснити безспірне списання коштів, а бюджетні призначення на виплату відшкодування моральної шкоди не передбачені то відповідні виплати можуть бути здійснені виключно за наявності відповідного фінансування з Державного бюджету України.

Таким чином, виконання судових рішень про стягнення з Пенсійного фонду України відшкодування моральної шкоди буде здійснюватися Державною казначейською службою України за бюджетною програмою КПКВК 3504040, з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень».

Відповідно до абзацу другого частини третьої розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень», заборгованість за рішеннями суду погашається в такій черговості:

«у першу чергу погашається заборгованість за рішеннями суду щодо пенсійних та соціальних виплат, про стягнення аліментів, відшкодування збитків та шкоди, завданих внаслідок злочину або адміністративного правопорушення, каліцтва або іншого ушкодження здоров'я, а також у зв'язку з втратою годувальника;

у другу чергу погашається заборгованість за рішеннями суду, пов'язаними з трудовими правовідносинами;

у третю чергу погашається заборгованість за всіма іншими рішеннями суду».

Оскільки законодавством встановлено, що безспірне списання коштів державного бюджету повинно здійснюватися за черговістю надходження рішень

суду на виконання, то відповідним судовим рішенням про відшкодування моральної шкоди пенсіонеру може бути присвоєно виключно третю черговість заборгованості.

Довідково варто зазначити, що станом на грудень 2024 року лише в Одеській області сума коштів за судовими рішеннями, що обліковуються за бюджетною програмою КПКВК 3504040 по 1-й, 2-й та 3-й черзі, складає понад 7,4 млрд. грн., а виконуються судові рішення, зареєстровані в органах Казначейства протягом III кварталу 2023 року (1 черговість заборгованості). Протягом серпня 2024 року по Україні за названою бюджетною програмою виконано судових рішень на 9,17 млн. грн. [174], що з високою очевидністю свідчить про недостатність виділених коштів для забезпечення інтересів управомочених суб'єктів у сфері соціального захисту у разі винесення щодо них судового рішення про відшкодування завданої моральної шкоди.

Інші види матеріальних штрафних санкцій у праві соціального забезпечення, що застосовуються за відповідні правопорушення, практично відсутні. Мається на увазі як механізм індексації відповідних доходів, неотриманих управомоченою у сфері соціального захисту особою внаслідок протиправної поведінки соціально зобов'язаного суб'єкта, так і механізм компенсацій.

Натомість неможна не погодитися з точною зору К.В. Бориченко, яка зазначає, що «у законодавстві у сфері соціального захисту населення в якості заходів відповідальності зобов'язаного суб'єкта мають бути закріплені не лише компенсація неотриманого блага (виду соціального захисту), але й стягнення відсотків розміру (вартості) того чи іншого виду соціального захисту» [26, с. 29].

В рамках цивільного законодавства можливість стягнення грошових коштів, протиправно вчасно не отриманих, передбачена ст. 625 ЦК України, за приписами якої «боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти

річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом» [233].

При цьому важливо зауважити, що неможливість виконання грошового зобов'язання (зокрема, через відсутність коштів) не є обставиною, яка звільняє боржника від відповідальності.

Цитована правова норма може бути цілком застосовна й у сфері соціального захисту. Відповідний висновок підтверджується сформованою судовою практикою.

Зокрема, у постанові від 21 квітня 2022 року у справі №447/2222/20 Верховний Суд дійшов висновку, що будь-яке зобов'язання, яке полягає у відповідності праву кредитора вимагати від боржника виконання певних дій кореспондуючого обов'язку боржника сплатити кошти на користь кредитора, за своєю природою є грошовим [122]. При цьому не має значення підстава виникнення відповідного зобов'язання – нею може бути як договір, так й інші підстави, передбачені законодавством, зокрема й факт заподіяння шкоди чи судові рішення.

Вище вже зазначалось, що якщо мова йде про соціально зобов'язаного суб'єкта, який уповноважений на здійснення грошових виплат у сфері соціального захисту, то у більшості випадків у разі порушення ним прав управомоченої у сфері соціального захисту особи поновлення її прав відбувається за рішенням суду: на орган соціального захисту покладається обов'язок здійснити нарахування та виплату соціально-забезпечувального надання з дати допущеного порушення. Фактично у соціально зобов'язаного суб'єкта виникає грошове зобов'язання перед людиною (сім'єю), виконання якого залежить від фінансування першого.

Цікаво зауважити, що до 2018 року можливість стягнення грошових коштів, обов'язок щодо виплати яких виник за рішенням суду, з урахування інфляційних збитків та 3% річних була дещо обмежена, оскільки за висновками Верховного Суду України, викладеними у постанові від 20 січня 2016 року у

справі №6-2759цс15, спірні відносини стосуються виконання судового рішення, що унеможлиблює застосування норми, яка передбачає цивільно-правову відповідальність за невиконання грошового зобов'язання (ст. 625 ЦК України) [126].

16 травня 2018 року Велика Палата Верховного Суду під час перегляду справи №686/21962/15-ц у касаційному порядку відступила від цитованих висновків Верховного Суду України щодо стягнення на підставі ст. 625 ЦК України 3% річних та інфляційних втрат, нарахованих за невиконання грошового зобов'язання, і зазначила, що «ст. 625 ЦК України визначає загальні правила відповідальності за порушення будь-якого грошового зобов'язання незалежно від підстав його виникнення, приписи цієї статті поширюються на всі види грошових зобов'язань, якщо інше не передбачено договором або спеціальними нормами закону, який регулює, зокрема, окремі види зобов'язань» [117].

Така позиція Верховного Суду безумовно є виправданою, оскільки ст. 625 ЦК України закріплені загальні правила відповідальності за невиконання (неналежне виконання) будь-якого грошового зобов'язання незалежно від підстав його виникнення та, відповідно, правового регулювання, а, отже, для застосування відповідних приписів й у сфері відповідальності у праві соціального забезпечення немає перешкод. Тим паче, що жоден спеціальний нормативно-правовий акт у сфері соціального захисту населення не містить приписів про неможливість застосування до зобов'язань соціально зобов'язаного суб'єкта, який прострочив виконання, на вимогу уповноваженої у сфері соціального захисту особи (сім'ї) сплатити суму нарахованої грошової виплати з урахуванням індексу інфляції за весь час прострочення.

Поширення практики застосування досліджуваної санкції у праві соціального забезпечення, видається, буде мати надзвичайно позитивний ефект, який можна відобразити у взаємозв'язку двох його проявів:

- стимулювання соціального надавача та опосередковано держави у цілому у найкоротші терміни вживати всіх заходів з метою фактичного відновлення порушених прав людини (сім'ї) у сфері соціального захисту, запобігання аналогічним та повторним порушенням;

- повне відновлення у правах уповноваженого у сфері соціального захисту суб'єкта.

Доцільність застосування саме обов'язку виконати своє грошове зобов'язання з урахуванням інфляційних втрат та 3% річних в якості штрафної санкції у праві соціального забезпечення зумовлена тим, що покладення відповідного обов'язку на порушника забезпечує компенсацію постраждалий стороні за рахунок першої майнових втрат у спрощеному порядку, який не вимагає доведення наявності майнової шкоди, її розміру тощо.

Таким чином, штрафними санкціями у праві соціального забезпечення є ті з них, які передбачають заходи найбільшого процесуального примусу на правопорушника та виражаються у застосуванні до нього матеріального покарання. Водночас штрафні санкції у праві соціального забезпечення, у першу чергу, спрямовані на припинення правопорушення, покарання винного суб'єкта та обмеження його прав і лише потім – на виконання обов'язків. У праві соціального забезпечення з огляду на особливості його предмету правового регулювання штрафні санкції є та мають бути лише фінансовими.

З огляду на те, що санкції у праві соціального забезпечення характеризуються особливою юридичною силою, яка полягає у спрямуванні на припинення правопорушення /усунення його наслідків та перешкод, що стоять на шляху забезпечення інтересів учасників матеріальних та процедурних відносин у праві соціального забезпечення, спричиненням негативних наслідків для особи, яка не виконала передбаченого законом чи договором обов'язку у сфері соціального захисту, можна з упевненістю говорити, що відшкодування моральної шкоди належить до числа галузевих санкцій права соціального забезпечення, хоча й має цивільно-правову природу.

Відшкодування моральної шкоди як штрафна санкція у праві соціального забезпечення характеризується такими ознаками:

- має додатковий характер;
- застосовується виключно за ініціативою управомоченої особи, право на соціальний захист якої порушено;
- не передбачена соціальним законодавством;
- врегульована нормами конституційного та цивільного права;
- відіграє подвійне значення (виконує компенсаційну та каральну функції);
- характеризується презумпцією заподіяння моральної шкоди при порушенні права на соціальний захист;
- має особливості доказування, яке зводиться до спростування соціально зобов'язаним суб'єктом факту заподіяння моральної шкоди та доведення необґрунтованості її розміру, визначеного позивачем.

Поширення застосування відшкодування моральної шкоди у праві соціального забезпечення пов'язане з трансформацією галузевих суспільних відносин та зміною механізму їх регулювання, що характеризується появою полікомпонентних міжгалузевих правових конструкцій, які, тим не менше, повністю відповідають меті правового регулювання галузевих відносин – забезпечення соціальної захищеності населення [36, с. 100].

Відсутність у соціально-забезпечувальному законодавстві прямої вказівки на можливість компенсації моральних страждань не обмежує правомочність громадян звертатися до суду з відповідним позовом. У будь-якому випадку при вирішенні питання про захист права на соціальний захист буде застосовуватися механізм, закріплений ст. 56 Конституції України, ст. 23 Цивільного кодексу України.

Іншим видом штрафної санкції у праві соціального забезпечення є обов'язок соціально зобов'язаного суб'єкта сплатити управомоченій у сфері соціального захисту особі (сім'ї) у разі несвоєчасного виконання свого грошового зобов'язання разом із сумою нарахованих грошових виплат суму

інфляційних втрат як компенсацію знецінення грошових коштів за основним зобов'язанням внаслідок інфляційних процесів у період прострочення їх оплати та три проценти річних від простроченої суми.

Нарахування інфляційних втрат на суму нарахованого, але не виплаченого, соціально-забезпечувального надання та трьох процентів річних, ґрунтується на приписах ст. 625 ЦК України, та є санкцією, яка застосовується до соціально зобов'язаного суб'єкта за прострочення грошового зобов'язання, оскільки виступає способом захисту майнового права та інтересу, який полягає у відшкодуванні матеріальних втрат управомоченої у сфері соціального захисту особи (сім'ї) від знецінення грошових коштів унаслідок інфляційних процесів та отриманні компенсації за неналежне виконання соціального зобов'язання.

Аналізований захід державного примусу належить до переліку штрафних санкцій у праві соціального забезпечення з огляду на визначальні його особливості, до яких належать:

- додатковий характер;
- застосування виключно за ініціативою управомоченої особи, право на соціальний захист у виді грошових виплат якої порушено;
- зв'язок з грошовим зобов'язанням соціального надавача щодо управомоченої особи, яке виникає, як правило, на підставі судового рішення (рідше, адміністративного акту);
- відсутність у спеціальному законодавстві у сфері соціального захисту прямої вказівки на можливість застосування, проте відсутність відповідної заборони;
- врегулювання порядку застосування нормами цивільного права;
- спрямування на відшкодування майнових втрат управомоченої особи, покарання правопорушника та попередження порушень у майбутньому;
- особливості доказування, яке не вимагає доведення наявності шкоди, її розміру тощо.

Водночас для забезпечення прав отримувачів соціального захисту, з метою спрощення правозастосування, доцільно закони, якими передбачено порядок призначення та здійснення грошових виплат як виду соціального захисту доповнити статтею у такій редакції:

«Стаття N. Штрафні санкції за порушення законодавства у сфері соціального захисту

1. Соціально зобов'язаний суб'єкт, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу особи зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

2. Для цілей цього Закону грошовим визнається будь-яке зобов'язання, в якому праву особи вимагати від соціально зобов'язаного суб'єкта сплати коштів кореспондує обов'язок останнього з такої сплати.

Грошове зобов'язання соціально зобов'язаного суб'єкта може виникати як з адміністративного акту, судового рішення, так і з договору.

3. Соціально зобов'язаний суб'єкт не звільняється від відповідальності за неможливість виконання ним грошового зобов'язання через фінансування.

4. Особа (сім'я) має право на відшкодування моральної шкоди, у разі, якщо порушення її законних прав призвели до моральних страждань, втрати нормальних життєвих зв'язків і вимагають від неї додаткових зусиль для організації свого життя.

Порядок відшкодування моральної шкоди визначається цивільним законодавством.

Моральна шкода відшкодовується одноразово».

РОЗДІЛ 3. ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

3.1. Підстава застосування санкцій у праві соціального забезпечення

Санкції у праві соціального забезпечення застосовуються як реакція на правопорушення, яке є юридичним фактом, що зумовлює виникнення у правопорушника певних додаткових обов'язків, визначених законом. Безумовно, для застосування досліджуваних заходів державного примусу необхідна наявність підстави, яка заздалегідь встановлюється законодавством.

Питання визначення підстави застосування санкцій як предмет дослідження дістали найбільшої популярності серед науковців – представників галузей права, в рамках яких застосовуються традиційні форми юридичної відповідальності (кримінального права, адміністративного права, цивільного права, трудового права). В рамках права соціального забезпечення окреслена проблема так і не була належно висвітлена.

Традиційно підставу юридичної відповідальності визначають як сукупність обставин, за наявності яких стає можливим застосування відповідного інституту [69, с. 40]. Саме від якості правових норм, якими закріплена підстава застосування санкцій у праві соціального забезпечення, залежить їх ефективність, стан забезпечення законності та правопорядку у відповідній сфері суспільних відносин, державі в цілому.

Досліджуючи підставу юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці, І.Ф. Коваль та Л.П. Амелічева зазначають, що «сучасні погляди вчених-правознавців стосовно підстав юридичної відповідальності в теорії права групуються у вузький (класичний) та широкий підходи» [73].

Прихильники вузького (класичного) підходу до розуміння змісту того юридичного факту, який зумовлює можливість застосування санкцій, зокрема й

у праві соціального забезпечення, виходять з достатності лише фактичної підстави [220, с. 403; 69, с. 41]. Своєю чергою, представники широкого розуміння підстави застосування санкцій виокремлюють фактичну та юридичну [66, с. 46] або фактичну, юридичну й процесуальну підстави [177, с. 67].

Так, науковці стверджують, що санкції до особи, яка скоїла правопорушення, застосовуються за умови наявності:

1) нормативно-правової підстави, тобто наявності норми права в системі законодавства, яка закріплює можливість застосування санкції до правопорушника;

2) фактичної підстави, тобто вчинення суб'єктом відповідальності протиправного діяння;

3) процесуальної підстави, тобто правозастосовного акту, яким встановлені фактична та юридична підстави застосування санкцій, визначений їх вид та обсяг (розмір) та який вступив у законну силу [70, с. 23].

Обидва підходи близькі за своєю суттю та змістом, оскільки розкриваючи особливості підстави застосування санкцій, представники класичного розуміння виходять зі складної її структури, яка полягає у взаємозв'язку трьох елементів: фактичного, юридичного, процесуального. Прихильники широкого підходу ці ж елементи розглядають як окремі підстави юридичної відповідальності.

Видається, в рамках цього дослідження більш змістовним для розкриття сутності підстави застосування санкцій у праві соціального забезпечення є саме широкий підхід, який не є традиційним, проте забезпечує можливість всебічно вивчити досліджувану категорію.

Таким чином, санкції у праві соціального забезпечення застосовуються за умови наявності фактичної, нормативно-правової та процесуальної підстави.

Фактичною підставою застосування санкцій у праві соціального забезпечення є юридичний факт вчинення суб'єктом галузевих суспільних відносин діяння, яке містить склад відповідного правопорушення, тобто вчинку,

який суперечить приписам законодавства та має негативний вплив на статус іншого учасника правовідносин.

Серед науковців – представників загальнотеоретичної юриспруденції до цього часу точиться дискусія щодо розуміння сутності поняття «правопорушення». Як зауважує А.Ю. Бойчук, автором однієї з дефініцій цієї категорії є А.Д. Дмитрієв, на переконання якого «правопорушення – це винне, протиправне діяння, вчинене деліктоздатною особою» [20, с. 3]. Видається цитоване визначення містить у собі основні ознаки правопорушення, незалежно від його галузевої належності. Так, будь-яке правопорушення:

- виражається в діянні (дії або бездіяльності);
- є протиправним (тобто вчиненим всупереч приписам законодавства, які містять формально визначені правила поведінки);
- має негативний вплив на правовий статус інших учасників правовідносин, суспільство в цілому;
- є винним діянням;
- вчинене деліктоздатною особою;
- може породжувати відносини юридичної відповідальності.

Цитовані характеристики знайшли своє відображення й у поняттях правопорушень різної галузевої належності.

Так, бюджетним правопорушенням визнається «різновид фінансового правопорушення як винне протиправне порушення бюджетного законодавства у вигляді діяння (дії або бездіяльності) учасника бюджетного правовідносини та інших осіб, за яке встановлена юридична відповідальність» [80, с. 387]; податкове правопорушення – це «протиправні діяння (дія чи бездіяльність) платників податків, податкових агентів та/або їх посадових осіб, а також посадових осіб контролюючих органів, що призвели до невиконання або неналежного виконання вимог, встановлених Кодексом та іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи» [114]; екологічним правопорушенням є «винна, протиправна дія або

бездіяльність, що порушує встановлений державою правопорядок, права й обов'язки громадян і організацій у сфері раціонального використання природних ресурсів, їх відтворення й охорони навколишнього природного середовища, за вчинення якої законом передбачена юридична відповідальність» [46, с. 176]; трудове майнове правопорушення як підстава для матеріальної відповідальності працівника є «невиконанням або неналежним виконанням працівником покладених на нього трудових обов'язків, у результаті чого підприємству, установі чи організації завдана майнова шкода» [176] і т.д.

Виходячи з вищезазначеного, можна сформулювати й визначення поняття «правопорушення у праві соціального забезпечення», яким варто розуміти протиправне, винне діяння (дія чи бездіяльність) суб'єктів галузевих матеріальних та процедурних суспільних відносин (їх представників) та/або їх посадових осіб, що призвело до порушення вимог соціального законодавства, завдало шкоди іншому суб'єкту правовідносин, за вчинення якого можуть бути застосовані юридичні санкції.

Правопорушення у праві соціального забезпечення характеризується чотирма елементами (суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт, об'єктивна сторона), ознаки яких визначають галузеву специфіку досліджуваного правопорушення як явища.

Так, суб'єктом правопорушень у праві соціально забезпечення можуть бути як уповноважені у сфері соціального захисту особи (сім'ї), так і соціально зобов'язані особи.

З цього приводу варто зауважити, що особливістю права соціального забезпечення як галузі права є те, що значну частку уповноважених у сфері соціального захисту суб'єктів становлять особи, які в силу віку чи стану здоров'я ще або вже не здатні розуміти значення своїх дій та відповідно керувати ними, що може наштовхнути на думку про те, що відповідні особи не можуть бути суб'єктами відповідальності у праві соціального забезпечення. Але це не так.

На вказану особливість правовідносин соціального забезпечення свого часу звернула увагу С.М. Синчук, яка вперше цілком обґрунтовано сформулювала визначення поняття «дієздатність фізичної особи у праві соціального забезпечення» як «здатність самотійно або через законного, договірнього чи уповноваженого представника набувати і здійснювати суб'єктивні права та обов'язки у правовідносинах соціального захисту» [204, с. 72]. Вчена також зауважує, що зміст дієздатності фізичних осіб у правовідносинах соціального захисту та особливості галузевих санкцій свідчать про те, що здатність нести відповідальність не є окремою складовою галузевої правосуб'єктності, а, отже, набувається одночасно з моментом набуття особою дієздатності у сфері соціального захисту, тобто з моменту настання несприятливих наслідків соціальних ризиків [204, с. 77].

Тим не менше, не дивлячись на те, що дієздатність фізичних осіб у відносинах соціального захисту передбачає не лише власні дії людини, але й (за потреби) дії її представника, наслідки цих дій є виключно індивідуалізованими та пов'язаними з особою отримувача соціального захисту, а тому, навіть за умови фактичного вчинення правопорушення у праві соціального забезпечення представником, суб'єктом такого правопорушення, наслідком якого стало, наприклад, безпідставне отримання грошової виплати, або її здійснення у вищому за належний розмір, або безоплатне отримання соціальних послуг, право на які у особи відсутнє, тощо є саме управомочена у сфері соціального захисту особа.

Другим суб'єктом правопорушення у праві соціального забезпечення є соціальний надавач. Залежно від організаційно-правової форми соціального захисту, його виду це може бути як фізична особа, так і юридична.

Елементом складу правопорушення у праві соціального забезпечення є суб'єктивна сторона, яка передбачає наявність у особи відповідного психічного ставлення до свого діяння і його наслідків.

Видається, саме цей елемент складу правопорушення у праві соціального забезпечення найбільше визначає своєрідність підстави застосування галузевих санкцій.

Так, вище вже йшлося, що більшість фізичних осіб як суб'єктів відповідальності у праві соціального забезпечення є неосудними, а тому не можуть сформувати жодного ставлення до вчинених від їх імені діянь.

У цьому випадку, видається, варто виходити з наявності вини представника у вчиненні відповідних діянь, оскільки вони здійснюються від імені та в інтересах отримувача соціального захисту. Представник у цьому випадку, як правило, жодної вигоди не отримує, виключно реалізуючи гарантовані його довірителю правомочності, проте зловживаючи ними з метою набуття більшої вигоди для особи, наділеної правом, передбаченим ст. 46 Конституції України.

Крім того, форма вини, з якою вчинене правопорушення у праві соціального забезпечення, переважно не має жодного значення для застосування галузевих санкцій. В якості виключення з цього правила можна навести, хіба що, ст. 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», якою передбачено, що суми надміру виплачених пенсій повертаються або стягуються на користь Пенсійного фонду України лише у разі якщо їх виплата стала наслідком зловживань з боку пенсіонера, які, видається, можуть бути лише умисними. Тобто якщо нарахування та виплата пенсії у вищому за належний розмір відбулися не через умисні діяння пенсіонера то відповідні суми не повертаються Пенсійному фонду України, про що вже йшлося вище.

Проблемним є встановлення вини соціально зобов'язаного суб'єкта, якими, у більшості випадків, є юридичні особи.

Варто зауважити, що у правничій науці склалося дві теорії визначення вини юридичної особи у вчиненні правопорушення.

Перший підхід – це так звана «суб’єктивна теорія вини», яка полягає у тому, що вина юридичної особи як суб’єкта відповідальності може проявлятися у формі: 1) вини її органів; 2) вини її учасників; 3) вини її працівників чи посадових осіб, які не є органами юридичної особи і виконують свої трудові функції [62, с. 163]. Виходячи з такого підходу, психічне ставлення до порушень окремих посадових осіб «переноситься» на всю юридичну особу.

Інша теорія – об’єктивна, яка зводиться до того, що психічне ставлення до вчиненого не підлягає оцінці, має значення виключно характеристика діяльності порушника у конкретних умовах. Тобто, юридична особа вважається винною в порушенні законодавства, якщо вона мала можливість для його дотримання, однак не здійснила всіх належних для цього заходів, тим самим допустивши порушення [32, с. 65].

Цікавою у цьому сенсі є правозастосовна практика. Так, наприклад, проводячи перерахунок пенсії особі, звільненій із військової служби, на підставі ст. 63 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», Головне управління Пенсійного фонду України в Одеській області системно обмежує відповідну грошову виплату максимальним розміром не дивлячись на існування рішень Конституційного Суду України №7-рп/2016 від 20 грудня 2016 року [191] та №7-р(П)/2022 від 12 жовтня 2022 року [192], з огляду на зміст яких пенсія з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною не підлягає обмеженню максимальним розміром, та рішень Одеського окружного адміністративного суду від 6 вересня 2021 року у справі №420/10742/21, яким зобов’язано Головне управління Пенсійного фонду України в Одеській області здійснити перерахунок та виплату з 01 квітня 2019 року пенсії за вислугу років колишньому військовослужбовцю без обмеження її максимальним розміром – десятима прожитковими мінімумами

установленими для осіб, які втратили працездатність [199], рішення Одеського окружного адміністративного суду від 22 листопада 2023 року у справі №420/20813/23, яким зобов'язано Головне управління Пенсійного фонду України в Одеській області здійснити перерахунок та виплату пенсії колишньому військовослужбовцю з 1 серпня 2021 року у розмірі 80% грошового забезпечення, без обмеження максимальним розміром, з урахуванням виплачених сум [196], рішення Одеського окружного адміністративного суду від 30 травня 2024 року у справі №420/10028/24, яким зобов'язано Головне управління Пенсійного фонду України в Одеській області провести перерахунок та виплатити з урахуванням здійснених виплат пенсію за вислугу років колишньому військовослужбовцю без обмеження максимальним розміром з 01 березня 2022 року, з 01 березня 2023 року та з 01 березня 2024 року з урахуванням індексації, проведеної відповідно до постанов Кабінету Міністрів України [198].

У цьому випадку, видається, можна говорити про змішану (суб'єктивно-об'єктивну) природу вини ГУ ПФУ в Одеській області, оскільки посадові особи маючи доступ до пенсійної справи, будучи обізнаними про наявність відповідних судових рішень, які вступили в законну силу, і якими констатовано неможливість обмеження пенсії особи з квітня 2019 року щоразу при проведенні перерахунку розмір пенсійної виплати залишають незмінним, тим самим порушуючи права пенсіонера. З іншого боку, будучи суб'єктом владним повноважень і маючи обов'язок діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, ГУ ПФУ в Одеській області не може ігнорувати приписи названих вище рішень Конституційного Суду України, а тому маючи реальну можливість діяти правомірно, соціальний надавач конкретно у цьому випадку умисно порушує права управомоченого суб'єкта.

Схожих висновків хоча й в іншій сфері суспільних відносин дійшов і Верховний Суд у постанові від 27 квітня 2018 року у справі №820/4064/17, де

зазначив, що «вина юридичної особи у цій справі, на думку колегії суддів, доводиться недбалістю посадових осіб платника..., незабезпеченням контролю щодо дотримання строків виконання податкових зобов'язань». При цьому останній факт встановлений судом безвідносно до внутрішнього психологічного ставлення окремих фізичних осіб до такого порушення, що є проявом об'єктивної теорії вини юридичної особи.

З огляду на вищевикладене, видається, що у правопорушеннях у праві соціального забезпечення вина соціального надавача завжди буде мати суб'єктивно-об'єктивну правову природу та зводиться до врахування психологічного ставлення керівництва юридичної особи та її посадових осіб до прийнятих рішень та вчинених діянь з одного боку та оцінки можливості правомірної поведінки в існуючих обставинах.

Визначаючи об'єкт правопорушення як підстави застосування санкцій у праві соціального забезпечення варто зауважити, що множинність підходів до визначення категорії «об'єкт правопорушення», на думку Т.М. Лежневої, С.В. Черноп'ятова, в цілому зводиться до двох груп концепцій «об'єкт – відносини» та «об'єкт – блага». Науковці стверджують, «що, оскільки всі відносини мають певний об'єкт, яким є блага, ці групи концепцій мають застосовуватися у взаємозв'язку, адже фактично забезпечують спільне, однак різнорівневе бачення об'єкта правопорушення, тобто того, на що воно посягає» [90, с. 137].

Видається, така позиція науковців може бути цілком застосовна для визначення об'єкту правопорушення в рамках цього дослідження.

Ще однією складовою правопорушення у праві соціального забезпечення як підстави застосування галузевих санкцій є діяння у формі дії або бездіяльності. Без діяння правопорушника не може бути вчинене жодне правопорушення. Воно або безпосередньо вказується в диспозиції статті, або однозначно впливає з її змісту і, таким чином, виступає обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу правопорушення у праві соціального забезпечення.

Діянням як обов'язковою ознакою об'єктивної сторони правопорушення у праві соціального забезпечення є конкретна протиправна поведінка суб'єкта, що виражається у формі дії чи бездіяльності.

Під дією слід розуміти активну, свідому, суспільно шкідливу, протиправну поведінку правопорушника, яка направлена на порушення встановленої заборони, правила поведінки, припису законодавства (наприклад, неповідомлення соціально зобов'язаного суб'єкта про зміну обставин, що впливають на зміст і обсяг права на соціальний захист, безпідставне неврахування при призначенні грошових виплат у сфері соціального захисту додаткових, наданих отримувачем соціального захисту, документів тощо).

Варто зауважити, що обов'язок діяти та форма таких дій у праві соціального забезпечення може виникати не лише з приписів законодавства, але й з умов укладеного договору (пенсійного контракту, договору про надання соціальних послуг тощо) [108, с. 23] або визначатися службовим положенням, професією особи. Наприклад, невиконання батьками-вихователями обов'язків щодо належного виховання, розвитку та утримання дітей, невиконання індивідуальної програми реабілітації дитини з інвалідністю відповідно до приписів абзацу третього п. 4 розділу «Створення та припинення функціонування дитячого будинку сімейного типу» Положення про дитячий будинок сімейного типу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 року №564 [154], є протиправними та можуть призвести до втрати статусу дитячого будинку сімейного типу та відповідно заходів соціального захисту, надання яких передбачене законодавством. Аналогічна бездіяльність інших осіб може й не мати протиправного характеру. Тут насамперед, йдеться про виконання обов'язків соціально зобов'язаним суб'єктом, направлених на найкраще забезпечення інтересів дітей.

Бездіяльністю є зовнішня форма поведінки (діяння) суб'єкта, яка полягає у неприйнятті рішення чи у нездійсненні юридично значущих й обов'язкових дій на користь заінтересованих осіб, які на підставі закону та/або підзаконного

нормативно-правового акта визнані обов'язковими, були об'єктивно необхідними і реально можливими для реалізації, але фактично не були здійснені. Водночас важливими є також конкретні причини, умови та обставини, через які дії, що підлягали обов'язковому виконанню відповідно до закону, фактично не були виконані чи були виконані з порушенням строків.

Застосування санкцій у праві соціального забезпечення можливе лише за діяння, які є суспільно значимими, тобто такими, які зачіпають інтереси інших учасників правовідносин, держави, всього суспільства. При цьому особливістю галузевих санкцій є те, що вони застосовуються на лише за фактичне заподіяння шкоди вищезгаданим суб'єктам, але й за створення реальної можливості заподіяння шкоди інтересам інших суб'єктів суспільних відносин, державі в цілому.

Ще однією обов'язковою умовою для застосування санкцій у праві соціального забезпечення є встановлення причинного зв'язку між діянням суб'єкта та наслідками, які настали. Тобто діяння і їх наслідки мають бути взаємозалежними, з умовою, що діяння (причина) завжди передує наслідкам та породжує їх, а наслідок, своєю чергою, є результатом дії першого.

Варто зауважити, що для встановлення можливості застосування санкцій у праві соціального забезпечення важливою є наявність у діянні відповідного суб'єкта ознак складу правопорушення, закріпленого статтею нормативно-правового акта. Інакше кажучи, застосування юридичних санкцій досліджуваного виду стає можливим за наявності складу правопорушення у протиправних діях або бездіяльності суб'єкта (фактичної підстави) та правових норм, якими цей склад правопорушення закріплений (нормативно-правова підстава).

Підтвердження цього переконання знаходимо у публікаціях А.М. Шульги, який дійшов висновку, що «фактично здійснене протиправне діяння повинне мати всю сукупність ознак, передбачених (охоплюваних) категорією «склад правопорушення» [220, с. 404]. Науковець стверджує, що у фактично вчиненому

правопорушенні мають бути всі об'єктивні та суб'єктивні ознаки, які передбачені нормою права та створюють необхідні юридичні підстави для визнання цього діяння правопорушенням.

Цілком виправданим в межах цього дослідження видається переконання В.К. Грищука щодо можливості розуміння змісту нормативно-правової підстави юридичної відповідальності на трьох рівнях:

- а) мікрорівень;
- б) макрорівень;
- в) мегарівень [51, с. 543].

Максимально взаємопов'язаною з нормативно-правовою підставою застосування санкцій у праві соціального забезпечення є процесуальна підстава, яка зводиться до наявності рішення уповноваженого суб'єкта (юридичного акту) про застосування до правопорушника конкретних санкцій, ухваленого відповідно до встановленого порядку.

Видається саме процесуальна підстава застосування санкцій у праві соціального забезпечення індивідуалізує юридичну відповідальність. Проте заради справедливості варто зауважити, що, на відміну від фактичної та нормативно-правової підстави, процесуальна підстава не є завжди необхідною.

Так, наприклад, якщо, отримавши звернення від уповноваженої у сфері соціального захисту особи про порушення її прав, соціально зобов'язаний суб'єкт визнає його обґрунтованим та добровільно візьме на себе додаткові обов'язки щодо усунення допущеного правопорушення то у першій відсутності необхідності звертатися до компетентного органу з метою вирішення справи по суті та винесення правозастосовного рішення. За таких умов юридична відповідальність у праві соціального забезпечення реалізується без наявності процесуальної підстави. Водночас, у сучасних умовах, така практика є, скоріше за все, виключенням із загального правила.

Для визначення сутності підстави застосування санкцій у праві соціального забезпечення доцільно застосовувати широкий підхід, відповідно до якого виділяють фактичну, нормативно-правову та процесуальну підстави.

Фактичною підставою застосування санкцій у праві соціального забезпечення є відповідне правопорушення як протиправне, винне діяння (дія чи бездіяльність) суб'єктів галузевих матеріальних та процедурних суспільних відносин (їх представників) та/або їх посадових осіб, що призвели до невиконання або неналежного виконання вимог законодавства у сфері соціального захисту, яким завдана шкода іншому учаснику правовідносин, за вчинення яких можуть бути застосовані юридичні санкції.

Правопорушення у праві соціального забезпечення має свій склад: суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт, об'єктивна сторона.

Суб'єктом правопорушень у праві соціально забезпечення можуть бути як уповноважені у сфері соціального захисту особи (сім'ї), так і соціально зобов'язані особи.

Навіть за умови фактичного вчинення правопорушення у праві соціального забезпечення уповноваженим, договірним чи законним представником, суб'єктом такого правопорушення, є саме уповноважена у сфері соціального захисту особа, що зумовлено особливістю галузевої правосуб'єктності такої особи та змістом санкцій у праві соціального забезпечення.

Другим суб'єктом правопорушень у праві соціального забезпечення є соціально зобов'язана особа, якою може бути як фізична, так і юридична особа.

У праві соціального забезпечення внутрішнє ставлення уповноваженої у сфері соціального захисту особи до вчиненого правопорушення є квазівиною, що пояснюється встановленням відповідного елементу правопорушення виходячи з наявності вини уповноваженого, договірного чи законного представника у вчиненні відповідних діянь, оскільки вони здійснюються від імені та в інтересах отримувача соціального захисту. Представник у цьому випадку, як правило,

жодної вигоди не отримує, виключно реалізуючи гарантовані його довірителю правомочності, проте зловживаючи ними з метою набуття більшої вигоди для особи, наділеної правом, передбаченим ст. 46 Конституції України.

Вина надавача соціального захисту – юридичної особи у правопорушенні у праві соціального забезпечення має змішану суб'єктивно-об'єктивну природу, оскільки посадові особи органу, маючи доступ до документів заявника, будучи обізнаними зі змістом галузевого законодавства та практикою його застосування, допускають порушення прав людини у сфері соціального захисту, які, частіше за все, мають типовий та масовий характер. З іншого боку, відповідні правопорушення вчиняються, як правило, за наявності можливості діяти правомірно.

Об'єкт правопорушення у праві соціального забезпечення доцільно визначати основуючись на синергії двох концепцій розуміння змісту відповідної категорії («об'єкт – відносини» та «об'єкт – благо»).

Об'єктом правопорушення у праві соціального забезпечення є:

1) відносини соціального захисту як правовий зв'язок між управомоченими у сфері соціального захисту особами та соціально зобов'язаними суб'єктами з приводу забезпечення перших матеріальними благами та/або нематеріальними заходами для попередження, подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності;

2.1) конкретний вид соціального захисту, спрямований на попередження, подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності, та/або

2.2) правозастосовчий акт як підстава для здійснення соціального захисту (встановлення за результатами проведення оцінювання експертною командою інвалідності, встановлення факту професійного захворювання, реєстрація особи як внутрішньо переміщеної тощо), від наявності/відсутності якого залежить реалізація права на соціальний захист.

Об'єктивна сторона правопорушення у праві соціального забезпечення проявляється у діяннях суб'єктів як формі їх конкретної протиправної поведінки, яка прямо передбачена диспозицією норми права або однозначно впливає з її змісту, може бути закріплена у договорі та виражається у формі дії чи бездіяльності, яка є юридично значимою, тобто такою, яка зачіпає інтереси інших учасників правовідносин, держави, всього суспільства та яка породжує ці юридично значимі наслідки.

Дією є активна, свідома, суспільно шкідлива, протиправна поведінка правопорушника, яка направлена на порушення встановленої заборони, правила поведінки, припису законодавства, положень договору.

Бездіяльністю є зовнішня форма поведінки (діяння) суб'єкта, яка полягає (проявляється) у неприйнятті рішення чи у нездійсненні юридично значущих й обов'язкових дій на користь заінтересованих осіб, які на підставі закону та/або іншого правового регулювання визнані обов'язковими, були об'єктивно необхідними і реально можливими для реалізації, але фактично не були здійснені.

Застосування санкцій у праві соціального забезпечення можливе лише за діяння, які є суспільно значимими, тобто такими, які зачіпають інтереси інших учасників правовідносин, держави, всього суспільства. При цьому особливістю галузевих санкцій є те, що вони застосовуються не лише за фактичне заподіяння шкоди вищезгаданим суб'єктам, але й за створення реальної можливості заподіяння шкоди інтересам інших суб'єктів суспільних відносин, державі в цілому.

Ще однією обов'язковою умовою для застосування санкцій у праві соціального забезпечення є встановлення причинного зв'язку між діянням суб'єкта та наслідками, які настали. Тобто діяння і їх наслідки мають бути взаємозалежними, з умовою, що діяння (причина) завжди передує наслідкам та породжує їх, а наслідок, своєю чергою, є результатом дії першого.

Нормативно-правову підставу застосування санкцій у праві соціального забезпечення доцільно розглядати на трьох рівнях: мікро-; макро-; мегарівнях.

На мікрорівні нормативно-правова підстава для застосування санкцій у праві соціального забезпечення полягає в наявності норми (норм) соціального законодавства, яка закріплює склад відповідного правопорушення.

Нормативно-правовою підставою застосування галузевих санкцій на макрорівні є норма (норми) соціального законодавства, яка закріплює склад відповідного правопорушення, а також норми процесуального законодавства, які визначають процедуру їх застосування та реалізації відповідних заходів державного примусу.

На мегарівні нормативно-правова підстава застосування санкцій у праві соціального забезпечення зводиться до норм міжнародного та національного права, які визначають протиправність вчиненого діяння, приписів законодавства України, які визначають склад правопорушення і процедуру застосування юридичної відповідальності (норми процесуального та виконавчого законодавства).

Максимально взаємопов'язаними з нормативно-правовими підставами застосування санкцій у праві соціального забезпечення є процедурні підстави.

Процедурна підстава застосування санкцій у праві соціального забезпечення полягає у наявності рішення уповноваженого суб'єкта (юридичного акту) про застосування до правопорушника конкретних санкцій, ухваленого з дотриманням встановленого порядку.

У випадку добровільної реалізації юридичної відповідальності процесуальна підстава останньої відсутня.

3.2. Суб'єкти реалізації санкцій у праві соціального забезпечення

Дослідження санкцій у праві соціального забезпечення неможливе без розкриття системи суб'єктів, наділених повноваженнями щодо їх реалізації.

Так, за загальним правилом, держава виконує функцію притягнення до юридичної відповідальності винних у вчиненні правопорушень осіб як через діяльність спеціально створених суб'єктів публічного адміністрування, так і через діяльність тих суб'єктів, які створювалися для виконання інших завдань. Не є виключенням у цьому сенсі й право соціального забезпечення, у якому реалізація санкцій здійснюється системою суб'єктів у межах їх загальної чи спеціальної компетенції. Відтак важливо, щоб діяльність кожного з них була ефективною, що забезпечить захищеність прав відповідних суб'єктів відносин соціального захисту та інтересів усього суспільства.

Розпочати характеристику названої системи суб'єктів реалізації санкцій у праві соціального забезпечення варто з дослідження галузевого законодавства, наприклад, у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Так, відповідно до частини другої статті 30 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування «сума вартості матеріального забезпечення та соціальних послуг, наданих застрахованій особі внаслідок зловживання або невиконання нею своїх обов'язків, стягується з цієї особи в судовому порядку». Цитованою нормою права закріплений один з найпоширеніших видів санкцій у праві соціального забезпечення, який спрямований на поновлення порушених прав соціального надавача, та визначений суб'єкт, уповноважений його застосовувати – суд.

Варто зауважити, що в Основах законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування закріплено принципи та загальні правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні. Вони є своєрідним систематизованим актом законодавства, положення якого можуть лише конкретизуватися законами про конкретні види соціального страхування. Водночас, на практиці склалася кардинально протилежна ситуація.

Дійсно, як закріплено частиною третьою статті 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»

сума виплаченого забезпечення та вартості наданих соціальних послуг застрахованій особі внаслідок умисного невиконання нею своїх обов'язків та зловживання ними стягується з цієї особи відповідно до законодавства України з моменту виникнення обставин, що впливають на умови виплати їй забезпечення та надання соціальних послуг. Водночас, ст. 39 названого нормативно-правового акта передбачено, що спори, які виникають із відносин страхування на випадок безробіття, вирішуються в порядку адміністративного оскарження відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру» від 17 лютого 2022 року №2073-IX [133] та/або в судовому порядку.

Частиною третьою статті 9 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» також передбачено, що застрахована особа несе відповідальність згідно із законом за незаконне одержання з її вини (підроблення, виправлення в документах, подання недостовірних відомостей тощо) матеріального забезпечення та соціальних послуг за соціальним страхуванням. Водночас аналізованим актом законодавства крім судового порядку вирішення спорів також закріплена можливість заінтересованої особи звернутися для оскарження рішень, дій (бездіяльності) територіальних органів уповноваженого органу та їх посадових осіб у порядку підлеглості до керівника відповідного територіального органу уповноваженого органу, посадовою особою якого винесено оскаржуване рішення, вчинено дію (бездіяльність) у порядку, визначеному правлінням Пенсійного фонду України за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення, відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру».

Аналогічний підхід щодо як судового так і позасудового порядку застосування правопоновлюючих санкцій до уповноважених суб'єктів у сфері соціального страхування закріплений і Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року №1058-IV. Так, статтею 50 Закону передбачено, що суми пенсій, виплачені

надміру внаслідок зловживань з боку пенсіонера або подання страхувальником недостовірних даних, можуть бути повернуті пенсіонером добровільно або стягуються на підставі рішень територіальних органів Пенсійного фонду чи в судовому порядку.

Аналізованими законами України передбачені аналогічні суб'єкти, наділені повноваженнями приймати рішення щодо застосування санкцій (крім штрафних) до суб'єктів правовідносин у праві соціального забезпечення, до яких належать суд та/або уповноважений у порядку підлеглості орган.

Варто зауважити, що загальний підхід до визначення суб'єктів реалізації санкцій у праві соціального забезпечення у національному галузевому законодавстві відсутній, що зумовлює нагальну потребу в уніфікації та систематизації законодавства у сфері соціального захисту населення для забезпечення єдності засад притягнення до юридичної відповідальності у праві соціального забезпечення [44, с. 373]. Проте в цілому варто зауважити, що досліджена модель системи суб'єктів реалізації санкцій у праві соціального забезпечення у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування як однієї з основних організаційно-правових форм соціального захисту притаманна всій системі галузевих заходів державного примусу.

Вище йшлося про те, що суб'єктів реалізації санкцій незалежно від їх галузевої належності можна поділити на дві групи:

суб'єктів спеціальної компетенції;

суб'єктів загальної компетенції.

До першої групи належать спеціально створені суб'єкти, діяльність яких спрямована на забезпечення реалізації функцій юридичної відповідальності.

Друга група суб'єктів, поряд з іншими своїми повноваженнями, наділена можливостями реалізовувати санкції у праві соціального забезпечення.

З деякою умовністю можна стверджувати, що спеціальним суб'єктом реалізації санкцій у праві соціального забезпечення є суд. Так, відповідно до ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року №1402-

VIII [175] «суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України». За приписами ст. 7 названого Закону «кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом».

Таким чином, суд є тим органом, діяльність якого спрямована на захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб від протиправних посягань. Виходячи із переліку способів судового захисту прав, визначених ст. 16 ЦК України [233] та ст. 5 КАС України [76], якими є, зокрема, припинення дії, яка порушує право, відновлення становища, яке існувало до порушення, відшкодування моральної шкоди, визнання дій протиправними та зобов'язання утриматися від вчинення певних дій, визнання бездіяльності протиправною та зобов'язання вчинити певні дії, відшкодування шкоди, заподіяної протиправними рішеннями, дією або бездіяльністю, та мети застосування юридичних санкцій можна стверджувати, що суд є єдиним суб'єктом, який має спеціальну компетенцію у сфері притягнення до юридичної відповідальності у праві соціального забезпечення осіб, винних у вчиненні правопорушень.

При цьому, видається, варто зауважити, що суд як суб'єкт реалізації санкцій у праві соціального забезпечення може здійснювати відповідні повноваження первинно, так і в порядку перегляду адміністративних актів. Зокрема, якщо мова йде про притягнення до відповідальності у праві соціального забезпечення уповноваженої у сфері соціального захисту особи, то у більшості випадків, відповідний порядок передбачає можливість застосування санкції соціальним надавачем і лише у разі невизнання правопорушником такого рішення – судом. Схожий за змістом механізм передбачений соціальним законодавством для застосування санкцій у праві соціального забезпечення до соціально зобов'язаного суб'єкта, який може бути реалізований вищестоячим у

порядку підлеглості суб'єктом або судом. Хоча, заради справедливості, варто зазначити, що загальноновизнаним є факт, що у праві соціального забезпечення санкції відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру» не реалізуються або якщо все ж таки реалізуються, то вкрай рідко. Натомість застосування штрафних санкцій у праві соціального забезпечення може забезпечити виключно суд.

Систему суб'єктів реалізації санкцій у праві соціального забезпечення загальної компетенції складають:

- Пенсійний фонд України, територіальні органи Пенсійного фонду України;
- Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття;
- Державний центр зайнятості, регіональні центри зайнятості;
- місцеві державні адміністрації та виконавчі органи сільських, селищних, районних у місті (у разі створення), міських рад;
- Національна соціальна сервісна служба;
- соціальні надавачі - суб'єкти недержавного соціального забезпечення.

Так, відповідно до Положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 липня 2014 року №280, «Пенсійний фонд України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики, що реалізує державну політику з питань пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню» [156]. Абзацом другим пункту 3 Положення закріплено, що основними завданнями Пенсійного фонду України є «реалізація державної політики з питань пенсійного забезпечення, загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату

працевдатності, надання житлових субсидій та пільг на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого та рідкого пічного побутового палива і скрапленого газу».

Відповідно до абзацу другого пункту 1 Положення про головні управління Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, затвердженого постановою Правління Пенсійного фонду України від 22 грудня 2014 року №28-2, «систему територіальних органів Пенсійного фонду України утворюють головні управління Фонду, які йому підпорядковуються, а також управління Фонду в районах, містах, районах у містах, а також об'єднані управління» [157].

Як визначено підпунктом десятим пункту 4 Положення про управління Пенсійного фонду України в районах, містах, районах у містах, а також про об'єднані управління, затвердженого постановою Правління Пенсійного фонду України від 22 грудня 2014 року №28-2, зазначені суб'єкти відповідно до покладених на них завдань здійснюють стягнення у передбаченому законодавством порядку надміру сплачених страхових коштів та інших платежів і виплат.

Тобто управління Пенсійного фонду України в районах, містах, районах у містах, а також об'єднані управління є уповноваженими суб'єктами реалізації правопоновлюючих санкцій у праві соціального забезпечення у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працевдатності та загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працевдатності, надання житлових субсидій та пільг на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого та рідкого пічного побутового палива і скрапленого газу, що накладаються на уповноважених у праві соціального забезпечення суб'єктів, винних у вчиненні правопорушення.

Своєю чергою компетенцією реалізації санкцій в окресленій сфері щодо соціального надавача наділені головні управління Пенсійного фонду України з огляду на їх повноваження «здійснювати розгляд звернень, заяв та скарг громадян з питань діяльності Фонду, виявляти та усувати причини, що призводять до подання громадянами скарг», передбачені підпунктом вісімнадцятим пункту 4 Положення про головні управління Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі. Відповідними правомочностями наділений і Пенсійний фонд України, який, як визначено підпунктом сімнадцятим пункту 4 Положення про Пенсійний фонд України, здійснює «розгляд звернень громадян з питань, пов'язаних з діяльністю Пенсійного фонду України, його територіальних органів, а також підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Пенсійного фонду України».

Виходячи з приписів ст. 34 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття має майже аналогічні з Пенсійним фондом України повноваження, оскільки наділений законодавством правом «стягувати кошти Фонду, виплачені особам, зареєстрованим як безробітні, у вигляді матеріального забезпечення на випадок безробіття та витрачені на надання соціальних послуг безробітним у разі встановлення факту їх отримання на підставі недостовірних відомостей, поданих особою».

Повноваженнями щодо реалізації санкцій у праві соціального забезпечення у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття наділені також Державний центр зайнятості та регіональні центри зайнятості [153].

Так, Державний центр зайнятості відповідно до підпункту дев'ятого пункту 3 Розділу III «Державний центр зайнятості» Положення про Державну службу зайнятості, затвердженого наказом Міністерства розвитку економіки,

торгівлі та сільського господарства України від 16 грудня 2020 року №2663, розглядає скарги на рішення, дії чи бездіяльність посадових осіб Служби, приймає обов'язкові до виконання Службою рішення. Тобто саме Державний центр зайнятості є суб'єктом накладення санкцій на соціального надавача у відповідній сфері суспільних відносин у порядку, визначеному Законом України «Про адміністративну процедуру».

Якщо ж мова йде про накладення санкцій у праві соціального забезпечення на безробітних то відповідною компетенцією наділені регіональні центри зайнятості, які: здійснюють реєстрацію безробітних, ведення обліку наданих їм послуг; проводять розслідування страхових випадків та обґрунтованості виплати матеріального забезпечення в установленому законодавством порядку; стягують кошти у випадках, передбачених чинним законодавством.

У сфері державної соціальної допомоги відповідними повноваженнями щодо застосування санкцій у праві соціального забезпечення наділені місцеві державні адміністрації та виконавчі органи сільських, селищних, районних у місті (у разі створення), міських рад (їх структурні підрозділи).

Так, наприклад, відповідно до Положення про Департамент праці та соціальної політики Одеської міської ради, затвердженого рішенням Одеської міської ради від 08 лютого 2023 року №1099-VIII, Департамент відповідно до визначених завдань, зокрема: «здійснює призначення та виплату соціальних допомог; приймає рішення про надання соціальних послуг чи відмову у їх наданні відповідно до індивідуальних потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах або мають найвищий ризик потрапляння в такі обставини» [115]. Відповідні функції Департаменту передбачають і його повноваження щодо застосування правообмежуючих і правопоновлюючих санкцій до уповноваженої у сфері соціального захисту особи у разі вчинення нею правопорушення.

Своєю чергою Положенням про Департамент соціальної та сімейної політики Одеської обласної державної адміністрації, затвердженим

розпорядженням голови обласної державної адміністрації від 06 лютого 2017 року №74/А-2017 (у редакції розпорядження виконуючого обов'язки голови обласної державної адміністрації, начальника обласної військової адміністрації від 26 грудня 2024 року №1290/А-2024), передбачено, що Департамент відповідно до визначених повноважень, зокрема: «розглядає в установленому законодавством порядку звернення громадян; здійснює контроль за правильністю і своєчасністю призначення та виплати структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних державних (військових) адміністрацій та виконавчими органами місцевого самоврядування компенсацій та інших соціальних виплат, виконанням інших заходів щодо соціального захисту населення відповідно до чинного законодавства; забезпечує дотримання прав отримувачів соціальних послуг» [116]. У процесі здійснення відповідних повноважень Департаментом реалізуються санкції у праві соціального забезпечення.

Відповідне переконання підтверджується й приписами, зокрема, ст. 29 Закону України «Про соціальні послуги», якою передбачено, що «посадові особи системи надання соціальних послуг, винні в порушенні вимог цього Закону, несуть дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно із законом».

Порядок організації надання соціальних послуг затверджений постановою Кабінету Міністрів України 1 червня 2020 року №587 [169] та передбачає, що «надання соціальних послуг організовується шляхом здійснення заходів щодо формування та розвитку соціальних послуг, зокрема створення мережі надавачів соціальних послуг державного/комунального сектору, залучення надавачів соціальних послуг недержавного сектору (підприємства, установи, організації, громадські об'єднання, благодійні, релігійні організації, фізичні особи - підприємці та фізичні особи, які надають соціальні послуги з догляду без здійснення підприємницької діяльності), залучення волонтерів, запровадження посад відповідних фахівців (працівників) та проведення їх навчання, підвищення

професійної компетентності/кваліфікації працівників – надавачів соціальних послуг (далі - надавач) тощо».

Тобто організація надання соціальних послуг покладена на відповідні органи, визначені ст. 11 Закону України «Про соціальні послуги», серед яких місцеві державні адміністрації, виконавчі органи міських рад міст обласного значення, рад об'єднаних територіальних громад.

Як зауважує С.М. Синчук, одним із суб'єктів системи надання соціальних послуг є Національна соціальна сервісна служба як «центральный орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення, здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальних послуг і соціальної підтримки та за дотриманням прав дітей» [56], яка не дивлячись на значення її повноважень для забезпечення законності у відповідній сфері суспільних відносин, «не може повною мірою здійснювати повноваження у сфері державного нагляду (контролю) за наданням соціальних послуг» [112, с. 330].

Так, відповідно до Положення про Національну соціальну сервісну службу України, основними завданнями Нацсоцслужби є: «здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог законодавства щодо реалізації права на соціальні послуги, забезпечення якості їх надання, соціальної підтримки (різні види державної допомоги, пільги, житлові субсидії та інші виплати, що здійснюються за рахунок коштів державного бюджету) та за дотриманням прав дітей».

Нацсоцслужба для виконання визначених для неї завдань:

проводить перевірки дотримання вимог законодавства та забезпечення однакового його застосування;

здійснює державний контроль за використанням коштів державного бюджету, виділених для надання соціальної підтримки, зокрема під час проведення перерахунку її розмірів у разі встановлення фактів надмірної виплати коштів або надання її з порушенням вимог законодавства;

вживає відповідно до компетенції заходів реагування з метою усунення порушень вимог законодавства з питань надання соціальної підтримки, соціальних послуг та дотримання прав дітей тощо.

Реалізація цих та деяких інших повноважень Нацсоцслужби врегульована Порядком здійснення державного контролю/моніторингу за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки, соціальних послуг та за дотриманням прав дітей, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 6 жовтня 2021 року №1035 [55].

Порядком передбачено (п. 2), що «державний контроль здійснюється з метою забезпечення дотримання соціальними надавачами вимог законодавства під час надання соціальної підтримки та стосовно дотримання прав дітей. Моніторинг здійснюється з метою забезпечення дотримання надавачами соціальних послуг вимог законодавства під час надання соціальних послуг.

Наслідком здійснення державного контролю (моніторингу), за результатами якого виявлені порушення соціального законодавства у сфері соціальної підтримки, соціальних послуг та забезпечення прав дітей, є формулювання вимог щодо усунення виявлених порушень, які є обов'язковими для виконання.

І хоча вимоги Нацсоцслужби мають дещо іншу правову природу у порівнянні з санкціями у праві соціального забезпечення, водночас з огляду на те, що вони можуть формулюватися за наслідками проведення позапланової перевірки, ініціатором якої може бути фізична особа, якій відомі фактичні дані про порушення об'єктом державного контролю/моніторингу вимог законодавства під час надання соціальної підтримки, соціальних послуг та стосовно дотримання прав дітей, та спрямовані на відновлення законності у сфері соціального захисту та забезпечення прав уповноважених суб'єктів та належного виконання обов'язків зобов'язаними суб'єктами відповідних відносин, видається, можна з певною умовністю стверджувати, що

формулювання вищезазначених вимог є своєрідною гібридною формою застосування санкцій у праві соціального забезпечення.

Водночас, варто погодитися зі С.М. Синчук, що не дивлячись на значення повноважень Нацсоцслужби для забезпечення законності у сфері соціального захисту населення та його ефективності, тим не менше, її компетенція, у переважній більшості випадків, обмежена виключно державним та комунальним сектором соціального захисту [112, с. 331]. Єдине виключення з цього правила передбачено Положенням про Національну соціальну сервісну службу щодо закладів цілодобового перебування дітей, де державний нагляд (контроль) може здійснюватися аналізованим суб'єктом незалежно від типу, форми власності та підпорядкування надавача соціальних послуг.

С.М. Синчук у зв'язку з цим цілком доречно пропонує включити Національну соціальну сервісну службу до системи органів, уповноважених здійснювати державний нагляд (контроль) у сфері ведення господарської діяльності надавачами соціальних послуг, шляхом внесення відповідних змін до ст. 2 Закону України «Про основні засади держаного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 5 квітня 2007 року №877-V.

Варто також зауважити, що суб'єктами реалізації санкцій у праві соціального забезпечення якщо йдеться про безспірний характер їх застосування можуть бути і суб'єкти-надавачі у сфері недержавного соціального забезпечення, до яких, як зазначає А.О. Медвідь, належать «суб'єкти, напрямком діяльності яких або однією із функцій, зокрема, є здійснення соціального забезпечення, наприклад, недержавні фонди соціального страхування, громадські об'єднання, благодійні, релігійні та волонтерські організації, окремі фізичні особи тощо» [96, с. 137].

3.3. Порядок застосування санкцій у праві соціального забезпечення

Одним із ключових та відповідальних напрямів законодавчого забезпечення реформування відносин у праві соціального забезпечення є удосконалення процедури застосування галузевих санкцій як важливої складової гарантування законності у сфері соціального захисту. Доречно зауважити, що саме застосування санкцій у праві соціального забезпечення покликане гарантувати права та законні інтереси учасників відповідних правовідносин та держави в цілому, відшкодувати шкоду, завдану управомоченому суб'єкту правопорушенням (з певною умовністю), та забезпечувати правопорядок у сфері соціального захисту.

Порядок застосування уповноваженим суб'єктом передбачених законом санкцій за порушення законодавства у сфері соціального захисту є одним (процедурно-правовим) із аспектів відповідальності у праві соціального забезпечення як правового інституту. Тим не менше, не дивлячись на визначене значення санкцій у праві соціального забезпечення варто констатувати, що нормативне забезпечення відповідної процедури в Україні є недосконалим, що автоматично ставить під сумнів ефективність всього інституту відповідальності у праві соціального забезпечення.

Відповідно до широкого розуміння поняття санкцій у праві соціального забезпечення це вид державного примусу, що застосовується компетентними суб'єктами з метою приведення в попередній стан, що існував до правопорушення, галузевих правовідносин, правового становища їх суб'єктів. Тобто застосування санкцій пов'язане із захистом прав та законних інтересів управомоченого у сфері соціального захисту чи соціально зобов'язаного суб'єкта та/або покаранням винного чи відповідального за допущене правопорушення суб'єкта і повинне вчинятися лише у спосіб і порядку, що встановлені чинним законодавством.

Таким чином, застосуванню санкцій у праві соціального забезпечення передуює ситуація порушення, невизнання чи оспорення одним суб'єктом галузевих відносин прав чи інтересів протилежного суб'єкта, що тягне за собою їх невизначеність та перешкоджає ефективному здійсненню, що становить зміст юридичного спору.

За визначенням Н.Ю. Сакари, юридичним спором є «правова девіація, зумовлена виникненням правової невизначеності в суб'єктивних правах та обов'язках кількох суб'єктів» [202, с. 67].

Схожа позиція щодо розуміння змісту юридичного спору сформована й правозастосовною практикою. Так, за висновками Європейського суду з прав людини, «поняття «спір» не має тлумачитися надто технічно, воно має розумітися по суті, а не у формальному значенні. Використання французького слова «оспорення» (contestation) свідчить про наявність розбіжностей [7] між двома протидіючими сторонами, якими можуть бути як дві приватні особи, так і приватна особа й держава [11], що не можуть бути вирішені в межах неконфліктної односторонньої процедури [1]».

Таким чином, юридичний спір характеризується матеріальним та процесуальним змістом, що полягає в усвідомленні ініціатором спору факту порушення його прав та вжитті заходів з метою їх відновлення, зокрема, шляхом звернення до компетентного суб'єкта.

Саме в аспекті розкриття процесуального змісту юридичного спору неможна оминати приписи ст. 124 Конституції України, відповідно до якої на будь-який юридичний спір поширюється юрисдикція судів.

Тобто з огляду на те, що порушення прав у сфері соціального захисту підпадає під категорію юридичного спору, при буквальному трактуванні конституційних положень логічним є висновок про законність виключно судового порядку застосування санкцій у праві соціального забезпечення. Водночас, наразі право застосувати до уповноважених суб'єктів санкції у праві соціального забезпечення надано законодавством широкому колу державних та

навіть недержавних органів, інших суб'єктів, про що мова йшла у попередньому підрозділі.

Основаючись виключно на конституційних приписах можна дійти хибного висновку, що практика застосування норм галузевого законодавства, які унормовують порядок реалізації санкцій у праві соціального забезпечення суб'єктами загальної компетенції, є протиправною, а відповідні приписи нормативно-правових актів – неконституційними. Тим не менше це не так.

Особливістю реалізації санкцій у праві соціального забезпечення є те, що вони можуть застосовуватися у порядку здійснення контрольних та управлінсько-правозастосовних функцій відповідних суб'єктів, які: здійснюють свої повноваження в порядку та у формах, що передбачені законом; вправі контролювати суб'єктів соціального захисту, виявляти і фіксувати виявлені ними порушення і в межах наданих законом повноважень застосовувати стягнення.

Тобто у праві соціального забезпечення є три види проваджень щодо застосування санкцій: безспірне, позасудове та судове.

Безспірне застосування санкцій у праві соціального забезпечення характеризується тим, що здійснюється в рамках процедурних відносин соціально зобов'язаним суб'єктом, який реалізовував право на соціальний захист особи (сім'ї). Безспірний порядок застосування санкцій до соціально зобов'язаних суб'єктів для права соціального забезпечення не характерний [42, с. 6], хоча й можливий з огляду на гіпотетичну можливість виявлення порушень соціального законодавства у процесі здійснення планових контрольних заходів.

Може бути застосовний безспірний характер застосування галузевих санкцій і у сфері недержавного соціального забезпечення, зокрема, якщо санкція, наприклад, визначена договором і сторони визнають факт правопорушення і готові до виконання додаткових обов'язків, пов'язаних із ним.

Особливістю безспірного порядку застосування санкцій у праві соціального забезпечення є те, що всупереч волі суб'єкта, права якого

порушуються, вони не можуть реалізуватися. Тобто встановивши певне порушення, компетентний суб'єкт визначає вид санкції, яку доцільно застосувати і повідомляє про це правопорушника. Досліджуваний порядок передбачає визнання порушником протиправності вчиненого, усвідомлення його наслідків та згоду добровільно виконати певні додатково покладені обов'язки у зв'язку з цим або бути обмеженим у певних правах.

Існування безспірного порядку застосування санкцій у праві соціального забезпечення надзвичайно важлива гарантія прав людини у сфері соціального захисту, оскільки «служує оперативному виявленню правопорушення і реагування на його вчинення, розвантажує судову систему, скорочуються витрати на здійснення правосуддя та навіть витрати самих правопорушників» [238, с. 132].

При цьому, як влучно зауважує Р.Б. Шишка, у такому випадку не йдеться про певний вид юридичної відповідальності, не дивлячись на те, що застосовані компетентним державним органом та судом санкції не відрізняються. Видається, у цьому випадку відсутній і юридичний спір, оскільки правопорушник визнає протиправність своєї поведінки та, як правило, вживає активних заходів для приведення у попередній стан, що існував до правопорушення, галузевих правовідносин, правового становища їх учасників. Вказане підтверджує тезу про те, що існування визначеного законодавством безспірного порядку застосування санкцій у праві соціального забезпечення жодним чином не суперечить нормам Конституції України та є надзвичайно важливим.

При цьому, видається, що для характеристики досліджуваного порядку застосування санкцій у праві соціального забезпечення основним є не те, що він стосується контрольних та управлінсько-правозастосовних функцій відповідних суб'єктів, відмінних від суду, а те, що правопорушник визнає законність прийнятого відповідним суб'єктом рішення та не оспорує його, діючи добровільно. На нашу думку, саме добровільність реалізації санкцій

правопорушником, є ключовою при дослідженні порядку застосування санкцій у праві соціального забезпечення без звернення до суду.

Протягом тривалого часу ключовою засадою функціонування держави в усьому цивілізованому світі, та в Україні зокрема, визнається людиноцентризм, який максимально абстрактно можна пояснити через визнання забезпечення прав людини і громадянина головним завданням держави.

Одним із інструментів забезпечення прав суб'єктів галузевих відносин, який має значення в аспекті цього дослідження, є інститут звернення, який передбачає можливість реалізувати надані права, свободи та законні інтереси, а також відстояти їх у разі порушення.

Так, право на звернення це важливий конституційно-правовий засіб захисту прав людини. Крім того, звернення громадян є «однією з форм участі населення в державному управлінні, у вирішенні державних і суспільних справ, можливістю активного впливу громадянина на діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування» [236, с. 149].

Статтею 1 Закону України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року №393/96-ВР передбачено, що «громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, медіа, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення» [164].

За приписами ст. 3 цитованого Закону саме скарга є «зверненням з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб».

З огляду на те, що підставою притягнення до відповідальності будь-якого виду є факт порушень прав, свобод чи законних інтересів то саме звернення уповноваженої особи зі скаргою на дії (бездіяльність) чи рішення соціального надавача зумовлює реалізацію позасудового порядку застосування санкцій у праві соціального забезпечення (у разі встановлення обґрунтованості скарги).

У цьому аспекті важливим питанням є характеристика механізму розгляду звернень громадян.

Варто зауважити, що вище вже неодноразово зазначалося, що в аспекті визначення порядку реалізації санкцій у праві соціального забезпечення неабияке значення має Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17 лютого 2022 року №2073-ІХ, який відповідно до ст. 1 «регулює відносини органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які відповідно до закону уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ шляхом прийняття та виконання адміністративних актів» [133].

За приписами Закону (ст. 2), адміністративною процедурою є визначений законом порядок розгляду та вирішення справи, яка стосується публічно-правових відносин щодо забезпечення реалізації права, свободи чи законного інтересу особи та/або виконання нею визначених законом обов'язків, захисту її права, свободи чи законного інтересу, розгляд якої здійснюється адміністративним органом.

Основу концепції адміністративної процедури становлять її принципи, закріплені в Хартії основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 року, серед яких:

- право особи бути вислуханою (або право на участь);
- право на доступ до матеріалів справи;
- обов'язок адміністративних органів мотивувати прийняті рішення;
- право на допомогу та представництво;

- обов'язок забезпечення засобів правового захисту;
- право на відшкодування завданої публічною адміністрацією шкоди [231].

Кожна з визначених європейських керівних ідей адміністративної процедури знайшла своє втілення в національному законодавстві.

Так, наприклад, відповідно до ст. 51 Закону України «Про адміністративну процедуру» «адміністративний орган під час здійснення та після завершення адміністративного провадження надає його учаснику можливість ознайомлюватися з матеріалами справи (крім відомостей, які відповідно до закону віднесені до інформації з обмеженим доступом), робити з них витяги, знімати копії, у тому числі з використанням технічних засобів»; відповідно до ст. 63 Закону «учасник адміністративного провадження має право бути заслуханим адміністративним органом до прийняття рішення у справі, якщо таке рішення може негативно вплинути на його право, свободу чи законний інтерес, право учасника адміністративного провадження бути заслуханим реалізується ним шляхом подання до адміністративного органу своїх пояснень та/або заперечень у спосіб, передбачений законом для подання заяви», за приписами ч. 1 ст. 72 Закону «мотивування (обґрунтування) адміністративного акта в письмовій формі повинно забезпечувати особі можливість правильно його зрозуміти та реалізувати своє право на оскарження адміністративного акта» і т.д.

Дотримання відповідних приписів законодавства зокрема у процесі розгляду скарг на рішення, дії (бездіяльність) соціального надавача змінює акцент у діяльності публічних службовців на мету служіння особі та фактичне забезпечення належного вирішення адміністративної справи в такий спосіб, щоб попередити виникнення конфліктної ситуації та надмірного навантаження на судову систему.

Як зазначає І. Бойко, цьому сприяє, по-перше, деталізація правил прийняття адміністративних актів, які забезпечують учасникам справи можливість бути вислуханими, гарантують, зокрема скаржнику, можливість ознайомитися зі матеріалами справи, скористатися можливістю представництва

у справі, вимагають від адміністративного органу належного обґрунтування прийнятого рішення та визначення порядку його оскарження [19, с. 234]. По-друге, процедура адміністративного оскарження діянь та рішень соціальних надавачів, а, отже, і відповідний позасудовий порядок застосування санкцій у праві соціального забезпечення, видається, є досить дієвою в багатьох випадках, адже є економною, менш тривалою (порівняно з судовим порядком), проте у разі задоволення вимог, з якими особа зверталася до органу, зумовлює настання бажаних наслідків – відновлення статусу особи, який існував до порушення її прав.

Позасудовий порядок реалізації санкцій у праві соціального забезпечення відповідає всім ознакам адміністративної процедури, оскільки:

- впливає на правовий статус учасників правовідносин, зокрема на зміст і обсяг їх прав та обов'язків;
- характеризується імперативним методом правового регулювання;
- пов'язаний із реалізацією повноважень адміністративним органом, який має контрольно-наглядові або управлінсько-правозастосовні функції;
- завершується прийняттям рішення або вчиненням юридично значущої дії індивідуального характеру, спрямованих на відновлення законності у сфері соціального захисту, правового статусу суб'єкта, чиї права були порушені.

Водночас, коли мова йде про відповідальність у праві соціального забезпечення на практиці санкції застосовуються, у переважній більшості, у судовому порядку. Це пов'язано з тим, що за відсутності визнання правопорушником протиправності його поведінки відповідні обставини підлягають встановленню судом, який у подальшому визначає й обґрунтованість санкції. Враховуючи те, що у більшості випадків санкції у праві соціального забезпечення мають грошовий вираз, оскільки стосуються стягнення або певного виду соціального захисту, у виплаті якого було відмовлено, або безпідставно отриманих коштів, то саме від кваліфікації дій чи бездіяльності порушника як

протиправних та моменту встановлення їх протиправності залежить обсяг санкції, який обґрунтовується судом у судовому рішенні.

Судовий порядок застосування санкцій у праві соціального забезпечення передбачає дотримання процесуальної форми, ознаками якої є:

- «чітка регламентованість процесуальним законодавством;
- цільова спрямованість, яка полягає у гарантуванні досягнення мети процесуальної діяльності – з'ясування об'єктивної істини по справі;
- відповідність принципам процесуального права, яка передбачає наявність системи гарантій прав осіб, які беруть участь у справі, і виконання завдань процесуального права» [229, с. 138].

Максимально спрощено судовий порядок застосування санкцій у праві соціального забезпечення можна відобразити у такій послідовності етапів:

1) відмова порушника від добровільного виконання зобов'язання чи зволікання з його виконанням. Цей етап може бути відсутній, оскільки у разі притягнення до відповідальності соціально зобов'язаного суб'єкта позасудовий порядок вирішення спору не є обов'язковим перед зверненням до суду. Своєю чергою, законодавчо визначена процедура застосування санкцій до управомочених осіб (зокрема, правопоновлюючих) визначена альтернативно, як стягнення на підставі рішень компетентного суб'єкта чи у судовому порядку. Заради справедливості варто все ж зауважити, що названа альтернатива є суто теоретичною, оскільки соціально зобов'язані суб'єкти віддають перевагу безспірному порядку застосування санкцій і лише у разі його неефективності – звертаються до суду;

2) звернення до суду з вимогою про притягнення до відповідальності. Ця стадія має принципово важливе значення і свідчить про намір позивача надати своїй вимозі публічно-правове значення та застосувати державний примус;

3) прийняття рішення про прийняття справи до провадження;

4) винесення судом рішення про притягнення до відповідальності із встановлення її розміру;

5) набрання рішенням про притягнення до відповідальності законної сили. Доки рішення оскаржується і справа перебуває на розгляді в судах апеляційної чи касаційної інстанцій, воно не вступило у силу;

6) відмова суб'єкта галузевих відносин (управомоченого чи соціально зобов'язаного) від добровільного виконання призначених судом санкцій;

7) передача судового рішення для примусового виконання в рамках виконавчого провадження;

8) примусове виконання рішення про застосування санкцій у праві соціального забезпечення [42, с. 5].

Судовий порядок застосування санкцій у праві соціального забезпечення характеризується тим, що реалізується він в рамках процесуальних відносин, а рішення про застосування санкцій приймається судом у порядку, визначеному процесуальним законодавством.

Зазначене вище зумовлює особливості застосування у судовому порядку правообмежуючих та правопоновлюючих санкцій у праві соціального забезпечення до соціального надавача, які, частіше за все, реалізуються за ініціативою управомоченої особи.

Як зазначає К.В. Бориченко, «за сучасного стану соціально-економічних відносин вирішення спорів у сфері соціального захисту залежно від його організаційно-правової форми та виду здійснюється за правилами цивільного та адміністративного судочинства» [25, с. 343]. З урахуванням правил підсудності, частіше за все, соціальні спори у судовому порядку вирішуються за правилами адміністративного судочинства.

Відповідно до ст. 5 КАС України «кожна особа має право в порядку, встановленому законом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси». Аналогічне право гарантоване ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до якої

кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи ... судом, що має «застосовуватися на практиці і бути ефективним».

Як виснував ЄСПЛ у судових рішеннях у справах «Белле проти Франції» [185], «Нун'єш Діаш проти Португалії» [186], для того, щоб право на доступ було ефективним, особа «повинна мати реальну можливість оскаржити дію, що порушує його права».

Тим не менше, право на доступ до суду (право на справедливий суд) не є абсолютним – воно може бути обмеженим, зокрема, строками звернення.

Так, відповідно до ст. 122 КАС України для звернення до адміністративного суду за захистом прав, свобод та інтересів особи встановлюється шестимісячний строк, який, якщо не встановлено інше, обчислюється з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів.

Звісно процесуальним законодавством передбачена можливість поновлення пропущеного строку звернення до суду, проте якщо підстави, вказані у відповідній заяві, визнані судом неповажними соціально зобов'язаний суб'єкт може уникнути відповідальності у праві соціального забезпечення, оскільки наслідком недотримання приписів ст. 122 КАС України є повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду.

К.В. Бориченко цілком виправдано доходить висновку, що «обмеження шестимісячним строком можливості прийняття людиною рішення щодо ініціювання судового провадження з зобов'язаним суб'єктом є виправданим з огляду на необхідність дисциплінування учасників відносин соціального захисту та своєчасного вчинення ними відповідних процесуальних дій, забезпечення їх добросовісності, досягнення юридичної визначеності у публічно-правових відносинах, що є елементом принципу верховенства права» [22, с. 220]. Але така одностороння оцінка значення строків звернення до суду у питанні застосування санкцій у праві соціального забезпечення може призвести до неможливості притягнення соціального надавача до галузевої відповідальності взагалі.

Так, у сучасних умовах право на соціальний захист та його ефективна реалізація є важливою складовою принципу гарантування гідного рівня життя особи. Водночас рівень верховенства права та стан законності у відносинах соціального захисту зумовлює обґрунтованість твердження про те, що у більшості випадків лише за допомогою судової юрисдикційної форми захисту права на соціальний захист людина забезпечує собі саме гідний рівень життя, як це гарантовано Конституцією України, законами України. Водночас за умови пропуску уповноваженим у сфері соціального захисту суб'єктом строку звернення до адміністративного суду або визнання судом наведених у відповідному клопотанні причин його пропуску неповажними виникає ситуація, за якої неможливо відновити порушене право, гарантоване ст. 46 Конституції України, притягнути винного суб'єкта до відповідальності у праві соціального забезпечення, що свідчить про абсолютну неефективність механізму охорони права на соціальний захист.

Найбільшій актуальності питання дотримання строку звернення до суду у соціальних спрах набуло із запровадженням в Україні карантину, встановленого з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), та не втрачає свого значення у зв'язку із введення в Україні воєнного стану.

Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 30 березня 2020 року №540-IX розділ VI «Прикінцеві положення» КАС України доповнено пунктом 3 такого змісту: «3. Під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), строки, визначені статтями 47, 79, 80, 114, 122, 162, 163, 164, 165, 169, 177, 193, 261, 295, 304, 309, 329, 338, 342, 363 цього Кодексу, а також інші процесуальні строки щодо зміни предмета або підстави позову, збільшення або зменшення розміру позовних вимог, подання доказів,

витребування доказів, забезпечення доказів, а також строки звернення до адміністративного суду, подання відзиву та відповіді на відзив, заперечення, пояснень третьої особи щодо позову або відзиву, залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви, пред'явлення зустрічного позову, розгляду адміністративної справи, апеляційного оскарження, розгляду апеляційної скарги, касаційного оскарження, розгляду касаційної скарги, подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами продовжуються на строк дії такого карантину. Строк, який встановлює суд у своєму рішенні, не може бути меншим, ніж строк дії карантину, пов'язаного із запобіганням поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» [137].

Відповідна норма «паралізувала» роботу судової системи, оскільки здійснення правосуддя через продовження всіх процесуальних строків стало неможливим.

Тому, вже Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо перебігу процесуальних строків під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 18 червня 2020 року №731-IX [136] було впроваджено новий підхід до застосування процесуальних строків у адміністративному судочинстві, відповідно до якого вони підлягають продовженню або поновленню виключно за заявою учасника справи, для якого відповідний строк встановлено, та у разі якщо неможливість вчинення процесуальної дії зумовлена обмеженнями, впровадженими у зв'язку з карантинном.

Натомість у зв'язку з введенням воєнного стану в Україні у лютому 2022 року жодними такими приписами КАС України доповнений не був.

Проте військова агресія рф проти України у перші її роки спричинила зменшення кількості звернень громадян за захистом своїх прав, зокрема й права на соціальний захист, що зумовлено негативним психоемоційним станом населення, необхідністю прилаштування до нових умов життя, зумовлених

ракетними обстрілами, відключенням електроенергії, водо-, теплозабезпечення, падінням економіки, зростанням інфляції тощо. За таких умов уповноважені суб'єкти, навіть знаючи про порушення їх права на соціальний захист або маючи фактичну можливість дізнатися про це, частіше за все, не ініціювали судові провадження та пропустили строк звернення до суду з відповідними позовами, тим самим втративши можливість відновити законність у діяльності зобов'язаного суб'єкта щодо себе.

Вище йшлося про те, що пропущені строки звернення до суду можуть бути поновлені. Проте за висновками Верховного Суду, викладеними у постанові від 23 грудня 2020 року у справі №360/4485/19, «поважними причинами пропуску строку звернення до суду визнаються лише ті обставини, які були чи об'єктивно є непереборними, тобто не залежать від волевиявлення особи, що звернулась із позовом, пов'язані з дійсно істотними обставинами, перешкодами чи труднощами, що унеможливили своєчасне звернення до суду. Такі обставини мають бути підтверджені відповідними та належними доказами» [124].

Проте, хоча карантинні обмеження, пов'язані із запобіганням поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), були безумовною підставою поновлення процесуальних строків в адміністративному судочинстві, то воєнний стан в Україні за висновками Верховного Суду, викладеними в ухвалі від 01 серпня 2022 року по справі №802/118/17-а, не може бути поважною причиною для поновлення строку «без зазначення конкретних обставин, які вплинули на своєчасність звернення до суду та без надання відповідних доказів того, як саме введення воєнного стану вплинуло та обумовило пропуск строку».

Такий стан правового регулювання відповідних суспільних відносин обмежує можливість застосування правообмежуючих санкцій у судовому порядку до соціального надавача.

Варто погодитися з К.В. Бориченко, яка зазначає, що «у зв'язку з тим, що жодної можливості продовжити строк звернення до суду в умовах воєнного стану в адміністративних судах не передбачено, а позивачу законодавством

гарантовано лише право ініціювати поновлення судом відповідного строку, механізм реалізації якого не змінився по суті і передбачає доведення непереборності обставин, що виникли у зв'язку з воєнним станом та унеможливили своєчасне звернення до суду, що виключає можливість посилення на відчуття небезпеки, небажання витратити кошти на сплату судового збору, оплату послуг адвоката з огляду на ріст цін на товари першої необхідності та масові звільнення, часткове безробіття, перебої і роботі банківської системи і т.д., з метою забезпечення можливості притягнення до відповідальності зобов'язаного у сфері соціального захисту суб'єкта, варто доповнити Розділ VI «Прикінцеві положення» КАС України пунктом четвертим такого змісту: «4. У період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану строки, визначені статтею 122 цього Кодексу, продовжуються на строк його дії» [22, с. 222].

Доцільність внесення до КАС України зазначених змін зумовлена тим, що, наприклад, п. 19 прикінцевих та перехідних положень ЦК України закріплено, що «у період дії воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року №64/2022, затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року №2102-IX, перебіг позовної давності, визначений цим Кодексом, зупиняється на строк дії такого стану».

Тобто для уповноваженого суб'єкта, який звернувся до суду, ініціюючи застосування правообмежуючих санкцій до, наприклад, суб'єкта надання соціальних послуг, жодних перешкод для цього не буде навіть за умови звернення позивача у 2025 році з вимогами про оскарження рішень, дій (бездіяльності) соціального надавача у 2020 році.

Натомість оскарження за аналогічних умов рішень, дій (бездіяльності) територіального підрозділу Пенсійного фонду України неможливе.

Проте така практика застосування строків звернення до адміністративного суду не поширюється на спори щодо застосування правопоновлюючих санкцій.

Так, наприклад Верховним Судом 21 лютого 2024 року у справі №240/27663/23 прийнято постанову, в якій йдеться, що «беручи до уваги періодичний характер пенсійних виплат, об'єктивність та відчутність різниці в отримуваних кожного місяця сумі пенсії у меншому розмірі, колегія суддів дійшла висновку, що позивач пропустив строк звернення з цим адміністративним позовом до суду першої інстанції в частині позовних вимог за період з 01.09.2021 по 21.03.2023...» [123].

Таким чином, у сучасних умовах стан правового регулювання судового порядку застосування санкцій у праві соціального забезпечення характеризується суперечливістю та неефективністю (низьким рівнем задоволення інтересів суб'єктів правовідносин відповідно до загальних принципів права та правової держави), оскільки в умовах воєнного стану можливість реалізації відповідного порядку у місцевих загальних судах будь-якими строками не обмежена, проте втрачається для суб'єктів, які ініціюють соціальні спори в адміністративних судах, за умови пропуску ними шестимісячного строку звернення до суду, передбаченого ст. 122 КАС України, та відсутності поважних причин для цього.

Судовою практикою також фактично «легалізовано» відмінності судового порядку застосування правообмежуючих та правопоновлюючих санкцій у праві соціального забезпечення в адміністративних судах, оскільки факт пропуску строку звернення до суду з вимогами про застосування правопоновлюючих санкцій у праві соціального забезпечення не є підставою для повернення позовної заяви. Наслідком у цьому випадку буде виключно зменшення судом періоду застосування санкції у праві соціального забезпечення з урахуванням строку звернення до адміністративного суду, визначеного ст. 122 КАС України.

ВИСНОВКИ

У висновках подаються найбільш важливі результати дослідження, наведено теоретичні узагальнення і нові вирішення наукових проблем щодо санкцій у праві соціального забезпечення:

1. Відповідальність у сфері соціального захисту населення та відповідальність у праві соціального забезпечення співвідносяться як ціле і частина. Незважаючи на спільність цільової спрямованості обох видів юридичної відповідальності, правового статусу їх суб'єктів, вони істотно відрізняються: нормативно-правовим забезпеченням; суб'єктним складом; порядком притягнення до відповідальності; видами санкцій; порядком оскарження їх застосування.

2. Відповідальність у праві соціального забезпечення визначається у декількох значеннях:

1) як забезпечений державним примусом обов'язок уповноваженого чи соціально зобов'язаного суб'єкта, винного у порушенні приписів соціального законодавства, зазнати негативних наслідків особистого, організаційного чи, переважно, майнового характеру;

2) як суспільні відносини у праві соціального забезпечення, що виникають між уповноваженими суб'єктами та правопорушником і спрямовані на відновлення законності у сфері соціального захисту, повернення попереднього стану, що існував до правопорушення, галузевих правовідносин, правового становища їх суб'єктів;

3) як інститут права соціального забезпечення, що включає в себе відповідні правові норми, які визначають підстави притягнення до юридичної відповідальності, види та порядок накладення санкцій за вчинення правопорушень у сфері соціального захисту;

4) як діяльність компетентних суб'єктів, спрямовану на відновлення законності у сфері соціального захисту, повернення попереднього стану, що

існував до правопорушення, галузевих правовідносин, правового становища їх суб'єктів;

5) як комплекс заходів, що вживаються компетентними суб'єктами з метою відновлення законності у сфері соціального захисту, приведення в попередній нормальний стан, що існував до правопорушення, галузевих правовідносин, правового становища їх суб'єктів.

3. Санкціями у праві соціального забезпечення є вид державного примусу, закріплений у правовій нормі, що застосовується уповноваженими суб'єктами з метою приведення в попередній стан, що існував до правопорушення, галузевих правовідносин, правового становища їх суб'єктів.

Ознаки санкції у праві соціального забезпечення поділяються на загальні та спеціальні. Загальні ознаки санкцій у праві соціального забезпечення визначають їх родову належність та спільність із санкціями, які застосовуються в інших галузях права. До загальних ознак санкцій у праві соціального забезпечення належать: мета, яка полягає у застосуванні санкцій для забезпечення інтересів уповноваженого та соціально зобов'язаного суб'єктів права соціального забезпечення, досягнення соціальної справедливості та законності у правовідносинах соціального захисту; особлива юридична сила, спрямована на припинення правопорушення, усунення його наслідків та перешкод, що стоять на шляху забезпечення інтересів суб'єктів галузевих правовідносин; належність до елементів механізму правового регулювання відносин соціального захисту і забезпечення його ефективного функціонування; забезпеченість державою шляхом застосування примусу.

Спеціальними ознаками санкцій у праві соціального забезпечення є їх особливості, які вирізняють досліджуване явище з-поміж інших галузевих санкцій. До числа таких характеристик належать: наявність підстави для застосування, яка передбачає синергію юридичної та фактичної складової; співвідношення із підставою застосування; застосування виключно уповноваженими суб'єктами за спеціальною процедурою; спричинення

негативних наслідків для особи, яка не виконала обов'язку у сфері соціального захисту, встановленого законом чи договором.

4. Критеріями класифікації санкцій у праві соціального забезпечення є: спосіб, яким забезпечується охорона правопорядку, дотримання юридичних обов'язків у сфері соціального захисту (правопоновлюючі (компенсаційні), правообмежуючі, штрафні (каральні)); правовий статус суб'єкта, до якого санкція може бути застосована (ті, що застосовуються до уповноважених осіб (сімей), ті, що застосовуються до соціально-зобов'язаних суб'єктів); ступінь визначеності (абсолютно визначені, відносно визначені); структура (імперативні, кумулятивні); спрямованість негативних наслідків (організаційні, матеріальні); коло суб'єктів, уповноважених застосовувати санкції (ті, що застосовуються соціально-зобов'язаним суб'єктом, ті, що застосовуються судом, ті, що застосовуються правопорушником самостійно); порядок застосування (ті, що реалізуються у процесі реалізації суб'єктом застосування санкцій своїх безспірних повноважень, ті, що реалізуються уповноваженим суб'єктом у порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності соціально-зобов'язаного суб'єкта, ті, що застосовуються добровільно).

5. Правообмежуючі санкції у праві соціального забезпечення – це вид державного примусу, закріплений у галузевій правовій нормі, що полягає у звуженні змісту чи обсягу прав у сфері соціального захисту суб'єктів, винних у вчиненні правопорушень, наслідки яких мають значення для здійснення соціально-забезпечувального надання.

У праві соціального забезпечення правообмежуюча санкція, застосована до соціально зобов'язаного суб'єкта, сама по собі не забезпечить відновлення порушених прав іншого учасника галузевих відносин. Правообмежуючі санкції у праві соціального забезпечення, накладені на соціально зобов'язаного суб'єкта, покликані виключно припинити правопорушення та неспроможні відновити порушене право, забезпечити відшкодування завданої шкоди та гарантувати недопущення таких порушень у майбутньому.

Особливістю правообмежуючих санкцій у праві соціального забезпечення, які застосовуються до уповноваженого у сфері соціального захисту суб'єкта, є те, що у своїй більшості їх реалізація пов'язана не з безпосереднім порушенням приписів соціального законодавства, а фактично зі зловживанням відповідним правом, а також порушенням приписів іншої галузевої приналежності, зокрема норм трудового, медичного, адміністративного права, тощо.

6. Правообмежуючі санкції у праві соціального забезпечення залежно від їх наслідків диференціюються на дві групи. Перша група санкцій включає норми, спрямовані на зниження розмірів грошових виплат у сфері соціального захисту чи тривалості їх здійснення. Друга група санкцій охоплює положення, які закріплюють підстави для відмови в наданні того чи іншого виду соціального захисту, що дозволяє максимально забезпечити інтереси іншого суб'єкта галузевих правовідносин та у глобальному сенсі держави і суспільства.

7. Правопоновлюючі санкції у праві соціального забезпечення полягають у покладенні майнових зобов'язань на: громадян, які внаслідок вчинення винних діянь протиправно отримали будь-які види соціального захисту; зобов'язаних суб'єктів у сфері соціального захисту, які винні у неотриманні, несвоєчасному отриманні, отриманні не у повному обсязі уповноваженою особою будь-якого соціального надання.

Правопоновлюючі санкції для соціального надавача зводяться до покладення на них обов'язку реалізувати свої ж повноваження. Водночас це не спростовує обґрунтованості визнання таких обов'язків заходами державного примусу у праві соціального забезпечення, що зумовлено механізмом їх виникнення, що реалізовується виключно після встановлення факту правопорушення, за ініціативою другого учасника галузевих відносин, в адміністративному чи судовому порядку, з максимальною деталізацією змісту відповідного обов'язку.

З огляду на порядок застосування правопоновлюючих санкцій у праві соціального забезпечення не можна говорити, що вони забезпечують повне

поновлення у правах та відшкодування понесених у зв'язку з правопорушенням втрат саме у соціальній сфері. Це пов'язано з не співпадінням у часі моменту існування законного очікування отримати певне соціально-забезпечувальне надання і його реального отримання, а з іншого боку – витрат коштів соціального захисту і їх повернення як безпідставно отриманих. Об'єктивно чим більш темпорально віддаленими є зазначені події, тим більшими є понесені збитки, на розмір яких, як мінімум, впливає рівень інфляції в країні.

8. Штрафними санкціями у праві соціального забезпечення є ті з них, які передбачають заходи найбільшого процесуального примусу на правопорушника та виражаються у застосуванні до нього матеріального покарання. Водночас штрафні санкції у праві соціального забезпечення, насамперед, спрямовані на припинення правопорушення, покарання винного суб'єкта та обмеження його прав і лише потім – на виконання обов'язків. У праві соціального забезпечення з огляду на особливості його предмету правового регулювання штрафні санкції є та мають бути лише фінансовими.

Штрафною санкцією у праві соціального забезпечення є відшкодування моральної шкоди, хоча й має цивільно-правову природу.

Відшкодування моральної шкоди як штрафна санкція у праві соціального забезпечення характеризується такими ознаками: має додатковий характер; застосовується виключно за ініціативою уповноваженої особи, право на соціальний захист якої порушено; не передбачена соціальним законодавством; врегульована нормами конституційного та цивільного права; відіграє подвійне значення (виконує компенсаційну та каральну функції); характеризується презумпцією заподіяння моральної шкоди при порушенні права на соціальний захист; має особливості доказування, яке зводиться до спростування соціально зобов'язаним суб'єктом факту заподіяння моральної шкоди та доведення безпідставності її розміру, визначеного позивачем.

Поширення застосування відшкодування моральної шкоди у праві соціального забезпечення пов'язане з трансформацією галузевих суспільних

відносин та зміною механізму їх регулювання, що характеризується появою полікомпонентних міжгалузевих правових конструкцій, які, тим не менше, повністю відповідають меті правового регулювання галузевих відносин – забезпечення соціальної захищеності населення.

9. Іншим видом штрафної санкції у праві соціального забезпечення є обов'язок соціально зобов'язаного суб'єкта сплатити уповноваженим у сфері соціального захисту особі (сім'ї) у разі несвоєчасного виконання свого грошового зобов'язання разом із сумою нарахованих грошових виплат суму інфляційних втрат як компенсацію знецінення грошових коштів за основним зобов'язанням внаслідок інфляційних процесів у період прострочення їх оплати та три проценти річних від простроченої суми.

Зазначений захід державного примусу належить до переліку штрафних санкцій у праві соціального забезпечення з огляду на визначальні його особливості, до яких належать: додатковий характер; застосування виключно за ініціативою уповноваженої особи, право на соціальний захист у виді грошових виплат якої порушено; зв'язок з грошовим зобов'язанням соціального надавача щодо уповноваженої особи, яке виникає, як правило, на підставі судового рішення (рідше, адміністративного акту); відсутність у спеціальному законодавстві у сфері соціального захисту прямої вказівки на можливість застосування, проте відсутність відповідної заборони; врегулювання нормами цивільного права; спрямування на відшкодування майнових втрат уповноваженої особи, покарання правопорушника та попередження порушень у майбутньому; особливості доказування, яке не вимагає доведення наявності шкоди, її розміру тощо.

Для забезпечення прав отримувачів соціального захисту, з метою спрощення правозастосування, доцільно закони, якими передбачено порядок призначення та здійснення грошових виплат як виду соціального захисту доповнити статтею у такій редакції:

«Стаття N. Штрафні санкції за порушення соціального законодавства

1. Соціально зобов'язаний суб'єкт, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу особи зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

2. Для цілей цього Закону грошовим визнається будь-яке зобов'язання, в якому праву особи вимагати від соціально зобов'язаного суб'єкта сплати коштів кореспондує обов'язок останнього з такої сплати.

Грошове зобов'язання соціально зобов'язаного суб'єкта може виникати як з адміністративного акту, судового рішення, так і з договору.

5. Соціально зобов'язаний суб'єкт не звільняється від відповідальності за неможливість виконання ним грошового зобов'язання через фінансування.

6. Особа (сім'я) має право на відшкодування моральної шкоди, у разі, якщо порушення її законних прав призвели до моральних страждань, втрати нормальних життєвих зв'язків і вимагають від неї додаткових зусиль для організації свого життя.

Порядок відшкодування моральної шкоди визначається цивільним законодавством.

Моральна шкода відшкодовується одноразово».

10. Для визначення сутності підстави застосування санкцій у праві соціального забезпечення доцільно застосовувати широкий підхід, відповідно до якого виділяють фактичну, нормативно-правову та процесуальну підстави.

Фактичною підставою застосування санкцій у праві соціального забезпечення є відповідне правопорушення як протиправне, винне діяння (дія чи бездіяльність) суб'єктів галузевих матеріальних та процедурних правовідносин (їх представників) та/або їх посадових осіб, що призвело до порушення вимог соціального законодавства, завдало шкоди іншому суб'єкту правовідносин, за вчинення якого можуть бути застосовані юридичні санкції.

Нормативно-правову підставу застосування санкцій у праві соціального забезпечення доцільно розглядати на трьох рівнях: мікро-; макро-; мегарівнях.

На мікрорівні нормативно-правова підстава для застосування санкцій у праві соціального забезпечення полягає в наявності норми (норм) соціального законодавства, яка закріплює склад відповідного правопорушення.

Нормативно-правовою підставою застосування галузевих санкцій на макрорівні є норма (норми) соціального законодавства, яка закріплює склад відповідного правопорушення, а також норми процесуального законодавства, які визначають процедуру їх застосування та реалізації відповідних заходів державного примусу.

На мегарівні нормативно-правова підстава застосування санкцій у праві соціального забезпечення зводиться до норм міжнародного та національного права, які визначають протиправність вчиненого діяння, положень законодавства України, які визначають склад правопорушення і процедуру застосування юридичної відповідальності.

Процедурна підстава застосування санкцій у праві соціального забезпечення полягає у наявності рішення уповноваженого суб'єкта (юридичного акту) про застосування до правопорушника конкретних санкцій, ухваленого з дотриманням встановленого порядку.

У випадку добровільної реалізації юридичної відповідальності процесуальна підстава останньої відсутня.

11. Повноваженнями щодо реалізації санкцій у праві соціального забезпечення наділена система суб'єктів загальної та спеціальної компетенції, що поділяються за критерієм завдань діяльності суб'єкта. Вони поєднані внутрішніми субординаційними (вертикальними) та координаційними (горизонтальними) зв'язками.

Єдиним суб'єктом, який має спеціальну компетенцію у сфері притягнення до юридичної відповідальності у праві соціального забезпечення осіб, винних у вчиненні правопорушень, є суд.

До суб'єктів реалізації санкцій у праві соціального забезпечення загальної компетенції належать:

- Пенсійний фонд України, територіальні органи Пенсійного фонду України;
- Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття;
- Державний центр зайнятості, регіональні центри зайнятості;
- місцеві державні адміністрації та виконавчі органи сільських, селищних, районних у місті (у разі створення), міських рад;
- Національна соціальна сервісна служба;
- соціальні надавачі - суб'єкти недержавного соціального забезпечення.

12. З метою приведення у відповідності законодавства у сфері визначення системи суб'єктів реалізації санкцій у праві соціального забезпечення у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування доцільно внести зміни до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», шляхом викладення в такій редакції ст.ст. 29, 30:

«Стаття 29. Відповідальність страховиків за невиконання або неналежне виконання умов страхування

Страховики несуть відповідальність відповідно до законодавства за шкоду, заподіяну застрахованим особам внаслідок несвоєчасного або неповного надання матеріального забезпечення та соціальних послуг, встановлених законодавством у порядку адміністративного оскарження відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру» та/або судовому порядку.»;

«Стаття 30. Обов'язки застрахованих осіб із загальнообов'язкового державного соціального страхування

Застраховані особи зобов'язані у повному обсязі та у встановлені законодавством України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування строки сплачувати внески страховикам, повідомляти страховиків про обставини, що спричиняють зміни розміру матеріального забезпечення із

загальнообов'язкового державного соціального страхування та порядку його надання (зміни стану непрацездатності, в складі сім'ї, звільнення з роботи, працевлаштування, виїзд за межі держави тощо).

Сума вартості матеріального забезпечення та соціальних послуг, наданих застрахованій особі внаслідок зловживання або невиконання нею своїх обов'язків, стягується з цієї особи на підставі рішень уповноваженого органу або в судовому порядку».

13. У праві соціального забезпечення є три види проваджень щодо застосування санкцій: безспірне, позасудове та судове.

Безспірне застосування санкцій у праві соціального забезпечення характеризується тим, що здійснюється в рамках процедурних відносин соціально зобов'язаним суб'єктом, який реалізовував право на соціальний захист особи (сім'ї). Безспірний порядок застосування санкцій у праві соціального забезпечення для соціально зобов'язаних суб'єктів не характерний.

Реалізація позасудового порядку застосування санкцій у праві соціального забезпечення пов'язана зі зверненням уповноваженої особи до компетентного суб'єкта зі скаргою на дії (бездіяльність) чи рішення соціального надавача та встановленням обґрунтованості відповідної скарги.

Позасудовий порядок реалізації санкцій у праві соціального забезпечення відповідає всім ознакам адміністративної процедури, оскільки: впливає на правовий статус учасників правовідносин, зокрема на зміст і обсяг їх прав та обов'язків; характеризується імперативним методом правового регулювання; пов'язаний із реалізацією повноважень адміністративним органом, який має контрольно-наглядові або управлінсько-правозастосовні функції; завершується прийняттям рішення або вчиненням юридично значущої дії індивідуального характеру, спрямованих на відновлення законності у сфері соціального захисту, правового статусу суб'єкта, чиї права були порушені.

Судовий порядок застосування санкцій у праві соціального забезпечення передбачає дотримання процесуальної форми, яка включає такі етапи:

1) відмова порушника від добровільного виконання зобов'язання чи зволікання з його виконанням. Цей етап є альтернативним, позасудовий порядок вирішення соціального спору не є обов'язковим перед зверненням до суду;

2) звернення до суду з вимогою про притягнення до відповідальності;

3) прийняття рішення про прийняття справи до провадження;

4) винесення судом рішення про притягнення до відповідальності із встановлення її розміру;

5) набрання рішенням про притягнення до відповідальності законної сили;

6) відмова суб'єкта галузових відносин (управомоченого чи соціально зобов'язаного) від добровільного виконання призначених судом санкцій;

7) передача судового рішення для примусового виконання в рамках виконавчого провадження;

8) примусове виконання рішення про застосування санкцій у праві соціального забезпечення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alaverdyan v. Armenia (dec.), 24 August 2010, §35. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100411>
2. Brugger W. Concretization of Law and Statutory Interpretation. Tulane European and Civil Law Forum. 1996. №11. P. 211-212.
3. EUROPEAN COMMISSION FOR DEMOCRACY THROUGH LAW (VENICE COMMISSION) RULE OF LAW CHECKLIST, adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11-12 March 2016). URL: https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule_of_Law_Check_List.pdf
4. Hayek F.A. Law, Legislation and Liberty: A new statement of the liberal principles of justice and political economy. 2012. 584 p.
5. Kharazishvili, Yu., Kwilinski, A., Grishnova, O., & Dzwigol, H. (2020). Social safety of society for developing countries to meet sustainable development standards: Indicators, level, strategic benchmarks (with calculations based on the case study of Ukraine). Sustainability, 12(21), article number 8953. doi: 10.3390/su12218953.
6. Kowalski J. Wstęp do nauk o państwie i prawie. Warszawa, 1973. 295 s.
7. Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium, June 1981, no. 6878/75; 7238/75, § 45, Series A no. 43. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57522>.
8. Lege nr. 125 din 23 septembrie 2014 privind scutirea de la plată a unor debite provenite din pensii. MONITORUL OFICIAL nr. 700 din 24 septembrie 2014. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/161545>
9. Lege nr. 285 din 20 noiembrie 2024 pentru modificarea Legii nr. 125/2014 privind scutirea de la plată a unor debite provenite din pensii și pentru stabilirea unor măsuri de protecție social.

10. MONITORUL OFICIAL nr. 1159 din 20 noiembrie 2024. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/291179>
11. Ringeisen v. Austria, 16 July 1971, no. 2614/65, § 94, Series A no. 13. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57565>.
12. Sirokha D., Inshyn M., Kaida N., Egorova-Lutsenko T., Stratiuk A. Issues of Implementation of Government Programs Related to Social Protection of Medical Workers During the Spread of the Covid-19 Pandemic. *Lex localis – Journal of Local Self-Government*. 2021. Vol. 19, No. 4. P. 873–892. DOI: [https://doi.org/10.4335/19.3.873-892\(2021\)](https://doi.org/10.4335/19.3.873-892(2021)).
13. Sirokha D., Sinova L., Berdar M., Kuchma O., Berdar M. Legal regulation of social protection of persons enforcing decisions in Ukraine. *Social & Legal Studies*. 2024. Vol. 7, No. 2. P. 28–35. DOI: <https://doi.org/10.32518/sals2.2024.28>
14. Sozialgesetzbuch (SGB). URL: <https://www.sozialgesetzbuch-sgb.de/>
15. Ustawa o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych z dnia 17 grudnia 1998 r. Dz.U.2024.1631 t.j. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/emerytury-i-renty-z-funduszu-ubezpieczen-spolecznych-16832385>
16. Андрієнко І.С. Особливості юридичної відповідальності у праві соціального забезпечення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. №3. С. 129-134.
17. Бліхар М. Сутність юридичної відповідальності в правовій доктрині України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. №4 (28). С. 161-168.
18. Богачова Л.Л. Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістовна характеристика). *Theory and Practice of Jurisprudence*. 2016. URL: DOI: 10.21564/2225-6555.2013.2.63678
19. Бойко І. Роль і значення адміністративної процедури у публічному адмініструванні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2022. Вип. 69. С. 229-236.

20. Бойчук А.Ю. Поняття, причини і ознаки правопорушень: до онтології розуміння. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. №6. Том. 1. С. 3-7.

21. Болотіна Н.Б. Предмет права соціального забезпечення України. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2001. Вип. 36. С. 393-399.

22. Бориченко К.В. Відповідальність соціально зобов'язаних суб'єктів у праві соціального забезпечення в умовах воєнного стану. *Правове забезпечення соціальної сфери: матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 квітня 2023 р.)* [Електронне видання] /укл. А.А. Сірякова; за заг. ред. д.ю.н., проф. Г.І. Чанишевої; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса, Фенікс, 2023. С. 218-223.

23. Бориченко К.В. Особливості відшкодування моральної шкоди у праві соціального забезпечення. *Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: тези доповідей учасників міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 квітня 2020 р.)* /за ред. М.І. Іншина. Київ: ФОП Маслаков, 2020. С. 112-115.

24. Бориченко К.В. Щодо можливості зловживанням правом на соціальний захист. *Правове забезпечення соціальної сфери: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 21 квітня 2021 року)* /за заг. ред. д.ю.н., проф. Г. І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2021. С. 201-205.

25. Бориченко К.В. Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2020. 452 с.

26. Бориченко К.В. Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2020. 40 с.

27. Бориченко К.В., Галузінський Н.О. Поняття відповідальності у праві соціального забезпечення. *Юридичний вісник*. 2022. №3. С. 7-12.

28. Бориченко К.В., Гудзь А.О. Окремі аспекти забезпечення права осіб, звільнених з військової служби, на перерахунок пенсії у зв'язку з підвищенням грошового забезпечення. *Juris Europensis Scientia*. 2020 №4. С. 71-74.

29. Бурятинська Н.І. Правові засоби: поняття та їх види. *Шляхи активізації інноваційної діяльності в освіті, науці, економіці*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [м. Вінниця, 12 квітня 2016 р.]: у 2-х т. /орг. ком.: А.І. Крисоватий, З.-М.В. Задорожний, Б.В. Погріщук [та ін.]. Вінниця: ВННІЕ ТНЕУ, 2016. Т. 1. С. 190-192.

30. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року №2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. №50-51. Ст. 572.

31. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 слів /автор, кер. проєкту, гол. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: Перун. 2002. 1428 с.

32. Вереша Р.В. Юридична особа як суб'єкт злочину за кримінальним законодавством зарубіжних держав. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального законодавства України*: тези доповідей міжвідомчої науково-практичної конференції (Київ, 25 травня 2007 р.) /ред. кол.: Є.М. Моїсєєв, О.М. Джужа, О.М. Костенко та ін. К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2007. С. 63-67.

33. Верховенство права: доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2011_003_rev_2011_04_04.pdf

34. Волинка К.Г. Теорія держави і права: Навч. посіб. К.: МАУП, 2003. 240 с.

35. Галузінський Н.О. «Відповідальність у сфері соціального захисту населення», «відповідальність у праві соціального забезпечення»: співвідношення понять. *Актуальні проблеми захисту прав громадян України на працю та соціальний захист на шляху до Євроінтеграції*: тези доп. та наук. повідомл. учасників XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 7 жовт. 2022 р.) /уклад. О.Г. Серєда, О.М. Ярошенко, О.В. Соловійов; за ред. О.Г. Серєди. Харків, 2022. С. 273-278.

36. Галузінський Н.О. Відшкодування моральної шкоди у праві соціального забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2024. Вип. 85. С. 96-101.

37. Галузінський Н.О. Загальні ознаки санкцій у праві соціального забезпечення. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів*: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (місто Одеса, 26 квітня 2024 р.) /НУ «ОЮА»; за заг. ред. С.В. Ківалова; відп. за вип. М.Р. Аракелян. Одеса: Фенікс, 2024. С. 329-331.

38. Галузінський Н.О. Класифікація санкцій у праві соціального забезпечення. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) /за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. С. 499-502.

39. Галузінський Н.О. Критерії класифікації санкцій у праві соціального забезпечення. *Право і суспільство*. 2024. №4. С. 154-159.

40. Галузінський Н.О. Нормативне забезпечення відповідальності у праві соціального забезпечення. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та перспективи розвитку*: матеріали всеукраїнської наукової конференції молодих вчених (м. Одеса, 17 грудня 2021 р.) /за ред. М.Р. Аракеляна, К.І. Спасової; уклад.: Ю.Д. Батан, О.С. Бондарчук, В.С. Кучерявенко. Одеса: Фенікс, 2021. С. 99-102.

41. Галузінський Н.О. Поняття санкцій у праві соціального забезпечення. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 квітня 2023 р.) [Електронне видання] /укл. А.А. Сірякова; за заг. ред. д.ю.н., проф. Г.І. Чанишевої; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса, Фенікс, 2023. С. 257-261.

42. Галузінський Н.О. Порядок застосування санкцій у праві соціального забезпечення. *Академічні візії*. 2023. №26. С. 1-6. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1395>

43. Галузінський Н.О. Правообмежуючі санкції у праві соціального забезпечення. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 576-578.

44. Галузінський Н.О. Правопоновлюючі санкції у праві соціального забезпечення. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку*: матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 6 червня 2022 року) / уклад.: Ю.Д. Батан, В.С. Кучерявенко, Л.С. Бондарчук та ін.; за ред. М.Р. Аракеляна, К.І. Спасової. Одеса: Фенікс, 2022. С. 371-374.

45. Галузінський Н.О. Суб'єкти юридичної відповідальності у праві соціального забезпечення. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку*: матер. Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.) [Електронне видання] / уклад.: В.С. Кучерявенко, Л.С. Бондарчук. І.С. Радковська [та ін.]; за ред. М.Р. Аракеляна, К.І. Спасової. Одеса, 2022. С. 161-164. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23909>

46. Гетьман А.П., Шульга М.В., Анісімов Г.В., Соколова А.К. Екологічне право України в запитаннях та відповідях: навч. посіб. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. 207 с.

47. Гірник О.О. Щодо проблеми удосконалення законодавства України про соціальне обслуговування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2014. №810. С. 231-236.

48. Гладун А. Чотири причини, чому адресна соціальна допомога неефективна й несправедлива. 2017. URL: <https://commons.com.ua/uk/chotiri-prichini-chomu-adresna-socialnadopomoga-neefektivna-j-nespravedliva/>

49. Гоц-Яковлєва О.В. Деякі аспекти юридичної відповідальності у праві соціального забезпечення. *Актуальні проблеми приватного та публічного права: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 92-річчю з дня народж. чл.-кор. НАПрН України, акад. Міжнар. кадр. акад., Заслуж. діяча науки України, д-ра юрид. наук, проф. Процевського О.І., Харків, 2 квіт. 2021 р. /Харків. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків, 2021. С. 224-226.*

50. Гриценко І. Формування наукових поглядів щодо інституту адміністративної відповідальності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2008. №1. С. 45-50.

51. Гришук В.К. Негативна (ретроспективна) кримінально-правова відповідальність та її підстава. *Університетські наукові записки*. 2012. №1. С. 536-544.

52. Гудзь А.О. Недержавне соціальне забезпечення як окрема форма соціального захисту населення в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. №3. С. 78-82.

53. Гуменюк І.О. Особливості кодифікації пенсійного законодавства України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. №5. С. 70-73.

54. Данішевська В. Вітальне слово голови Верховного Суду. *Соціальні права та їх захист адміністративним судом. Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції» (м. Київ, 4 вересня 2020 року)*. Київ: 2020. С. 11-13.

55. Деякі питання здійснення державного контролю/моніторингу за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки, соціальних послуг та за дотриманням прав дітей: Постанова Кабінету Міністрів

України від 6 жовтня 2021 року №1035. *Офіційний вісник України*. 2021. №81. Ст. 5163.

56. Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 року №783. *Офіційний вісник України*. 2020. №73. Ст. 2300.

57. Деякі питання призначення і виплати державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2021 року №79. *Офіційний вісник України*. 2021. №13. Ст. 545.

58. Деякі питання сприяння економічній самостійності малозабезпечених сімей: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2021 року №397. *Офіційний вісник України*. 2021. №35. Ст. 2093.

59. Дзера І. Система цивільно-правових санкцій у загальній частині Цивільного кодексу України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2020. №1 (112). С. 17-23.

60. Директива Європейського Парламенту і Ради ЄС щодо права громадян Союзу і членів їхніх сімей на пересування і вільне проживання на території держав-членів від 29 квітня 2004 року 2004/38/ЄС. ОВ L 158. 30.4.2004. с. 77.

61. Європейська конвенція з прав людини від 4 листопада 1950 року. *Офіційний вісник України*. 1998. №13. /№32 від 23.08.2006 /. Ст. 270.

62. Жорнокуй В. Вина юридичної особи: сучасний стан учення. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №1. С. 160-164.

63. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. /А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та інші; за ред. В.В. Копейчикова. Стереотип. вид. К.: Юрінком Інтер, 1999. 320 с.

64. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Академічний курс. Підручник. Юрінком Інтер. Київ, 2006. 685 с.

65. Заочне рішення Приморського районного суду м. Одеси від 28 лютого 2024 року у справі №522/13221/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117292040>

66. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах: монографія /[кол. авторів]: за заг. ред. Н.М. Оніщенко. К.: Видавництво «Юридична думка», 2009. 216 с.

67. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо реформування вітчизняної системи соціального захисту /Міністерство соціальної політики України. Луганськ: ДУ НДІ СТВ, 2012. 59 с.

68. Кайда О.П. Інноваційні підходи до формування інструментарію реалізації соціальної політики держави. *Державне управління: Інвестиції: практика та досвід*. 2016. №23. С. 85-88.

69. Каленіченко Л.І. Підходи щодо розуміння необхідних підстав юридичної відповідальності. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2016. Вип. 22. С. 39-42.

70. Каленіченко Л.І. Загальнотеоретична характеристика підстав юридичної відповідальності. *Право і безпека*. 2016. №4 (63). С. 20-24.

71. Каленіченко Л.І. Юридична відповідальність: поняття, ознаки. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. №1 (67). Том 1. Ст. 12-17.

72. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Юридична відповідальність: її природа, суть, поняття та види. *Загальна теорія держави і права*, 2006. 609 с.

73. Коваль І.Ф., Амелічева Л.П. Підстави юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці. *Академічні візії*. 2023. №15. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/162>

74. Коваль Л.В. Административно-деликтное отношение. К.: Вища школа, 1979.

75. Коваль О.П. Удосконалення функціонування соціальної сфери України: економіко-адміністративний аспект. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2013. №4. С. 188-196.

76. Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 року №2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. №35-36, №37. Ст. 446.
77. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року №322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до №50. Ст. 375.
78. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року №8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. №51. Ст. 1122.
79. Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка /Ю.С. Шемшученко, О.І. Ющик, Л.М. Горбунова, М.О. Теплюк, Л.В. Гульченко, В.І. Риндюк; за заг. ред. ОІ. Ющика. К.: Парламентське вид-во, 2007. 208 с.
80. Козін В.В. Поняття, ознаки та склад бюджетного правопорушення як підстави фінансово-правової відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №5. С. 385-388. URL: http://lsei.org.ua/5_2022/89.pdf
81. Козюбра М.І. Переконавання і примус в радянському праві. К.: Наукова думка, 1970. 152 с.
82. Конституція України від 28 червня 1996 року №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
83. Котюк В.О. Теорія права: Курс лекц.: Навч. посіб. для юрид. фак. вузів. К.: Вентурі, 1996. 208 с.
84. Кравчук Т.В. Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України: автореф. дис. ... канд, юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2008. 20 с.
85. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права: підручник. Практикум. Тести: підручник. Київ, 2015. 584 с.
86. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року №2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №25-26. Ст. 131.
87. Крисань Т.Є. Правові аспекти відшкодування моральної шкоди у цивільно-правових відносинах. *Часопис Київського університету права*. 2011. №4. С. 218-221.

88. Кучма О.Л. Перспективи систематизації законодавства в сфері соціального страхування. *Університетські наукові записки*. 2016. №3. С. 218-224.
89. Лежнёва Т.М. Санкції у трудовому праві України: монографія. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний ун-т внутрішніх справ, 2015. 196 с.
90. Лежнёва Т.М., Черноп'ятов С.В. Склад булінгу (цькування) як адміністративного правопорушення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. №2. С. 136-139.
91. Лук'янець Д.М. Типологія юридичної відповідальності. *Юридична Україна*. 2004. №3. С. 4-10.
92. Лутицька Л.П. Соціальний захист малозабезпечених верств населення та методи його вдосконалення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2013. №4. С. 43-48.
93. Луць Л.А. Загальна теорія держави і права: навч.-метод. пос. (за кредитно-модульною системою). К.: Атіка, 2008. 412 с.
94. Луцюк П.С. Концептуальні засади юридичної відповідальності в сучасних умовах розвитку трудового законодавства: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.05. Сєвєродонецьк, 2017. 469 с.
95. Лященко О.О. Договори у праві соціального забезпечення: дис...доктора філос. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. 238 с.
96. Медвідь А.О. Юридична природа правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету: серія: Право* /гол. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Вип. 42. С. 136-139.
97. Мироненко В.П. Відповідальність батьків за неналежне виховання дітей за сімейним та цивільним законодавством: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2001. 19 с.

98. Москаленко О.В. Перспективи кодифікації законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. №26. С. 393-400.
99. Наливайко Л.Р. Конституційно-правова відповідальність: питання теорії та практики: дис... канд. юр. наук: 12.00.02. К., 2000. 180 с.
100. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України за ред. А.Г. Яреми, В.Я. Карабана, В.В. Кривенка, В.Г. Ротаня. К.: АСК. 2004. 928 с.
101. Недбайло П.О. Система юридичних гарантій застосування радянських правових норм: [монографія]. Львів: Віка, 1971.
102. Новосельська І.В., Руше М. Кодифікація законодавства України із соціального забезпечення. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №7. С. 43-45.
103. Олейников С. М. Функції юридичної відповідальності. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. /редкол.: В.Я. Тацій [та ін.]; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. Т. 3: Загальна теорія права. С. 829-833.
104. Олійник А.Ю. Правознавство: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 752 с.
105. Оніщенко Н.М. Принцип законності: наукові реалії сьогодення. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 13-18.
106. Орехов В.Ю. Загально-теоретичні проблеми розуміння санкції. *Часопис Київського університету права*. 2005. №4. С. 68-74.
107. Панченко А.О. Недержавні соціальні послуги в Україні: вплив цифрових трансформацій, проблеми та перспективи. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2024. №4. С. 57-62. URL: https://www.researchgate.net/publication/388744641_NEDERZAVNI_SOCIALNI_POSLUGI_V_UKRAINI_VPLIV_CIFROVIN_TRANSFORMACIJ_PROBLEMI_T_A_PERSPEKTIVI

108. Панченко А.О. Юридичні ознаки права на недержавне соціальне забезпечення. *Галицькі студії: Юридичні науки*. 2024. №6. С. 20-24. URL: <https://journals.gi.ternopil.ua/index.php/law/issue/view/6/6>
109. Пацурія Н.Б. До питання про кодифікацію страхового законодавства. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2014. №6. С. 133-143.
110. Пащенко А. Фактичні та юридичні підстави конституційної відповідальності. *Право України*. 2002. №5. С. 126-130.
111. Пенсійні спори суди змусять розглядати у жорсткі строки. URL: <https://zib.com.ua/ua/160957.html>
112. Пилипенко П.Д., Синчук С.М. До питання юридичної відповідальності надавачів соціальних послуг за законодавством України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. №1. С. 328-333.
113. Пільков К. Способи захисту прав у суді: проблеми сучасної гібридної моделі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №1. С. 304-313 URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/72>.
114. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року №2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. №13-14, №15-16, №17. Ст. 112.
115. Положення про департамент праці та соціальної політики Одеської міської ради, затверджене рішенням Одеської міської ради від 08 лютого 2023 року №1099-VIII. URL: <https://omr.gov.ua/ua/city/departments/dpsp/statute/>
116. Положення про Департамент соціальної та сімейної політики Одеської обласної державної адміністрації, затверджене розпорядженням голови обласної державної адміністрації від 06 лютого 2017 року №74/A-2017 (у редакції розпорядження виконуючого обов'язки голови обласної державної адміністрації, начальника обласної військової адміністрації від 26 грудня 2024 року №1290/A-2024). URL: <https://dssp.od.gov.ua/wp-content/uploads/2025/01/1290-a24.pdf>

117. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 травня 2018 року у справі №686/21962/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74838873>

118. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25 січня 2022 року у справі №143/591/20. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=104415080&red=1000031883aa2399e82ee55328ec575ce63694&d=5>

119. Постанова Верховного Суду від 10 жовтня 2019 року по справі №553/3619/16-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84855477>

120. Постанова Верховного Суду від 10 листопада 2021 року у справі №205/3512/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101211313>

121. Постанова Верховного Суду від 16 червня 2020 року у справі №756/6984/16-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89869029>

122. Постанова Верховного Суду від 21 квітня 2022 року у справі №447/2222/20. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=104086085&red=10000361ac0970c1fd9e0b74a4b9d769db6b8d&d=5>

123. Постанова Верховного Суду від 21 лютого 2024 року у справі №240/27663/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117153745>

124. Постанова Верховного Суду від 23 грудня 2020 року у справі №360/4485/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

125. Постанова Верховного Суду від 27 листопада 2019 року у справі №750/6330/17. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/85964474>

126. Постанова Верховного Суду України від 20 січня 2016 року у справі №6-2759цс15. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/55253290>

127. Постанова Одеського апеляційного суду від 23 січня 2025 року у справі №522/13221/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124669089>

128. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 29 січня 2020 у справі №826/6453/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87266939>

129. Право соціального забезпечення в Україні: підручник /Т.І. Занфірова, М.І. Іншин, С.М. Прилипко та ін.; за заг. ред. Т.А. Занфірової, С.М. Прилипка, О.М. Ярошенка. Х.: ФІНН, 2012. 640 с.

130. Право соціального забезпечення України: навч.-метод. посіб. для студ. юрид. спец. /С.В. Вишновецька, І.В. Новосельська. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. 320 с.

131. Право соціального забезпечення України: підручник [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] /П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін.]; за ред. П.Д. Пилипенка. К.: Ін Юре, 2010. 504 с.

132. Право соціального забезпечення. Загальна частина: навчальний посібник /Б.І. Сташків. Чернігів: ПАТ «ПВК» «Десна», 2016. 692 с.

133. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року №2073-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. №15. Ст. 50.

134. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 року №1404-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. №30 Ст. 542.

135. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року №3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. №30. Ст. 260.

136. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо перебігу процесуальних строків під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 18 червня 2020 року №731-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. №46. Ст. 399.

137. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30 березня 2020 року №540-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. №18. Ст. 123.

138. Про внесення змін до Закону України «Про соціальні послуги» щодо удосконалення порядку надання соціальних послуг: проект закону України від 16 жовтня 2024 року №12124. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/45064>

139. Про внесення змін до Закону України «Про соціальні послуги» щодо удосконалення порядку надання соціальних послуг» №4332-IX: Закон України від 26 березня 2025 року №4332-IX. *Урядовий кур'єр* від 20.05.2025. №101.

140. Про гарантії держави щодо виконання судових рішень: Закон України від 5 червня 2012 року №4901-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. №17. Ст. 158.

141. Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і початкового складу та деяких інших осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2017 року №704. *Офіційний вісник України*. 2017. №77. Ст. 2374.

142. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 року №2811-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. №5. Ст. 21.

143. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року №889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. №4. Ст. 43.

144. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 1 червня 2000 року №1768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. №35. Ст. 290.

145. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України від 16 листопада 2000 року №2109-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №1. Ст. 2.

146. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 року №1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№49-51. Ст. 376.

147. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 2 березня 2000 року №1533-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. №22. Ст. 171.

148. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23 вересня 1999 року №1105-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. №46-47. Ст. 403.

149. Про зайнятість населення: Закон України від 5 липня 2012 року №1533-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. №22. Ст. 171.

150. Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2023 рік: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2023 року №631. *Офіційний вісник України*. 2023. №62. Ст. 3516.

151. Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2024 рік: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2024 року №1156. *Офіційний вісник України*. 2024. №94. Ст. 6042.

152. Про затвердження Державного стандарту догляду вдома: Наказ Міністерства соціальної політики України від 13 листопада 2013 року №760. *Офіційний вісник України*. 2013. №93. Ст. 3470.

153. Про затвердження Положення про Державну службу зайнятості: Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 16 грудня 2020 року №2663. *Офіційний вісник України*. 2021. №3. Ст. 178.

154. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 року №564. *Офіційний вісник України*. 2002. №18. Ст. 925.

155. Про затвердження Положення про комісію (уповноваженого) із страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності: Постанова Правління Фонду соціального страхування України від 19 липня 2018 року №13. *Все про бухгалтерський облік*. 2018. №72. С. 13.

156. Про затвердження Положення про Пенсійний фонд України: постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2014 року №280. *Офіційний вісник України*. 2014. №60. Ст. 1652.

157. Про затвердження положень про територіальні органи Пенсійного фонду України та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов правління Пенсійного фонду України: Постанова Правління Пенсійного фонду України від 22 грудня 2014 року №28-2. *Офіційний вісник України*. 2015. №7. Ст. 182.

158. Про затвердження Порядку видачі ваучерів для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян на ринку праці: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2013 року №207. *Офіційний вісник України*. 2013. №26. Ст. 867.

159. Про затвердження Порядку надання допомоги по частковому безробіттю: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 року №702. *Офіційний вісник України*. 2022. №52. Ст. 2983.

160. Про затвердження Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: Постанова Правління Пенсійного фонду України від 25 листопада 2005 року №22-1. *Офіційний вісник України*. 2005. №52. Ст. 3383.

161. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 року №1751. *Офіційний вісник України*. 2001. №52. Ст. 2365.

162. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 року №250. *Офіційний вісник України*. 2003. №9. Ст. 394.

163. Про затвердження Порядку реєстрації, перереєстрації зареєстрованих безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу:

Постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 2023 року №446. *Офіційний вісник України*. 2023. №49. Ст. 2718.

164. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 року №393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №47. Ст. 256.

165. Про мінімальний розмір допомоги по безробіттю: Постанова Правління Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття від 19 вересня 2024 року №74. *Офіційний вісник України*. 2024. №87. Ст. 5553.

166. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року №280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. №24. Ст. 170.

167. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року №580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №40-41. Ст. 379.

168. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09 липня 2003 року №1057-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №47. Ст. 372.

169. Про організацію надання соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 року №587. *Офіційний вісник України*. 2020. №57. Ст. 1781.

170. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 року №2262-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. №29. Ст. 399.

171. Про перерахунок пенсій особам, які звільнені з військової служби, та деяким іншим категоріям осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 року №103. *Офіційний вісник України*. 2018. №20. Ст. 662.

172. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року №1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №2-3. Ст. 12.

173. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року №2671-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. №18. Ст. 73.

174. Про стан та терміни перерахування коштів за рішеннями судів. Державна казначейська служба України. URL:

<https://www.treasury.gov.ua/diyalnist/vikonannya-sudovih-rishen/pro-stan-ta-termini-pererahuvannya-koshtiv-za-rishennyami-sudiv>

175. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року №1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. №31. Ст. 545.

176. Про узагальнення практики застосування судами законодавства, що регулює матеріальну відповідальність працівників за шкоду, заподіяну роботодавцю: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 грудня 2015 року №12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012740-15#Text>

177. Проблеми правової відповідальності: монографія /Ю.П. Битяк, Ю.Г. Барабаш, Л.М. Баранова та ін.; за ред. В.Я. Тація, А.П. Гетьмана, В.І. Борисової. Х.: Право, 2014. 348 с.

178. Проєкт Соціального кодексу України від 02 серпня 2012 року №11061. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF8J900A?an=923>

179. Проєкт Соціального кодексу України від 15 лютого 2013 року №2311. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/JG1S700A?an=298>

180. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. посібник. Вид. 9-е, зі змінами. Львів: Край, 2007. 192 с.

181. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року №76–VIII від 22 травня 2018 року №5-р/2018. *Офіційний вісник України*. 2018. №51. Ст. 1792.

182. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15 жовтня 2009 року (заява №40450/04). *Офіційний вісник України*. 2010. №13. Ст. 651.

183. Рішення ЄСПЛ у справі «Антоненков та інші проти України» (заява №14183/02) від 22 листопада 2005 року. *Офіційний вісник України*. 2006. №41. Ст. 2784.

184. Рішення ЄСПЛ у справі «Афанасьєв проти України» від 05 квітня 2005 року. *Офіційний вісник України*. 2005. №32. Ст. 1982.

185. Рішення ЄСПЛ у справі «Белле проти Франції» від 4 грудня 1995 року (заява №23805/94). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/tur#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-57952%22%5D%7D>

186. Рішення ЄСПЛ у справі «Нун'єш Діаш проти Португалії» від 10 квітня 2003 року (заява №69829/01). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-23730%22%5D%7D>

187. Рішення ЄСПЛ у справі «Рисовський проти України» (заява №29979) від 20 жовтня 2011 року. *Офіційний вісник України*. 2013. №12. Ст. 488.

188. Рішення ЄСПЛ у справі «Чахал проти Об'єднаного Королівства» від 15 листопада 1996 року. URL: <https://precedent.in.ua/2016/04/08/chahal-protyv-soedynennogo-korolevst/>

189. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) від 30 травня 2001 року у справі №1-22/2001. *Офіційний вісник України*. 2001. №24. Ст. 1076.

190. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 року №5-рп/2005. *Офіційний вісник України*. 2005. №39. Ст. 2490.

191. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення частини сьомої статті 43, першого речення частини першої статті 54 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 20 грудня 2016 року №7-рп/2016. *Офіційний вісник України*. 2017. №4. Ст. 157.

192. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Жиденка Володимира Вікторовича, Петренка Віктора Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року №3668-VI (щодо соціальних гарантій для захисників і захисниць України) від 12 жовтня 2022 року №7-р(П)/2022. *Офіційний вісник України*. 2022. №87. Ст. 5419.

193. Рішення Малиновського районного суду м. Одеси від 30 березня 2023 року у справі №521/18870/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110298921>

194. Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 04 жовтня 2024 року у справі №420/21294/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122098765>

195. Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 20 грудня 2023 року у справі №420/27330/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115829367>

196. Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 22 листопада 2023 року у справі №420/20813/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115141569>

197. Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 22 січня 2021 року у справі №420/13003/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94323993>

198. Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 30 травня 2024 року у справі №420/10028/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119426816>

199. Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 6 вересня 2021 року у справі №420/10742/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99386949>

200. Розпочалася робота над проєктом Соціального кодексу України. URL: <https://ukrainepravo.com/news/ukraine/-u-verozpochalasya-robota-nad-proektom-sotsialnogo-kodeksu-ukrayiny-/>

201. Сайнецький О.П. Форми систематизації національного соціального законодавства: дис. ... д-ра юрид. наук: 081. Київ, 2020. 410 с.

202. Сакара Н.Ю. Зміст та правова природа юридичного спору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Випуск 46. Том 1. С. 63-67.

203. Селезень С.В. Поняття відшкодування моральної шкоди в трудовому праві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. №10-1. Том 2. С. 21-23.

204. Синчук С.М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 422 с.

205. Синчук С.М., Бук М.О. Юридичний механізм забезпечення виконання обов'язку дотримання державних стандартів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. №87. Том 2. С. 126-131.

206. Синчук С.М., Малюга Л.Ю. Право вразливих груп населення на соціальні пільги: проблеми реалізації. *Університетські наукові записки*. 2024. №6 (102). С. 13-26.

207. Сіроха Д.І. До питання санкцій у праві соціального забезпечення. *Наше право*. 2025. №1. С. 256-261. URL: https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2025-1/NP_2025_1_256.pdf

208. Скакун О.Ф. Теория государства и права: Учебник. Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с..
209. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник, 2001. 656 с.
210. Слинько Д.В. Основні риси та структура правозастосовної діяльності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2015. Вип. 20. С. 21-24.
211. Сопронюк О. Поняття санкції у теорії права. Історико-правовий часопис: журнал /упоряд. О. Крикунов. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. №1 (7). С. 234-240.
212. Спесівцев Д. Ефективність способу судового захисту суб'єктивних прав на нерухоме майно. *Юридичний вісник*. 2020. №4. С. 109-116.
213. Стаховська Н.М. Відносини в праві соціального забезпечення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. К., 2000. 21 с.
214. Стаховська Н.М. Відносини у праві соціального забезпечення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. К., 2000. 203 с.
215. Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина: навчальний посібник. Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2016. 692 с.
216. Сухонос В.В. Структура правової норми у контексті теорії права. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2009. №1 (2). С. 9-13.
217. Теорія держави і права: підручник /кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 3-тє вид., перероб. і доп. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016; Ліра ЛТД, 480 с.
218. Теорія держави і права: підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. /О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. Харків, 2014. 368 с.
219. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник /за ред. О.Н. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

220. Теорія держави і права: навч. посіб./А.М. Шульга, Л.В. Новікова, В.І. Сідоров та ін.; за ред. А.М. Шульги. Харків: Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2014. 464 с.

221. Теорія держави і права: навчальний посібник / С.К. Бостан, С.Д. Гусарєв, Н.М. Пархоменко та ін. Київ: ВЦ «Академія», 2013. 348 с.

222. Теорія держави і права: Підручник /За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України О.М. Бандурки. Харків, 2018. 416 с.

223. Теорія держави та права: навч. посіб. /[Є.В. Білозьоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова, А.М. Завальний, Н.В. Заяць та ін.]; за заг. ред. С.Д. Гусарєва, О.Д. Тихомирова. К.: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

224. Тищенко О.В. Концептуальні основи вчення про предмет права соціального забезпечення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. №7. С. 161-164.

225. Тищенко О.В. Систематизація соціально-забезпечувального законодавства України. *Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского. Серия: Юридические науки*. 2013. №2-2. Т. 26 (65). С. 65-71.

226. Ткаченко І.М. Теоретико-правова характеристика юридичної відповідальності. *Право і суспільство*. 2015. №5. Ч. 2. С. 35-37.

227. Тютюгін В.І., Євдокімова О.В. Особливості застосування додаткових покарань у кумулятивних санкціях статей Особливої частини Кримінального кодексу України. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. №7 (143). С. 41-47.

228. У 2023 році судді КАС ВС розглянули майже 50 тис. справ і матеріалів. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1548675>

229. Устименко Є.В. Санкції за адміністративним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2016. 187 с.

230. Устименко Є.В. Поняття та ознаки санкцій в адміністративному праві. *Право і суспільство*. 2017. №2. Ч. 2. С. 116-120.
231. Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU00303>
232. Хомич І.Ю. Принцип цільового використання коштів у соціальному забезпеченні населення України: поняття та значення. *Наше право*. 2013. №10. С. 131-136.
233. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року №435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№40-44. Ст. 356.
234. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 ч. /За заг. ред. Я.М. Шевченко. К.: Концерн «Видавничий дім «ІН Юре», 2004. Ч. 1. 692 с.
235. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року №1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. №40-41, 42. Ст. 492.
236. Цимбалюк В.І., Кісілевич К.О. Звернення громадян як важлива складова захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Молодий вчений*. 2017. №5.1 (45.1). С. 149-154.
237. Чернадчук В.Д. Відшкодування моральної шкоди при порушенні трудових прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2001. 14 с.
238. Шишка Р.Б. Окремі аспекти господарсько-правової відповідальності. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. К.: НАУ, 2015. №1(34). С. 129-133.
239. Шумило М.М. Квазірегуляторна роль правових висновків Верховного Суду на прикладі справи про відшкодування моральної шкоди у сімейному спорі. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2021. Т.7. С. 79-86.
240. Шумило М.М. Кодифікація у сфері соціального захисту: світовий досвід. *Держава і право*. 2017. №77. С. 184-195.

241. Шумило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні: монографія. К.: Ніка-Центр, 2016. 680 с.

242. Яковлєва Г. Державний нагляд і контроль у сфері соціального забезпечення населення. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №4. С. 90-93.

243. Ярошенко О.М. До питання про предмет права соціального забезпечення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. №3 (90). С. 90-98.

244. Ярошенко О.М., Мельничук Н.О., Москаленко О.В., Луценко О.Є., Сорока О.П. Актуальні теоретичні та практичні проблеми відшкодування моральної шкоди потерпілим працівникам від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань: монографія /за заг. ред. О.М. Ярошенка. Харків: Юрайт, 2022. 272 с.

ДОДАТОК

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бориченко К.В., Галузінський Н.О. Поняття відповідальності у праві соціального забезпечення. *Юридичний вісник*. 2022. №3. С. 7-12. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v3_2022/1.pdf
2. Галузінський Н.О. Порядок застосування санкцій у праві соціального забезпечення. *Академічні візії*. 2023. №26. С. 1-6. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1395>.
3. Галузінський Н.О. Критерії класифікації санкцій у праві соціального забезпечення. *Право і суспільство*. 2024. №4. С. 154-159. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/4_2024/22.pdf
4. Галузінський Н.О. Відшкодування моральної шкоди у праві соціального забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2024. Вип. 85. С. 96-101. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/11/15-1.pdf>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Галузінський Н.О. Нормативне забезпечення відповідальності у праві соціального забезпечення. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та перспективи розвитку*: матеріали всеукраїнської наукової конференції молодих вчених (м. Одеса, 17 грудня 2021 р.) /за ред. М.Р. Аракеяна, К.І. Спасової; уклад.: Ю.Д. Батан, О.С. Бондарчук, В.С. Кучерявенко. Одеса: Фенікс, 2021. С. 99-102.
2. Галузінський Н.О. Правообмежуючі санкції у праві соціального забезпечення. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна*

безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) /за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 576-578.

3. Галузінський Н.О. Правопоновлюючі санкції у праві соціального забезпечення. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку*: матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 6 червня 2022 року) /уклад.: Ю.Д. Батан, В.С. Кучерявенко, Л.С. Бондарчук та ін.; за ред. М.Р. Аракеляна, К.І. Спасової. Одеса: Фенікс, 2022. С. 371-374.

4. Галузінський Н.О. «Відповідальність у сфері соціального захисту населення», «відповідальність у праві соціального забезпечення»: співвідношення понять. *Актуальні проблеми захисту прав громадян України на працю та соціальний захист на шляху до Євроінтеграції*: тези доп. та наук. повідомл. учасників XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 7 жовт. 2022 р.) /уклад. О.Г. Середя, О.М. Ярошенко, О.В. Соловійов; за ред. О.Г. Середи. Харків, 2022. С. 273-278.

5. Галузінський Н.О. Суб'єкти юридичної відповідальності у праві соціального забезпечення. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку*: матер. Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.) [Електронне видання] /уклад.: В. С. Кучерявенко, Л.С. Бондарчук. І. С. Радковська [та ін.]; за ред. М. Р. Аракеляна, К. І. Спасової. Одеса, 2022. С. 161-164. URL: Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23909>

6. Галузінський Н.О. Класифікація санкцій у праві соціального забезпечення. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса,

19 травня 2023 р.) /за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. С. 499-502.

7. Галузінський Н.О. Поняття санкцій у праві соціального забезпечення. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 квітня 2023 р.) [Електронне видання] /укл. А.А. Сірякова; за заг. ред. д.ю.н., проф. Г.І. Чанишевої; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса, Фенікс, 2023. С. 257-261 URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/96284dc3-6e91-498c-82cf-4c3a9363112e>

8. Галузінський Н.О. Загальні ознаки санкцій у праві соціального забезпечення. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів*: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (місто Одеса, 26 квітня 2024 р.) /НУ «ОЮА»; за заг. ред. С.В. Ківалова; відп. за вип. М.Р. Аракелян. Одеса: Фенікс, 2024. С. 329-331.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертація підготовлена на кафедрі трудового права та права соціального забезпечення Національного університету «Одеська юридична академія». Результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри трудового права та права соціального забезпечення Національного університету «Одеська юридична академія». Основні положення дисертації оприлюднені на 8 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та перспективи розвитку» (м. Одеса, 17 грудня 2021 р.) (особиста участь); Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрями розвитку» (м. Одеса, 6 червня 2022 р.) (особиста участь); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету

«Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)» (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) (особиста участь); XII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми захисту прав громадян України на працю та соціальний захист на шляху до Євроінтеграції» (м. Харків, 7 жовтня 2022 р.) (дистанційна участь); Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку» (м. Одеса, 18 листопада. 2022 р.) (особиста участь); XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 28 квітня 2023 р.) (особиста участь); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) (особиста участь); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів» (місто Одеса, 26 квітня 2024 р.) (особиста участь).